

ECRI TÜRKİYE RAPORU

(altıncı izleme dönemi)

Kabul tarihi 18 Mart 2025

Yayınlanma tarihi 12 Haziran 2025

Bu belgenin bir çeviri metni olduğuna dikkatinizi çekmek isteriz. Tereddüt halinde, İngilizce ve Fransızca dillerindeki özgün metinlere müracaat edilmelidir.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	4
BULGULAR VE TAVSİYELER	7
I. FİİLİ EŞİTLİK VE HAKLARA ERİŞİM	7
A. EŞİTLİK KURUMLARI	7
B. KAPSAYICI EĞİTİM	9
C. DÜZENSİZ GÖÇMENLER	11
D. LGBTİ EŞİTLİĞİ	12
II.	15
NEFRET SÖYLEMİ VE NEFRET SAİKLİ ŞİDDET	16
A. NEFRET SÖYLEMİ	16
B. NEFRET SAİKLİ ŞİDDET	21
III. ENTEGRASYON VE KAPSAYICILIK	26
A. ROMANLAR	26
B. ULUSLARARASI KORUMADAN YARARLANAN KİŞİLER	28
IV. ÜLKEYE ÖZEL KONULAR	31
DİNİ AYRIMCILIK VE HOŞGÖRÜSÜZLÜK	31
ARA TAKİP TAVSİYELERİ	34
TAVSİYE LİSTESİ	35
KAYNAKÇA	37
EK: HÜKÜMETİN GÖRÜŞÜ	41

İrkçilik ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu (European Commission against Racism and Intolerance-ECRI) Avrupa Konseyi tarafından kurulmuş, ırkçılık, ("ırk", etnik/ulusal köken, renk, vatandaşlık, din, dil, cinsel yönelim ve toplumsal cinsiyet kimliğine dayalı) ayrımcılık, yabancı düşmanlığı, antisemitizm ve hoşgörüsüzlükle mücadeleyle ilgili sorunlar konusunda uzmanlaşmış bağımsız bir insan hakları izleme kuruluşudur. ECRI, güvenilirlikleri ve ırkçılık, yabancı düşmanlığı, antisemitizm ve hoşgörüsüzlükle ilgili sorunları ele almadaki yetkinlikleri temelinde atanan bağımsız ve tarafsız üyelerden oluşmaktadır.

ECRI, yasal faaliyetleri çerçevesinde Avrupa Konseyi üye devletlerinin her birinde, ülkedeki ırkçılık ve hoşgörüsüzlükle ilgili durumu analiz eden ve tespit edilen sorunların ele alınması için telkin ve tavsiyelerde bulunan ülke izleme çalışmaları yapar.

ECRI'nin ülke izleme çalışması eşit bir temelde tüm üye devletleri kapsar. Çalışma 5 yıllık dönemler halinde yapılır. İlk turun raporları 1998 sonunda, ikinci turun raporları 2002 sonunda, üçüncü turun raporları 2007 sonunda, dördüncü turun raporları 2014 başında, beşinci turun raporları ise 2019 sonunda tamamlanmıştır. Altıncı turun raporlarıyla ilgili çalışmalar 2018 sonunda başlamıştır.

Raporların hazırlanmasında kullanılan çalışma yöntemi belge incelemeleri, söz konusu ülkeye yapılan bir ziyaret ve ardından ulusal yetkililerle gizlilik esasına dayalı bir diyalog kurulmasını kapsar.

ECRI raporları soruşturma sonuçları ya da tanık ifadelerinin ürünü değildir. Raporlar çok çeşitli kaynaktan derlenen bilgilere dayanan analizlerdir. Belge incelemeleri çok sayıda ulusal ve uluslararası yazılı kaynağı temel almaktadır. Ülkeye yapılan ziyaret ayrıntılı bilgi toplamak amacıyla doğrudan ilgili taraflarla (hem hükümet hem de sivil toplum) temas kurma fırsatı sağlamaktadır. Ulusal yetkililerle gizlilik esasına dayalı olarak kurulan diyalog süreci, bu yetkililere, gerekli gördükleri takdirde, raporda yer alabilecek her maddi hatanın düzeltilmesi amacıyla rapor taslağı üzerinde yorumlar yapma olanağı sağlamaktadır. Diyalogun sonunda yetkili makamlar eğer isterlerse görüşlerinin ECRI'nin nihai raporunun sonuna eklenmesini talep edebilirler.

Altıncı tur ülke raporları tüm üye devletlerde ortak olan üç konu üzerine odaklanır: (1) Fiili eşitlik ve haklara erişim, (2) Nefret söylemi ve nefret saikli şiddet ve (3) Entegrasyon ve kapsayıcılık ve bunların yanı sıra bu konuların her biriyle alakalı bir dizi başlık.

Altıncı dönem çerçevesinde, raporda yer alan tavsiyeler arasından seçilen iki spesifik tavsiyenin öncelikli uygulanması talep edilmektedir. ECRI bu raporun yayınlanmasını takip eden en geç iki yıl içerisinde bu iki tavsiye için bir ara takip süreci yürütecektir.

Aşağıdaki rapor ECRI tarafından hazırlanmış olup sorumluluğu ECRI'ye aittir. Aksi belirtilmediği sürece rapor 21 Kasım 2024'e kadar olan mevcut durumu kapsar; kural olarak bu tarihten sonraki gelişmeler ne aşağıdaki analize dahil edilmiş ne de sonuçlar ve tavsiyeler bölümünde dikkate alınmıştır.

ÖZET

ECRI'nin 30 Haziran 2016 tarihinde kabul edilen beşinci Türkiye raporundan bu yana birçok alanda ilerleme kaydedilmiş ve iyi uygulamalar hayata geçirilmiştir.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (TİHEK) 2016'da 6701 sayılı Kanun ile kurulmuştur ve eşitlik kurumu olarak faaliyet göstermektedir.

ECRI, İstanbul ve İzmir'deki bazı öğretmenlerin, ortaöğretimin son aşamasında olan 16-18 yaşındaki öğrencileri farklı dinî cemaatlerle bir araya getiren ziyaretler düzenleme girişimleri hakkında bilgilendirilmiştir. Görüldüğü kadarıyla bu ziyaretler dinî hoşgörüyü artırmıştır ve dolayısıyla bu ziyaretlerin teşvik edilip desteklenmeleri gerekmektedir.

Çevrimiçi nefret söylemine verilen tepkilerden biri de Mart 2024'te Karabük Üniversitesi'nde Afrikalı öğrencilere karşı aşağılayıcı önyargılar içeren bir dizi sosyal medya mesajı yayınlayan bir grup öğrenciye yapılan müdahale olmuştur.

Yetkililer ülke genelinde kolluk kuvveti görevlilerine nefret suçları hakkında eğitim verilmesi için çaba göstermiştir. Türkiye 2016 yılında Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Ofisi (Office for Democratic Institutions and Human Rights-ODIHR) ile imzalanan mutabakat tutanağının ardından AGİT/ODIHR'nin Kolluk Kuvvetleri için Nefret Suçları Eğitim programını uygulamaya koymuştur.

Yetkililer, Roman çocukların eğitim alanındaki durumunun daha iyi anlaşılması için, Roman öğrencilerin 400 dezavantajlı mahallede yer alan okullarda yoğunlaşmasına ilişkin ikincil bir çalışmayı da içeren bir haritalama çalışması yürütmüştür. Ayrıca yerel Sosyal Dayanışma Merkezleri (SODAM) özellikle Roman kadınlar için beceri geliştirme ve okuma yazma kurslarının yanı sıra üreme sağlığı dahil olmak üzere sağlık bilgisi kursları gibi hizmetler sağlamaktadır.

Ülkede uluslararası koruma talep edenlerin sayısı olağanüstü yüksektir; bu bağlamda yetkililer ECRI'ye geçici koruma altındaki okul çağı çocuklarının yaklaşık dörtte üçünün okula kayıtlı olduğunu bildirmiştir. ECRI aynı zamanda, okula kayıt ve devamı teşvik etmek üzere Suriyelilerin arabulucu olarak istihdam edildiği Suriyeli Yardımcı Personel Programı hakkında da çok olumlu bildirimler almıştır.

ECRI bir saha ziyareti sırasında İstanbul'daki yerel yetkililerin STK tarafından işletilen bir destek merkeziyle birlikte uluslararası

korumadan yararlanan kişilere önemli destek sağladığını gözlemlemiştir.

ECRI Türkiye'deki bu olumlu gelişmeleri memnuniyetle karşılamaktadır. Ancak kaydedilen ilerlemelere rağmen bazı konular endişe vermektedir.

TİHEK kendi inisiyatifiyle dava açamamakta ve mahkemelere katılamamaktadır. TİHEK'in yetki alanı cinsel yönelim ve toplumsal kimlik konularını kapsamamaktadır. Ayrıca TİHEK'in bağımsızlığına zarar verebilecek önemli yasal boşluklar mevcuttur. 6701 sayılı Kanunun 8(1). Maddesi TİHEK'in Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı tarafından atanan ilgili bakanlığa (yani Adalet Bakanlığı) bağlı olduğunu ve Türkiye Cumhurbaşkanı'nın kurumun yönetimine ilişkin yetkilerini Bakan aracılığıyla kullanabileceğini öngörür.

Ülke çoğunluğunun mensup olduğu Sunni İslâm inancının öğretildiği din eğitimi dersleri kapsayıcı eğitimi engellemesi bakımından endişe vermiştir. Bu dersten muafiyet almak zor olabilmekte ve azınlıktaki dinlere karşı toplumda düşmanca bir ortamın bulunması nedeniyle aileler zaman zaman dinî inançlarını açıklamaktan korkmaktadır. Ayrıca üniversite giriş sınavlarında din eğitimi derslerinin içeriğine dayanan konular yer almaktadır.

ECRI beşinci raporunda yetkililere LGBT bireyler için bir eylem planı kabul edip uygulamalarını tavsiye etmişti. Ancak bu konuda hiçbir adım atılmamıştır. STK'lar ECRI'ye konuyla ilgili sorunları görüşmek üzere yetkililerle LGBTİ bireyler arasında hiçbir resmi diyalog mekanizmasının olmadığını bildirmiştir.

Aleviler, çeşitli gayrimüslim gruplar ve Kürtler gibi dinî ve etnik azınlıkların yanı sıra mülteci ve göçmenlere ve LGBTİ bireylere yönelik nefret söylemi medyada yaygın olarak kullanılmaktadır. Nefret söyleminin özellikle seçim dönemlerinde yaygınlaştığı görülmektedir.

Ülke aynı zamanda Suriyelilere yönelik toplu saldırıların yanı sıra trans birey cinayetleri de dahil olmak üzere ciddi bir ırkçı ve LGBTİ karşıtı şiddet sorunuyla da karşı karşıyadır.

Roman cemaatine mensup birçok kişi özellikle eğitim, istihdam, barınma ve sağlık alanlarında halen çok zor durumdadır.

Yerel yönetimler, hükümetten bölgelerinde ikamet eden korunmaya muhtaç kişi başına ödenek almamaktadır. Bu durum sadece yerel bütçeler üzerinde mali yük anlamına

gelmekte, aynı zamanda uluslararası korumadan yararlanan kişilerin alacağı hizmetlerin belediyelere göre farklılık göstermesine de yol açmaktadır. Merkezden yerel yönetimlere doğru olan bilgi akışında da sorun olduğu görülmektedir. Ulusal makamların, korumadan yararlanacak olanlara ilişkin, örneğin sağlık hizmetini veya eğitim alanında yerel hizmetleri planlarken yardımcı olabilecek verileri her zaman vaktinde ve gerektiği gibi sağlamadığı bildirilmektedir.

Bazı dinî azınlıklara yönelik ayrımcılık ve hoşgörüsüzlük sorun olmaya devam etmektedir: Aleviler, Protestan Hristiyanlar ve Yehova Şahitleri bu durumdan özellikle etkilenmektedir.

Bu raporda ECRI, yetkililerden birçok alanda harekete geçmelerini talep etmekte ve aşağıdakiler dahil bir dizi tavsiyede bulunmaktadır.

ECRI Türk yetkililere, mevzuatını, ECRI'nin ırkçılık ve hoşgörüsüzlükle ulusal düzeyde mücadele eden eşitlik kurumları hakkındaki 2 No.lu Genel Politika Tavsiye Kararı'yla (General Policy Recommendation- GPR) uyumlu hale getirmek amacıyla, özellikle cinsel yönelim ve toplumsal cinsiyet kimliği konularını TİHEK'in yetki alanına dahil etmek, TİHEK'in tam bağımsızlığını sağlamak ve TİHEK'e kendi inisiyatifleriyle dava açma ve davalara katılma yetkisi vermek suretiyle Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (TİHEK) Kanunu'nda değişiklik yapmasını tavsiye eder.

ECRI, yetkililere, ebeveynlere dinlerini açıklamak zorunda kalmadan çocuklarını din dersinden muaf tutma seçeneğini sağlamalarını; yetkililerin üniversite giriş sınavlarından din eğitimi ile ilgili konuları çıkarmalarını tavsiye eder.

ECRI yetkililere, LGBTİ bireylere yönelik bir eylem planı geliştirmek ve uygulamak amacıyla, LGBTİ bireylere yönelik hoşgörüsüzlük ve ayrımcılığı önlemek ve bununla mücadele etmek üzere ilgili devlet kurumları ve LGBTİ örgütlerinin temsilcilerinden oluşan bir çalışma grubu kurmalarını tavsiye eder.

ECRI, öncelikli bir konu olarak, yetkililere çevrimiçi dahil ırkçı ve LGBTİ karşıtı nefret söylemiyle etkili bir şekilde mücadele edecek kapsamlı bir strateji geliştirmek amacıyla kurumlararası bir çalışma grubu oluşturarak nefret söylemine karşı tepkilerini güçlendirmelerini tavsiye eder. Bu grupta ilgili

yetkililer, İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, Kamu Denetçiliği Kurumu (Ombudsmanlık) ve ilgili sivil toplum kuruluşlarının yanı sıra mümkün olan en geniş yelpazeden dinî gruplar ve LGBTİ örgütleri yer almalıdır.*

ECRI yetkililere ırkçı ve LGBTİ karşıtı şiddete verdikleri tepkileri, Ulusal İnsan Hakları Stratejisi'ni de kullanarak güçlendirmelerini tavsiye eder. Yetkililer, işlenen suçlardaki ilgili nefret unsurlarının istikrarlı bir şekilde kayda geçirilmesini sağlamalı; suçlardaki nefret unsurlarının etkili bir şekilde ortaya çıkarılmasını ve adli kovuşturmalarda dikkate alınmasını sağlamak için yasal çerçeveyi güçlendirmeli ve kolluk kuvvetleri ve savcılarının yanı sıra hakimlere yönelik nefret suçu eğitimi faaliyetlerini sürdürmeli, değerlendirmeli ve yaygınlaştırmalıdır. Bu tür eğitim faaliyetleri dinî ve etnik azınlıklar ve LGBTİ örgütleri gibi hassas konumdaki gruplarla da iş birliği ile yapılmalıdır. Yetkililer aynı zamanda polis teşkilatında, uzmanlaşmış nefret suçu irtibat birimleri de kurmalıdır.

ECRI yetkililere, Romanlar hakkında özellikle eğitim, istihdam, barınma ve sağlık hizmeti alanlarında kapsamlı ve toplumsal cinsiyete göre ayrıştırılmış veri toplanması için bir sistem kurmalarını tavsiye eder. Veriler toplanırken Roman eşitliğinin teşvik edilmesi için, aydınlatılmış onam alınmalı, kendini-tanımlama, gizlilik ve münhasır kullanım ilkelerine saygılı olunmalıdır.

ECRI öncelikli bir konu olarak yetkililerin yerel yönetimlerle işbirliğini ve onlara verdikleri desteğin yanı sıra korumadan yararlanan kişilerin entegrasyonu ve kapsanmasına ilişkin çabalarını anlamlı bir şekilde güçlendirmelerini tavsiye eder.*

ECRI yetkililere, dinî çeşitliliği ve hoşgörüyü Türk toplumunun kültürel bir değeri olarak gören ve bunu teşvik eden bir politika benimsemelerini tavsiye eder. Bu amaçla yetkililer bütün dinî cemaatleri kapsayan ve düzenli olarak bir araya gelen bir çalışma grubu oluşturmalıdır. Böylelikle dinî azınlık temsilcileri, yetkililerle birlikte çalışarak, karşılaştıkları çeşitli sorunları ortaya koyabilir, bu sorunları tartışabilir ve uygulanabilir çözümler bulabilirler.

* Bu paragrafta yer alan tavsiyeler bu raporun yayınlanmasını takip eden en geç iki yıl içinde ECRI tarafından bir ara takip sürecine tabi tutulacaktır.

I. FİİLİ EŞİTLİK VE HAKLARA ERİŞİM

A. Eşitlik Kurumları¹

1. Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (TİHEK)² 2016 yılında 6701 sayılı Kanun ile kurulmuştur ve eşitlik kurumu olarak faaliyet gösterir.³ Görevleri: (a) ayrımcılık iddialarına ilişkin şikâyetleri kabul etme ve ele alma; (b) ayrımcılığın önlenmesine ilişkin çalışmalar yürütme; (c) ayrımcılıkla mücadele konusunda kamuoyunu bilgilendirme ve duyarlı hale getirme; (d) ayrımcılık ihlaline ilişkin yasal gelişmeleri izleme ve bu konuda görüş bildirme; (e) muhtemel ayrımcılık kurbanlarına hukuki danışmanlık sağama; (f) ilgili sivil toplum örgütleriyle işbirliği yapma ve (g) Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası insan hakları sözleşmelerinin uygulanmasını izlemeyi kapsar.⁴
2. ECRI'nin ırkçılık ve hoşgörüsüzlükle ulusal düzeyde mücadele eden eşitlik kurumları hakkındaki 2 No.lu (gözden geçirilmiş) Genel Politika Tavsiye Kararı'nın aksine TİHEK'in yetki alanı cinsel yönelim ve toplumsal cinsiyet konularını kapsamamaktadır. TİHEK kendi inisiyatifiyle dava açamamakta ve yargılamalara müdahil olamamaktadır, ancak mahkemelerin talep etmesi halinde görüş bildirebilmektedir.⁵ Kurumun 206 personeli vardır ve ilk yerel ofisini Mayıs 2024 tarihinde Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan ve Şubat 2023 depreminde ağır hasar görmüş ve çok sayıda Kürt ve Suriyeli azınlığın⁶ yaşadığı bir şehir olan Gaziantep'te açmıştır.⁷ ECRI İstanbul ve İzmir'in yanı sıra Antalya, Diyarbakır, Van ve Ordu illerinde de yerel ofisler açılmasının planlanmış olmasını olumlu bir gelişme olarak kaydeder.⁸

¹ "Ulusal uzman kurumlar" terimi 27 Şubat 2018'de yayınlanan 2 No.lu Genel Tavsiye Kararı'nda "eşitlik kurumları" olarak güncellenmiştir.

² Türkçe kısaltması TİHEK olarak da bilinir.

³ Aynı zamanda Ulusal İnsan Hakları Kurumu, OPCAT kapsamında Ulusal Önleme Mekanizması ve İnsan Ticaretiyle Mücadele Ulusal Raporörü olarak da görev yapar.

⁴ 6701 sayılı Kanun'un 9(1). Maddesi.

⁵ 6701 sayılı Kanun'un 11(d). Maddesi ve Avrupa toplumsal cinsiyet eşitliği ve ayrımcılıkla mücadele hukuk uzmanları ağı, Ülke Raporu: Türkiye (2022)'de belirtildiği gibi.

⁶ Yetkililer "azınlık grupları" terimini sadece Lozan Antlaşması (1923) kapsamında yer alan gruplar için kullandıklarını tekrarlarlarken ECRI, Lozan Antlaşması uyarınca korunan azınlıklar olarak tanınıp tanınmadıklarına bakılmaksızın Türk toplumunda farklı bir din, ulusal veya etnik köken, dil veya renkten tüm gruplara genellikle "azınlık grupları" olarak atıfta bulunduğunu hatırlatır. Bu anlamda aynı zamanda bkz. ECRI'nin Türkiye hakkındaki dördüncü (§ 82) ve beşinci (§ 73) raporları.

⁷ 6 Şubat 2023 'te Güneydoğu Türkiye ve Kuzey Irak, bölgede 80 yılı aşkın bir süredir yaşanan en şiddetli deprem ile sarsıldı. Bu depremin ardından bir başka deprem ve yüzlerce artçı şok meydana geldi. Bu doğal afet son derece zorlu bir insani duruma yol açmıştır; bu afetin sonunda 46.000 kişinin öldüğü ve 300.000 kişinin evsiz kaldığı tahmin edilmektedir.

⁸ Bkz. 9 Ağustos 2022 tarihli 2022/538 sayılı TİHEK Kurul kararı– Türkiye Kamu Denetçiliği (Ombudsmanlık) Kurumu bir eşitlik kurumu olarak kurulmamasına rağmen ayrımcılık yasağı dahil kamu yönetiminin işleyişine ilişkin bireysel şikâyet başvurularını kabul etme yetkisine sahiptir (bkz. ECRI 2016: §§ 22ff). Ombudsmanlık Kurumu kendi inisiyatifiyle soruşturma yapma ya da dava açma yetkisine hâlâ sahip değildir (cf. ECRI 2019: 7). Başka örgütler tarafından tespit edilen eksikliklere ilişkin daha ayrıntılı bilgi için bkz. Avrupa Komisyonu, 2018, 2018 Türkiye Raporu, SWD(2018) 153 nihai: 31.

3. Resmi olarak TİHEK, kamu tüzel kişisi sıfatıyla bir takım idari ve mali özerkliklere sahiptir. Bağlı olduğu mevzuat görevlerini bağımsız olarak yerine getirmesi gerektiğini ve TİHEK Kurulu'na "hiçbir organ, makam, merci veya kişinin emir ve talimat veremeyeceğini, tavsiye ve telkinde bulunamayacağını" öngörür.⁹ Çalışma usullerini belirleme ve kendi personelini işe alma konusunda özerkliğini kullanır. Ancak TİHEK'in bağımsızlığını zedeleyebilecek bazı boşluklar bulunmaktadır.¹⁰ Yasal boşluklar arasında, 6701 sayılı Kanun'un 8(1). Maddesi TİHEK'in Türkiye Cumhurbaşkanı'nın görevlendireceği bakan ile (yani Adalet Bakanı) ilişkili olduğunu ve Cumhurbaşkanı'nın bu teşkilatın yönetimi ile ilgili yetkilerini "gerekli gördüğü hallerde" bakan vasıtasıyla kullanabileceğini belirtir.¹¹ Ayrıca 2018 yılında yapılan değişikliklerin ardından Kanun TİHEK Kurulu'nun başkan dahil 11 üyesinin tamamının Cumhurbaşkanı tarafından atanmasını öngörür. Yürürlükteki kanun başvuru sahiplerini değerlendirmek için önceden belirlenmiş, objektif ve kamuya açık kriterler koymamıştır.¹² Ayrıca TİHEK personeli ve başkanlığına ilişkin herhangi bir koruma ya da görev dokunulmazlığı yoktur.¹³
4. ECRI Türk yetkililere, mevzuatı ECRI'nin ırkçılık ve hoşgörüsüzlükle ulusal düzeyde mücadele eden eşitlik kurumları hakkındaki 2. No.lu Genel Politika Tavsiye Kararıyla uyumlu hale getirmek amacıyla, özellikle cinsel yönelim ve toplumsal kimlik konularını TİHEK'in yetki alanına dahil etmek, TİHEK'in tam bağımsızlığını sağlamak ve TİHEK'e kendi inisiyatifiyle dava açma ve davalara katılma yetkisi vermek suretiyle Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu'na ilişkin Kanun'da değişiklik yapmasını tavsiye eder.
5. Mevzuattaki boşlukların ötesinde TİHEK'in ayrımcılık alanında faaliyet gösteren ilgili sivil toplum kuruluşlarıyla (STK'lar) yeterli iş birliği kurmadığına dair de endişeler vardır.¹⁴ Bununla birlikte 2024 yılındaki ziyaret sırasında ECRI heyeti ile görüşen bazı STK temsilcileri Temmuz 2021'den bu yana, STK'larla bağlantıya geçilmesi gibi olumlu gelişmeler olduğunu bildirmiştir. TİHEK de ECRI'ye sivil toplum ile çalışma ve diyalogu güçlendirme niyetlerinin olduğunu bildirmiştir.
6. Geniş yetki alanına rağmen TİHEK'in verdiği ihlâl kararlarının çoğu genellikle ECRI'yi yakından ilgilendiren vakalara ait değildir.¹⁵ Yakın zamana kadar bu durum kurumun aldığı şikâyet başvurularının sayısına da yansımıştır. Ancak TİHEK'in ECRI'ye verdiği bilgiye göre bu anlamda geçmiş yıllara göre bir artış eğilimi söz konusudur. Daha kesin ifade etmek gerekirse 2023 yılında gelen 2.000 şikâyetin 560 tanesi ayrımcılık vakaları hakkında olup bunların 39'u uluslararası korumadan yararlanan kişilere yönelik ayrımcılık iddiası, 24'ü "ırk" temelli, 10'u da etnik temelli şikâyetlerdir.

⁹ 6701 sayılı Kanun'un 8. ve 10(1). Maddeleri.

¹⁰ Ayrıca bkz.: Ulusal İnsan Hakları Kurumları Küresel İttifakı (GANHRI) Akreditasyon Alt Komitesi (SCA) Ekim 2022 Raporu; Avrupa toplumsal cinsiyet eşitliği ve ayrımcılıkla mücadele hukuk uzmanları ağı, 2022; Avrupa Komisyonu, Avrupa Komşuluk Politikası ve Genişleme Müzakereleri (DG NEAR), Türkiye Raporu 2023 (8 Kasım 2023). – Bu bağlamda ayrıca bkz., ECRI 2016'daki (§ 27) bağımsızlık konusundaki öncelikli tavsiye; ECRI 2019 tarihli ara takip raporu sonuçlarında bu tavsiyesinin uygulanmadığını tespit etmiştir (ECRI 2019: 5).

¹¹ TİHEK bu hükme uygulamada hiçbir zaman başvurulmadığını ve ilgili bakanlıkla var olan resmi bağlantının Kurul ile hiyerarşik bir ilişki teşkil etmediğini bildirmiştir. Bkz. GANHRI SCA 2022. – Ayrıca yetkililer, 6701 sayılı Kanun'un 10(1). Maddesinde yer alan ve TİHEK Kurulu ile ilgili olarak "görev alanına giren konularla ilgili olarak hiçbir organ, makam, merci veya kişi emir ve talimat veremez, tavsiye ve telkinde bulunamaz" diyen hükme işaret etmiştir.

¹² Bkz. GANHRI SCA 2022 içindeki değerlendirme ve tavsiyeler.

¹³ GANHRI SCA 2022.

¹⁴ A.g.e. – Aynı zamanda yetkililer TİHEK tarafından düzenlenen çalıştay ve benzeri etkinliklerin sivil toplum örgütlerine açık olduğunu ve birçoğunun bu etkinliklere katıldığını belirtmiştir. Ayrıca ECRI'ye 6701 sayılı Kanun'un 22. Maddesi kapsamında "ayrımcılıkla mücadeleyle ilgili sorunları tartışmak ve çözüm önerileri sunmak ve bu meselelere ilişkin bilgi ve görüş alışverişinde bulunmak amacıyla sivil toplum kuruluşlarının temsilcileri, alanlarında uzman akademisyenler ve ilgili kamu kuruluşlarının temsilcilerinin katılımıyla" Ayrımcılıkla Mücadele İstişare Komisyonu kurulduğunu bildirmiştir. Bu komisyon 2021 yılından beri yılda iki kere toplanmıştır.

¹⁵ Avrupa hukuk uzmanları ağı 2022: 98, 101.

B. Kapsayıcı eğitim

7. Yetkililer ECRI'yi eğitimde kapsayıcılığı ve çokkültürlü yaklaşımları teşvik eden, özellikle de son on yılda ülkede yabancı öğrenci sayısındaki artışı açıklayan bazı faaliyetler hakkında bilgilendirmiştir. Örneğin ECRI'nin bir önceki Türkiye raporunun yayınlanmasından bu yana, genel olarak sınıfında yabancı öğrenci öğretmenlere ve Türkçe'yi yabancı dil olarak öğreten öğretmenlere 2019-2020 dönemine kadar ve bu dönem dahil her akademik yıl boyunca eğitim kursları verilmiştir. Bu kurslar sınıflarında yabancı öğrenci olan öğretmenlerin bilgi ve becerilerini artırarak, bu öğrencilerin eğitim sistemine uyum sağlamalarına yardımcı olmak üzere Millî Eğitim Bakanlığı tarafından UNICEF ile iş birliği halinde düzenlenmiştir. Yetkililere göre 2016-2017 öğretim yılında Sınıflarında Yabancı Öğrenci Olan Öğretmenlerin Eğitimi projesi ile 1.185 rehberlik öğretmenine 86 saat eğitim sağlanmış, bu eğitim alanlar da 107.327 öğretmene 40 saat yerel düzeyde eğitim vermiştir. Sınıflarında yabancı öğrenci olan öğretmenler için bir el kitabı hazırlanmış ve 40.000 adet kitap yabancı öğrenci bulunan okulların yanı sıra bütün üniversite kütüphanelerine, eğitim fakültelerine ve 81 ildeki halk kütüphanelerine dağıtılmıştır.
8. Yetkililer müfredatla ilgili olarak ECRI'ye diğer hususların yanı sıra, ilkokullarda öğrencilere bir ülkede farklı kültürlerden insanların birlikte yaşadığının ve bu insanların geleneklerine saygılı olunması gerektiğinin anlatıldığı Hayat Bilgisi dersleri hakkında bilgi vermiştir. İlk ve ortaokullardaki (4-7. Sınıflar) Sosyal Bilgiler dersleri için belirtilen bir öğrenme çıktısı, sorunların çözümlerinin haklar, sorumluluklar ve özgürlüklere dayanması gerektiğinin idrak edilmesidir. Hukuk ve Adalet derslerinde (6-8. Sınıflar) insanlara adil davranmanın önemine yer verilmekte ve bu derslere ilişkin pedagojik açıklamada insanlar arasındaki farklılıkların ayrımcılığa yol açmaması veya iyi ilişkileri engellememesi gerektiği vurgulanmaktadır.
9. Ancak yukarıda bahsedilenlerin ve bunlara benzer diğer müfredat unsurlarının etkisi belirsizdir. ECRI ziyareti sırasında heyetle görüşen birçok sivil toplum muhatabı bunların etkinliğini sorgulamaktadır. Bu bakımdan ECRI, ülkenin yeni ilk ve ortaöğretim müfredatının, Eğitim ve Bilim Emekçileri Sendikası (*Eğitim-Sen*) temsilcileri tarafından, düşünce ve inanç özgürlüğü dikkate alınmaksızın dinî ve milli olarak adlandırılan değerlerden çok fazla etkilenmesi sebebiyle eleştirildiğini de kaydeder.¹⁶ Din eğitimi derslerini (çoğunluk dini Sunni İslâm hakkında) sürekli artıran ve Diyanet İşleri Başkanlığı ile iş birliği yaparak ülke genelinde okullara imam ve vaiz atayan Millî Eğitim Bakanlığı hakkında da eleştiri yapılmıştır.¹⁷ Bu, okullarda farklılığı teşvik etmek yerine ülke çoğunluğunun dininin hâkimiyetini daha da artırdığı için eleştirilen, tartışmalı "*çevreme duyarlıyım, değerlerime sahip çıkıyorum*" projesinin bir parçasıdır. Örneğin üst düzey bir Millî Eğitim Bakanlığı temsilcisi eğitimin, ulusal kimliği korumaya ve "*çocuklarımızı medeniyetimizin çizgisinin ötesine taşımaya çalışma hatasına düşmeden*" öğrencileri "*kültür empeyalizminden*" korumaya yönelik olması gerektiğini vurgulamıştır.¹⁸
10. Ülke çoğunluğunun inancı olan Sunni İslâm inancını öğreten din eğitimi derslerinin kapsayıcı eğitimi engellediğine dair endişeler ortaya çıkmıştır. 1923 Lozan Antlaşması kapsamındaki dinî cemaatlere (Ortodoks Hristiyanlar, Ermeni

¹⁶ Duvar. İngilizce (29 Nisan 2024), Turkey's new curriculum centers religious 'values, morals,' criticize education unions. – Aynı zamanda Türk yetkililer ECRI'ye Din Kültürü ve Ahlak Eğitimi dersinin din ve vicdan özgürlüğünü güvence altına alan bir kültür dersi olarak yapılandırıldığını bildirdiler. Ayrıca bu ders müfredatının herhangi spesifik bir dini ya da yorumu öğretmeyip; daha ziyade Türkiye nüfusunun çoğunluğu tarafından benimsenen İslâm'a ve diğer dinlere odaklandığını belirttiler. Derste öğrencilere, başlıca dünya dinleri ve dinî çeşitlilik tanıtılmakta, toplumsal barışı desteklemek ve sürdürmek amacıyla hoşgörü teşvik edilmekte ve dinî önyargılar engellenmeye çalışılmaktadır.

¹⁷ Duvar. İngilizce (4 Şubat 2024), Turkey's Education Ministry to introduce new curriculum based on 'national values'. Ayrıca bkz.: Avrupa Parlamentosu'nun, 2019-2020 Türkiye hakkındaki Komisyon Raporu'na ilişkin 19 Mayıs 2021 tarihli Kararı (2019/2176(INI)): § 58.

¹⁸ Duvar. İngilizce (2 Şubat 2024), Turkey's Education Ministry does not want 'pagan symbols' in private schools.

Apostolik Hristiyanlar ve Yahudiler) mensup ailelerin çocukları söz konusu cemaatlere üyeliklerini kanıtlamaları halinde bu dersten muaf tutulurken diğer inanç sahipleri için durum çok daha karmaşıktır.¹⁹ Yetkililer ECRI'ye diğer inanç sahiplerinin çocuklarının da bu inancın tanınmış bir din adamı tarafından verilen yazılı bir belge ile din dersinden muaf olabileceğini açıklamıştır.²⁰ Ancak farklı dinî cemaatlerin temsilcileri, kendi din adamlarının ya tanınmadığını ya da ailelerin birçok alanda/okuldaki azınlık dinlerine yönelik düşmanca toplumsal iklim ve bunun sonucunda çocuklarının maruz kalabileceği zorbalık nedeniyle inançlarını açıklamaktan korktuğunu sorun olarak vurgulamıştır. Ayrıca genel üniversite giriş sınavları din eğitimi derslerinin içeriğine dayanan konuları kapsamakta ve bu durum din dersinden muaf olanlar için ayrımcılık sayılabilecek bir dezavantaj oluşturmaktadır.

11. ECRI yetkililere i) ebeveynlere kendi dinlerini açıklamak zorunda kalmadan çocuklarını din dersinden muaf tutabilme seçeneğini sağlamalarını ve ii) genel üniversite giriş sınavlarından din dersi eğitimine ilişkin konuları çıkarmalarını tavsiye eder.
12. Türkiye'deki Roma Katolik Kilisesi temsilcileri ECRI'ye, İstanbul ve İzmir'deki bazı öğretmenlerin, orta öğretimin son aşamasında olan 16-18 yaş grubundaki öğrencilerin farklı dinî cemaatlerle tanışması için ziyaretler düzenleme girişimleri hakkında bilgi vermiştir. Bu ziyaretlerin müdahil olan herkes tarafından son derece memnuniyetle karşılandığı ve karşılıklı farkındalığı ve dinî hoşgörüyü artırmaya yardımcı olduğu anlaşılmaktadır. ECRI'ye göre bu tür inisiyatifler teşvik edilmeli ve desteklenmelidir.
13. ECRI yetkililere, hoşgörüyü teşvik ve yaygınlaştırmak amacıyla okulları, öğrencileri farklı dinî cemaatlerle buluşturacak ziyaretler düzenlemeye teşvik etmelerini ve bunu desteklemelerini tavsiye eder.
14. ECRI önceki raporunda Ermenilere ve diğer hassas konumdaki gruplara karşı nefret ve düşmanlık ifade eden bölümler içeren ders kitapları olduğunu öğrendikten sonra yetkililere ders kitaplarından ırkçı bölümleri veya klişeleşmiş bakış açılarını, hoşgörüsüzlüğü ya da önyargıları kışkırtan bölümleri çıkarmalarını tavsiye etmiştir.²¹ Mevcut rapor hazırlanırken yetkililer ECRI'ye, toplumdan açıkça ayrımcılık yapıldığına dair şikayetler alındığında ders kitaplarında zaman zaman değişiklikler yapıldığını belirtmişlerdir.²² Bununla birlikte ECRI heyeti ziyareti sırasında görüştüğü çok sayıda STK muhatabından genel anlamda dar ve dışlayıcı bir Türk kimliği tanımı sorununun devam ettiğini öğrenmiştir. Görünüşe göre, 2014 *Ders Kitaplarında İnsan Haklarını Teşvik Etme* projesinin²³ en azından bazı bulguları, halen geçerliliğini korumaktadır: Çok sayıda eğitim materyali ülkenin geniş geleneksel etnik, dilsel ve dinî azınlık yelpazesini görmezden gelen ve/veya onların marjinalleştirilmesini sürdüren bir ülke öz-imajı sunmaktadır.²⁴ Üstelik yetkililerin, ulusal kimlik anlatılarıyla ilgili olarak ders kitaplarını tasarlama ve gözden geçirme sürecine toplum genelinde ilgili grupları yeterince geniş bir yelpazede dahil etmedikleri veya bu gruplara danışmadıkları anlaşılmıştır. Bu bağlamda ECRI yetkilileri ırkçılık ve ayrımcılıkla eğitimde ve eğitim yoluyla

¹⁹ Alevi inancı mensuplarının zorunlu din eğitimi durumu ile ilgili olarak bkz. AİHM davaları: Mansur Yalçın ve Diğerleri v. Türkiye (16 Eylül 2014 Kararı) ve Hasan ve Eylem Zengin v. Türkiye (9 Ekim 2007 Kararı).

²⁰ Dinî inancın olmaması kabul edilen bir gerekçe değildir.

²¹ ECRI 2016: §§ 87-88. Romanların protestoları üzerine Milli Eğitim Bakanlığı, içinde ırkçı ifadeler yer alan ve zorunlu okuma listesinde olan bir kitabı listeden çıkardı (a.g.e.: § 87). Dini gruplara yönelik potansiyel ayrımcı unsurlar ve nefret söylemi hakkında bkz. Avrupa Komisyonu İç Çalışma Dokümanı, 2023 Türkiye Raporu- SWD(2023) 696 nihai (8 Kasım 2023): 32.

²² Milli Eğitim Bakanlığı'nın ders kitapları ve eğitim materyali hakkındaki 2021 yılında güncellenen Yönetmelik ders kitaplarının temel insan hakları ve özgürlüklerini desteklemesi ve her türlü ayrımcılığı reddeden bir yaklaşım sağlaması gerektiğini belirtir. Ders materyalinin bakanlık tarafından düzenli olarak yeniden incelenmesi gerekir.

²³ Kenan Çayır, Biz Kimiz? – Türkiye'de Ders Kitaplarında Kimlik, Yurttaşlık ve Haklar (Ders Kitaplarında İnsan Hakları III: Araştırma sonuçları; Tarih Vakfı ve İstanbul Bilgi Üniversitesi, Sosyoloji ve Eğitim Çalışmaları Merkezi), 2014.

²⁴ A.g.e.: 13, 24, 29 ff.

mücadele hakkındaki 10 No.lu Genel Politika Tavsiye Kararı'ndan yararlanmaya davet eder.

15. Türk müfredatında LGBTİ bireyler için eşitliğin teşvik edildiğini ve onlara yönelik ayrımcılıkla mücadele edildiğini gösteren hiçbir bilgi yer almamaktadır. Bilakis Eylül 2023 tarihinde eşcinsellik ve "LGBT değerleri" ile mücadele etmek amacıyla *Türk Toplumunda Aile* başlıklı seçmeli bir ders konulmuştur.²⁵
16. ECRI, Ombudsmanlık Kurumu'nun çeşitli görevleri arasında çocuk haklarının korunması da bulunduğu halde, etnik, dinî ya da dilsel azınlıklara mensup çocuklara yönelik yapılan ya da çocukların cinsel yönelimleri, toplumsal cinsiyet kimliği ya da cinsiyet özellikleri nedeniyle maruz kaldığı her türlü ayrımcılık, zorbalık ya da tacizin izlenmesi ve bildirilmesine hasredilmiş bir mekanizma olmamasından ötürü üzüntü duyar.
17. ECRI yetkililere, okullarda yaşanan ırkçı ve LGBTİ karşıtı ayrımcılık, zorbalık ve taciz hakkında, sorunun boyutunu iyice anlamak, önleyici etkinlikler tasarlamak ve bu tür olaylara maruz kalan mağdurlara destek sağlamak üzere veri toplamak amacıyla ülke çapında bir izleme mekanizması kurmalarını tavsiye eder.

C. Düzensiz göçmenler

18. Türkiye'de düzensiz olarak bulunan göçmenlerin kesin sayısı, birçoğunun yetkililerle temas kurmaktan kaçınması nedeniyle tam olarak bilinmemektedir. Bununla birlikte bazı rakamlar işin boyutu hakkında bir fikir verebilir.²⁶ Örneğin Türk kolluk kuvvetleri tarafından yakalanan düzensiz göçmen sayısı 2015'ten bu yana keskin bir artış göstermiştir. On yıl önce sayılar yılda 50.000 civarında iken 2015-2017 yıllarında üç katına çıkmış, 2018'de 250.000'in üzerine tırmanmış ve 2019 yılında 454.662 ile zirveye ulaşmıştır.²⁷ Bu sayı 2020 yılında Covid-19 salgını ve bu salgına bağlı kısıtlamalar nedeniyle keskin bir düşüş göstermiş ancak tekrar artışa geçmiştir.²⁸
19. Ziyaret sırasında ECRI heyetinin çeşitli muhataplarla yaptığı görüşmelerden, ECRI'nin düzensiz göçmenlerin ayrımcılıktan korunması hakkındaki 16 No.lu Genel Politika Tavsiye Kararı'nda tavsiye edildiği üzere, bu göçmenlerin ikamet statülerinin olmadığı bilgisi göç yetkililerine iletilmeden sağlık, eğitim gibi kamu hizmetlerine ya da suç mağdurlarının polise erişmesini sağlayacak hiçbir özel "güvenlik duvarının" olmadığı ortaya çıkmıştır. Örneğin, yetkililer acil sağlık hizmetinin herkese açık olduğunu, ancak göç yetkili makamlarına hastanın oturma izninin olmadığına dair bilgi verilmesi gerektiğini belirtmiştir ki bu hastanın sınır dışı edilmesiyle sonuçlanabilir. ECRI yetkililere böyle bir kuralın halk sağlığı açısından da ters etki yaratabileceğini hatırlatır.
20. ECRI'ye yetkililer tarafından Düzensiz Göç Stratejisi ve Eylem Planı (2021-2025) kapsamında, Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'ne bağlı Düzensiz Göç İle Mücadele ve Sınır Dışı İşleri Genel Müdürlüğü ile Millî Eğitim Bakanlığı Hayat Boyu Öğrenme Müdürlüğü arasında 2022 yılında imzalanan Hayat Boyu Öğrenme Faaliyetleri İş Birliği Protokolü doğrultusunda düzensiz göçmenlerin eğitime ilişkin çalışmalar yürütüldüğü bildirilmiştir. Ancak ECRI, bunun sadece menşe ülkeye geri

²⁵ Balkan Insight, Turkey Introduces 'Family' Course in Schools to 'Fight' Homosexuality (12 Eylül 2023).

²⁶ Bu bakımdan uluslararası korumadan yararlananlar, geçici korumadan yararlananlar ve oturma izni alanlar dahil olmak üzere kayıtlı yabancılara getirilen coğrafi kısıtlamalar (seyretme projesi denilen yaklaşım için bkz. Aşağıda Bölüm III.A) nedeniyle yabancı nüfusun yerel Türk vatandaşlarının nüfusunun %20'sini aştığı çok sayıda şehir ve mahallenin yeni yabancı kaydına kapalı olduğu belirtilmelidir. Bu durum, bu kısıtlamalara uymayan "düzensiz iç göçmenlere" yol açmaktadır. Ancak söz konusu göçmen kategorisi bu bölümde ele alınmamaktadır. ECRI'nin tam düzensiz göçmen tanımı için lütfen 16 No.lu Genel Politika Tavsiye Kararı'na başvurunuz.

²⁷ Kaynak: İçişleri Bakanlığı, Göç İdaresi Başkanlığı, <https://en.goc.gov.tr/irregular-migration> (son erişim tarihi: 21 Kasım 2024).

²⁸ Göç İdaresi Başkanlığı (GİB)-Göçmen Mevcudiyeti İzleme Türkiye- Göçmen Mevcudiyeti İzleme, Durum Raporu Mart 2023 (2023): 2. – Düzensiz göçmenler sadece Türkiye'ye kaçak yolla giren göçmenleri değil aynı zamanda ülkeye yasal yollardan giriş yapıp vize sürelerini ya da vizesiz kalabilecekleri süreyi geçirip kaçak duruma düşenleri de içerir (örn. Türkmen, Özbek, ve Fas vatandaşları– bkz., GİB 2023: 2).

gönderilmeyi bekleyen göçmenlerin eğitime ilişkin olduğu ve düzensiz göçmen çocukların tümünün eğitime erişmesini kapsamadığı izlenimini edinmiştir.

21. ECRI yukarıdakilerin ışığında yetkililerin gelecekteki göç politikalarını tasarlarken ve uygularken 16 No.lu Genel Politika Tavsiye Kararı'ndan yararlanmalarını kuvvetle teşvik eder.

D. LGBTİ eşitliği²⁹

22. ECRI'nin 2016 tarihli beşinci Türkiye raporunun kabul edilmesinden bu yana Türkiye'de LGBTİ bireylerin insan hakları konusunda çok az somut ilerleme kaydedildiği görülmektedir. Hatta birçok alanda durum daha da kötüye gitmiştir. LGBTİ savunuculuk grubu ILGA-Europe'un yayınladığı 2024 Avrupa Gökkuşluğu Haritası ve Endeksi'ne göre Türkiye değerlendirmeye giren 49 ülke arasında 46. sırada yer almakta ve LGBTİ bireylerin hak ve özgürlüklerinin hukukta ve uygulamada korunmasına ilişkin tüm göstergelerde %4,75 gibi düşük bir puana sahip bulunmaktadır.³⁰
23. LGBTİ bireylere yönelik önyargı, siyasi yelpazenin bazı kısımlarında da olmak üzere halen yaygındır. Araştırmalar ülkede genel olarak LGBTİ bireylere yönelik yaygın bir hoşgörüsüzlük olduğunu göstermektedir.³¹ Örneğin 2020 Pew Araştırması'na göre Türklerin sadece %25'i eşcinselliğin toplum tarafından kabul edilmesi gerektiğini söylerken %57'si buna karşı çıkmıştır. Kabullenme oranı eğitilmiş insanlarda (%41) ve genç Türkler (%34) arasında daha yüksek çıkmıştır.³² Sonuç olarak çok sayıda LGBTİ birey cinsel yönelimini ve/veya toplumsal cinsiyet kimliğini saklama eğilimindedir. Bu konuda açık olduklarında çoğunun zorbalık, taciz ve ayrımcılığa maruz kaldığı bildirilmektedir.
24. Türk mevzuatı LGBTİ bireyleri cinsel yönelim, toplumsal cinsiyet kimliği veya cinsiyet özelliklerine dayalı ayrımcılıktan açıkça korumamaktadır. Ayrımcılıkla mücadele kanun tasarısının ilk metni "cinsel kimliğe" atıfta bulunup bunu tanımlamıştır ancak 2011 yılında tüm bu atıflar hükümet tarafından kaldırılmıştır.³³ Ancak bu bağlamda Türk Anayasa Mahkemesi'nin, 2017 yılında verdiği bir kabul edilemezlik kararında "kişinin cinsel tercihini belirleme hakkının cinsel yönelimi, cinsel davranışları ve tutumları" da içerdiğini belirterek cinsel yönelimin yasak bir ayrımcılık temeli olduğuna karar verdiğini de kaydetmek gerekir.³⁴
25. ECRI heyetinin ziyaret sırasında görüştüğü LGBTİ derneklerinin temsilcilerine göre ayrımcılığa karşı yasal koruma bulunmamasının LGBTİ bireyler için önemli etkileri olmaktadır çünkü bu bireyler eğitim, istihdam, sağlık hizmeti ve barınma gibi alanlarda sıkça ayrımcılığa maruz kalmaktadır.³⁵ Bu durum geçmiş yıllarda çeşitli araştırmacılar tarafından da gözlemlenmiştir.³⁶ Son raporlar, LGBTİ bireylere yönelik olarak, ayrımcı kanun ve yönetmelik metinlerinden ve/veya bu metinlerin yargı

²⁹ Terminoloji için, bkz. ECRI [glossary](#).

³⁰ ILGA Europe, Gökkuşluğu Haritası 2024.

³¹ AFP/France24, Targeted by Erdogan, Turkey's LGBT+ community face 'tsunami of hate' (23 Şubat 2021).

³² PEW Araştırma Merkezi, The Global Divide on Homosexuality Persists (25 Haziran 2020).

³³ Daha ayrıntılı bilgi için bkz., Avrupa toplumsal cinsiyet eşitliği ve ayrımcılıkla mücadele hukuk uzmanları ağı (2022), Türkiye – Ayrımcılıkla mücadele ülke raporu 2022: 22-23.

³⁴ Türk Anayasa Mahkemesi, Cemal Duğan, Başvuru no. 2014/19308, 15 Şubat 2017, § 39.

³⁵ Transseksüellerin barınma konusunda karşılaştıkları özel sorunlar için bkz: BiaNet, Barınma Krizinde Translar: Ayrımcılık, Yoksulluk ve Evsizlik (9 Temmuz 2024).

³⁶ Örneğin bkz.: Göçmen, İpek/Yılmaz, Volkan, Exploring Perceived Discrimination Among LGBT Individuals in Turkey in Education, Employment, and Health Care: Results of an Online Survey, Journal of Homosexuality, 64(8), 2016: 1052-1068; ve Göneng Gürkaynak/ Ceren Yıldız, A Comparative Analysis of Non-Discrimination Law in Europe and Turkey (1 Aralık 2021).

tarafından ayrımcı bir şekilde yorumlanması ve uygulanmasından kaynaklanan yaygın bir ayrımcılığa işaret etmektedir.³⁷

26. Ayrıca ECRI beşinci raporunda³⁸ yetkililerin LGBT³⁹ bireyler için bir eylem planı kabul edip uygulamalarını tavsiye etmiştir. Ancak yetkililer böyle bir planı geliştirmek için henüz bir adım atmamıştır. Ayrıca ECRI, STK'lardan, yetkililerle LGBTİ grupları arasında mevcut sorunları ve muhtemel çözümleri tartışmak üzere herhangi bir resmi diyalog mekanizması olmadığını öğrenmiştir.⁴⁰ ECRI, LGBTİ bireylere yönelik hoşgörüsüzlüğü önlemek ve bununla mücadele etmek ve bu gruba ilişkin bir eylem planı geliştirmek için bu tür bir diyalogun şart olduğunu düşünmektedir. Bu bağlamda yetkililer LGBTİ bireylere yönelik hoşgörüsüzlük ve ayrımcılığı önleme ve bunlarla mücadele etme hakkındaki 17 No.lu Genel Politika Tavsiye Kararı'nı dikkate almalıdır.

27. ECRI yetkililere, ilgili Avrupa Konseyi standartlarını ve diğer uluslararası standartları göz önünde bulundurarak LGBTİ bireyler için bir eylem planı geliştirmek ve uygulamak için LGBTİ bireylere yönelik hoşgörüsüzlük ve ayrımcılığı önlemek ve bunlarla mücadele etmek üzere çalışacak ve ilgili hükümet kurumları ve LGBTİ örgütlerinin temsilcilerinden oluşacak bir çalışma grubu kurmalarını tavsiye eder.

28. Eşcinsel çiftler ülkede hiçbir hukuki haktan yararlanamamaktadır. Türkiye eşcinsel evliliği, medeni birlikteliği ve eşcinsel çiftler için evlilik dışı birlikte yaşamaya ilişkin herhangi bir hakkı tanımamaktadır.⁴¹ Türkiye'de kamuoyunun eşcinsel birlikteliklerin yasallaşmasına olumlu bakmadığı görülmektedir: 2020 yılında yayınlanan bir araştırmada katılımcıların %77'si "eşcinsel ilişkilerin [kendi] sosyal normlarına karşı olduğu" yolunda görüş belirtmiştir.⁴² Aralık 2022'de Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) milletvekillerinden oluşan birkaç yüz kişilik bir grup ailenin bir erkek ve bir kadın arasındaki bir birliktelik olduğunu vurgulamak amacıyla bir Anayasa değişikliği teklifi vermiştir. Teklifin gerekçesinde "aile ve evlilik kurumunun her türlü tehlike, tehdit ve saldırı[lar] ve sapkın akımların dayatmalarına karşı korunması" ibaresi yer almaktadır.⁴³ ECRI'nin Türkiye ziyareti sırasında değişiklik teklifi halen Meclis'te beklemekteydi. Bu bağlamda ECRI yetkililere, eşcinsel çiftlerin aile yaşamı hakkından fiilen yararlanabilmelerini ve yaşadıkları toplumsal gerçeklikle ilgili pratik sorunlara eğilen hukuki veya diğer araçların sağlanmasını güvence altına almak amacıyla yasama ve politika alanında her türlü çabayı sarfetmelerini şiddetle tavsiye eder.⁴⁴
29. LGBTİ örgütleri ECRI'ye 2016'da yayınlanan son Türkiye raporundan bu yana LGBTİ bireylere ve onlarla ilgili meselelere yönelik açık görüşlü yaklaşımın daha da azaldığını ve LGBTİ Onur Yürüyüşleri ve diğer etkinlikleri yapmanın aşırı zor

³⁷ Örneğin bkz., Avrupa toplumsal cinsiyet eşitliği ve ayrımcılıkla mücadele hukuk uzmanları ağı (2022), Türkiye – Ayrımcılıkla mücadele ülke raporu 2022: 7. Avrupa Komisyonu, Komisyon İç Çalışma Dokümanı SWD(2020) 355 nihai, 2020 Türkiye Raporu: 38. – Ayrıca bkz. Avrupa Komisyonu, Komisyon İç Çalışma Dokümanı SWD(2018) 153 nihai, 2018 Türkiye Raporu: 39; ve ECRI'nin LGBTİ bireylere yönelik hoşgörüsüzlük ve ayrımcılığı önleme ve bunlarla mücadele etme hakkındaki 17 No.lu Genel Politika Tavsiye Kararı (2023): §§ 6-7 numaralı Tavsiyeler. –Bu bağlamda yetkililer ECRI'ye Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından hazırlanan "2025-2028 Ulusal İstihdam Stratejisi Taslağı"nın "Özel Politika Gerektiren Grupları Kapsayıcı İstihdam" başlıklı bir politika önerisi içerdiğini bildirdiler. Ancak ECRI, bu bağlamda LGBTİ bireylerden açıkça söz edilmesine dair hiçbir bilgi almamıştır.

³⁸ ECRI 2016: § 105.

³⁹ ECRI interseks bireylerin durumunu incelemeye altıncı inceleme döneminde başlamıştır ve bu nedenle o sırada LGBTİ kısaltmasını değil, LGBT kısaltmasını kullanmıştır.

⁴⁰ Hem yetkililerin hem de sivil toplum gruplarının söz ettiği tek istisna Sağlık Bakanlığı ile cinsiyet değiştirme konusunda zaman zaman yapılan toplantılardır.

⁴¹ Krş., ECRI 17 No.lu GPR (2023): III. Bölüm, § 31.

⁴² Kadın ve Aile Çalışmaları Araştırma Merkezi (Kadir Has Üniversitesi), Araştırma: Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Algısı (2020).

⁴³ ILGA-Europe & ERA, LGBTI Enlargement Review 2023: 38.

⁴⁴ Bkz. ECRI 17 No.lu GPR (2023): Tavsiyeler, § 15; Avrupa Konseyi, CM/Rec(2010)5 sayılı Tavsiye Kararı: § 25; ve Fedotova ve Diğerleri v. Rusya davasına ilişkin AİHM Kararı (17 Ocak 2023) [BD].

hale geldiğini bildirmiştir.⁴⁵ Bu etkinlikleri düzenleyenler ve katılımcılar genellikle çeşitli kısıtlama, şiddet ve tutuklamalara maruz kalmaktadır. Rutin olarak valiler onur yürüyüşlerini yürüyüşten çok kısa bir süre önce (yürüyüş gününden bir gün önce) yasaklamış ve birçok durumda mahkemeler bu yasağı kaldırsa da bunu vaktinde yapmadıkları için söz konusu onur yürüyüşleri gerçekleşmemiştir. 2024 yılında İstanbul valisi onur etkinliklerine ilişkin resmî bir yasak duyurusu yapmamakla birlikte İstanbul'un merkezindeki Metro istasyonlarının, yolların ve halka açık meydanların kapatılması talimatını vermiş ve LGBTİ grupları tarafından düzenlenen onur etkinliklerinin merkezin uzağında olacağı beklentisiyle polis güçlerini bu noktalara yerleştirmiştir.⁴⁶ İstanbul'daki ilçe kaymakamları da biri Şişli diğeri Kadıköy'de olmak üzere iki onur etkinliğini yasaklamıştır.⁴⁷ Ayrıca 26 Haziran 2024 tarihinde İstanbul'un merkezinde açılan ve bir ay sürmesi planlanan "Dön-Dün Bak: İstanbul'da Trans Hareketinin Tarihi" adlı sergi, açılıştan iki hafta sonra Beyoğlu Kaymakamlığı'ndan gelen bir bildirimle kapatılmıştır.⁴⁸ Eskişehir'de de vali onur etkinliğinin yapılmasını yasaklamıştır.⁴⁹ Haziran 2024 tarihinde LGBTİ onur etkinliklerine katıldıkları gerekçesiyle ülke çapında 23 kişi tutuklanmıştır.⁵⁰ 2023 yılında polisin İstanbul'da onur yürüyüşlerine saldırdığı ve 93 katılımcıyı gözaltına aldığı bildirilmiştir.⁵¹

30. ECRI yetkililere Türkiye'de LGBTİ bireylerin toplantı yapma özgürlüğüne, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihadı ve ECRI'nin LGBTİ bireylere yönelik hoşgörüsüzlük ve ayrımcılığın önlenmesi ve bunlarla mücadele hakkındaki 17 No.lu Genel Politika Tavsiye Kararı doğrultusunda tam olarak saygılı olunmasının sağlanmasını tavsiye eder.
31. ECRI heyetine, ziyaret sırasında, okullarda eşcinselliğin öğretilmesine ilişkin olarak, eğitim yetkililerinin, LGBTİ meselelerinden bahsetmenin "gençleri eşcinselliğe yöneltebileceği", bunun da uyuşturucu kullanımı ve intihar eğilimiyle bağlantılı olduğunu düşündükleri için bu konunun işlenmesine ilişkin her türlü öneriyi reddettikleri bildirilmiştir. ECRI, yetkilileri bu konuyu gözden geçirmeye ve okullar dahil LGBTİ bireylere yönelik hoşgörüyü teşvik eden ve onları zorbalık ve ayrımcılıktan koruyan önlemler almaya kuvvetle teşvik eder.
32. Trans bireylerin toplumsal cinsiyetinin yasal olarak tanınmasıyla ilgili olarak Anayasa Mahkemesi, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM) Y.Y. v. Türkiye davasında⁵² verdiği kararın ardından, 20 Mart 2018 tarihinde bir karar vermiş ve bu karar doğrultusunda Türk Medeni Kanunu'nun trans bireylerin toplumsal cinsiyetinin yasal olarak tanınmasını düzenleyen 40. Maddesi değiştirilmiş ve daha önce cinsiyet değiştirme [cinsiyeti teyit eden] ameliyatı olmak üzere mahkeme izni alabilmek için şart olan kısırlaştırma ön koşulu kaldırılmıştır..⁵³ Buna göre Türk Medeni Kanunu'nun 40 § 1. Maddesi'nde öngörülen "...ve kadın/erkek kalıcı olarak

⁴⁵ Krş., ECRI 2016: § 99.

⁴⁶ Duvar.İngilizce, Turkish gov't blockades Istanbul in fear of trans pride march, (23 Haziran 2024).

⁴⁷ BiaNet, Pride month marked by event bans in Turkey (9 Temmuz 2024).

⁴⁸ BiaNet, Exhibition on trans movement's history in Turkey banned in İstanbul (12 Temmuz 2024).

⁴⁹ KAOS-GL, Eskişehir Onur Yürüyüşü'nde tutuklanan LGBTİ+ eylemcileri serbest bırakıldı (11 Haziran 2024). Yetkililere göre 2024 yılında Eskişehir'de LGBTİ gösteri/etkinlikleri ile ilgili herhangi bir yasak yoktu. Yetkililer ECRI'ye 9 Haziran 2024 tarihinde Eskişehir'de 4. Onur Yürüyüşü kapsamında bir gösteri düzenlemek isteyen 18 kişilik bir LGBTİ birey grubuna gösteriyi düzenlemek istedikleri yerin Eskişehir Valiliği tarafından belirlenen toplantı ve gösteri yürüyüşü alanları arasında olmadığını, yapmak istedikleri gösterinin 2911 sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu'na aykırı olduğunun, dolayısıyla kanuna uygun olarak İstasyon Caddesi yönünde dağılmaları gerektiğinin, aksi takdirde güç kullanılacağı ve karşı koymaları halinde haklarında yasal işlem başlatılacağı bildirildiğini söylediler.

⁵⁰ BiaNet (9 Temmuz 2024). Aynı zamanda ECRI'nin yetkililerden aldığı bilgiye göre 370 kişinin katılımıyla yedi ilde 21 gösteri/etkinlik düzenlenmiştir.

⁵¹ Duvar.İngilizce (23 Haziran 2024).

⁵² AİHM, dava no 14793/08 (karar) (10 Mart 2015).

⁵³ ECRI'den farklı olarak (bkz. 17 No.lu Genel Politika Tavsiye Kararı), Türkiye'nin Anayasa Mahkemesi "cinsiyeti teyit eden" sağlık hizmeti terimini kullanmayıp halen "cinsiyet değiştirme" ameliyatı olarak söz etmektedir.

kısırlaştırılmalıdır...” ifadesi iptal edilmiştir.⁵⁴ Ancak toplumsal cinsiyetin tam anlamıyla yasal olarak tanınması imkânı (kişinin adını değiştirme ve resmi belgelerdeki toplumsal cinsiyet işareti değiştirme imkânı) cinsiyet değiştirme ameliyatı olma koşuluna bağlı kalmıştır ve bu ameliyatı olabilmek için gereken mahkeme izni için de “transseksüel yapıda olduğunun” resmi sağlık kurulu raporu ile belgelenmesi şarttır.⁵⁵ Her ne kadar 2018 tarihli Anayasa Mahkemesi kararı cinsiyet değiştirme [cinsiyeti teyit eden] ameliyatı olabilmek için gerekli mahkeme izninin alınması için kalıcı kısırlık şartını kaldırmış olsa da kalıcı kısırlaşma, yapılan ameliyatın beklenen sonucu olmaya devam etmiştir.⁵⁶

33. Ancak 2021’de Anayasa Mahkemesi, bir trans bireyin, cinsiyet değiştirme [cinsiyet teyit etme] ameliyatı olmadığı gerekçesiyle ismini değiştirmeyi reddetmenin özel yaşamın ve aile yaşamının ihlâli olduğunu belirten iki benzer karar vermiştir. Anayasa Mahkemesi isim değiştirme ile kişinin toplumsal cinsiyeti arasında doğrudan bir bağlantı kurmanın özel yaşama ve aile yaşamına saygılı olma hakkına zarar verebileceğini belirterek, Türk Ceza Kanunu’nun 40. Maddesi ile düzenlenen cinsiyet değiştirme [cinsiyeti teyit eden] ameliyatlarının Medeni Kanun’un 27. Maddesi ile düzenlenen isim değiştirme davalarıyla doğrudan bağlantısı olamayacağına hükmetmiştir.⁵⁷ Somut olarak bu önemli karar trans bireylerin, toplumsal cinsiyetlerinin teyit sürecinin tamamlanmasını beklemek zorunda kalmadan İsim Değişikliği Davası açabilmelerini mümkün kılmaktadır. Bununla birlikte ECRI, trans bireylerin toplumsal cinsiyetlerinin yasal olarak tanınması için yerine getirmeleri gereken ve Medeni Kanun’un 40. Maddesi ile düzenlenen koşulların aynı kaldığını anlamaktadır.
34. ECRI yetkililere, toplumsal cinsiyetin tam anlamıyla yasal olarak tanınması için gereken koşulları, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihadı ve ECRI’nin LGBTİ bireylere yönelik hoşgörüsüzlük ve ayrımcılığın önlenmesi ve bunlarla mücadele hakkındaki 17 No.lu Genel Politika Tavsiye Kararı doğrultusunda gözden geçirmelerini tavsiye eder.
35. İnterseks bireylerle ilgili olarak ECRI, yetkililer ve sivil toplum örgütleri tarafından, cinsiyet normalleştirme ameliyatı denilen işlemin çocuklara ebeveynlerinin rızasıyla yapıldığına dair bilgilendirilmiştir. Ancak ECRI’ye, ebeveynlere ve tıp uzmanlarına yönelik hazırlanmış, sadece tıbben gereken müdahalelerin yapılmasını güvence altına alan bir kılavuzun ya da gerekli diğer bilgilerin mevcut olduğuna dair bir bilgi verilmemiştir. Bu bağlamda ECRI, yetkilileri, 17 No.lu Genel Politika Tavsiye Kararı’nda yer alan ilgili tavsiyeler ışığında, interseks çocuklara tıbben gereksiz ameliyat ve tedavilerin yapılmasını yasaklayan mevzuatı yürürlüğe koymayı hedefleyen adımları atmaya davet eder.⁵⁸

II.

⁵⁴ Türkiye Anayasa Mahkemesi, Toplumsal Cinsiyet Değiştirme Kurallarına İlişkin Kararlar Hakkındaki Basın Açıklaması (E.2015/79 ve E.2017/130 sayılı dosyalara istinaden), (20 Mart 2018).

⁵⁵ A.g.e.

⁵⁶ A.g.e.

⁵⁷ Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi, 2019/42944 sayılı dava (karar 17 Haziran 2021) ve 2018/34343 sayılı dava (karar, 27 Ocak 2021). Ayrıca bkz. SPoD – NGO (26 Nisan 2021), Anayasa Mahkemesi’nden İsim Değişikliği Reddedilen Trans Başvurucu Hakkında Hak İhlali Kararı!

⁵⁸ Özellikle bkz., ECRI 2023: Tavsiyeler § 32.

NEFRET SÖYLEMİ VE NEFRET SAİKLİ ŞİDDET

A. Nefret Söylemi⁵⁹

36. Aleviler gibi dinî ve etnik azınlıklar,⁶⁰ çeşitli gayrimüslim gruplar ve Kürtlerin yanı sıra mültecilere ve göçmenlere ve LGBTİ bireylere yönelik nefret söylemi medyada yaygındır.⁶¹ 2012'den bu yana, Hrant Dink Vakfı (bundan böyle: HDV) günlük olarak takip ettiği 1.000'in üzerinde ulusal ve yerel yazılı medyada yer alan, suç sayılan ve sayılmayan nefret söylemiyle ilgili düzenli raporlar yayınlamaktadır.⁶² Suç sayılan nefret söylemi biçimlerine ilişkin resmi rakamlarla ilgili olarak, örneğin 2021 yılında, Türk yetkililer, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'nın (AGİT) Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Ofisi'ne (ODIHR) polisin, nefret suçuna teşvik dahil 619 "ayrımcılık ve nefret söylemi suçu" kaydettiğini bildirmişlerdir. (Türk Ceza Kanunu'nun 122, 135 ve 216. Maddeleriyle ilgili). 2020 yılında bu sayı 1.286 vaka, 2019 yılında ise 324 vaka olmuştur (2022 yılı için ODIHR'ye herhangi bir veri bildirilmemiştir).⁶³
37. HDV'den gelen bilgiye göre örneğin 2023 yılında Türkiye ile Yunanistan arasındaki gerginlikler sırasında, Rumlar, tehditler dahil olmak üzere olumsuz ifadelerin hedefi olmuş, Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki Karabağ anlaşmazlığı ve çatışması ile ilgili haberlerde etnik Ermeniler şiddetle ilişkilendirilmiş ve Türk toplumunda bu gruba yönelik zaten mevcut olan olumsuz önyargılar kullanılarak kimliklerini hedef alan terimlerle anılmış ve kendilerine yönelik düşmanlık güçlendirilmiştir. Korumadan yararlananlar (özellikle Afganlar ve Suriyeliler) toplumdaki görünürlüklerini sorunlu olarak gösteren haberlerde "istila" ve "işgal" terimleriyle ilişkilendirilmiştir. Ayrıca LGBTİ bireyler topluma ve aile değerlerine bir tehdit olarak gösterilmiş ve nefret söyleminin hedefi haline gelmiştir.⁶⁴
38. Alevi dinî azınlığa yönelik tehditleri de içeren nefret söyleminin⁶⁵ sıkça yaşandığı bildirilmektedir. Son yıllarda örneğin Norveç Helsinki Komitesi/İnanç Özgürlüğü Girişimi (Freedom of Belief Initiative/Norwegian Helsinki Committee, bundan böyle: FBI-NHC) Alevi ibadet yerlerinde ve/veya konutlarında vandalizm sayılabilecek, ekseriyetle duvar yazısı şeklinde bazı vakaların yaşandığına işaret etmiştir.⁶⁶ Bir vakada beş aile, Alevilerin çoğunlukta olduğu bir mahallede yer alan apartmanlarının bahçe duvarının Alevilerin yok edilmesi çağrısı yapan bir yazı ve kırmızı bir işaretle tahrip edilmesi sonucunda kendilerini tehdit edilmiş hissetmiştir.⁶⁷ FBI-NHC, 2021⁶⁸ ve 2022 yıllarında da Alevilere yönelik bir takım

⁵⁹ Bkz. nefret söylemi ve nefret suçu tanımları için, [ECRI's glossary](#).

⁶⁰ Yetkililer "azınlık grupları" ya da "dinî azınlıklar" terimlerini sadece Lozan Antlaşması (1923) kapsamındaki gruplar için kullandıklarını tekrarlasalar da ECRI, Lozan Antlaşması ile korunan azınlıklar olarak tanınıp tanınmadıklarına bakılmaksızın, Türkiye toplumunda farklı din, ulusal ya da etnik köken, dil ya da renkten olan tüm gruplara genelde "azınlık grupları" olarak atıfta bulunduğunu hatırlatır. Bu bağlamda ayrıca bkz. ECRI'nin Türkiye hakkındaki dördüncü (§ 82) ve beşinci (§ 73) raporları.

⁶¹ Avrupa toplumsal cinsiyet eşitliği ve ayrımcılıkla mücadele hukuk uzmanları ağı (2022), Türkiye – Ayrımcılıkla mücadele ülke raporu 2022 (2022): 11; Balkan Insight, Turkish Hatred of 'Balkan Migrants' Feeds on Ancient Roots (19 Şubat 2024).

⁶² Örneğin bkz., Hrant Dink Vakfı (HDV), Medyada Nefret Söyleminin İzlenmesi– Nisan, Mayıs ve Haziran (2023a); HDV, Basında Nefret Söylemi: Eylül Ayından Seçtiklerimiz (2023b); ayrıca bkz.: HDV, Medyada Nefret Söylemi ve Ayrımcı Söylem – 2019 Raporu (2019); ve İnsan Hakları Derneği (İHD), Türkiye'de Nefret Suçları ve Son Dönemde Yaşanan İrkçi Saldırıları Özel Raporu (2020).

⁶³ Bkz. AGİT – ODIHR, *websitesi*, Nefret Suçu Raporu – Türkiye (2022, 2021, 2020, 2019): <https://hatecrime.osce.org/turkey>. (Ancak bu suçlar AGİT'in nefret suçu tanımının dışında kalmaktadır)

⁶⁴ HDV 2023a ve 2023b.

⁶⁵ İnançları geleneksel Sunni İslâm'a uymayan ve üyeleri genellikle sapkın ve gayrimüslim muamelesi gören bir Müslüman dinî azınlık. Geçmişte Türkiye'de bu cemaate karşı bir dizi tehdit ve şiddet saldırısı yaşanmıştır. Örneğin bkz.: Duvar.İngilizce (7 Aralık 2019), Alevi: "Turkish history X".

⁶⁶ AGİT – ODIHR, *websitesi*, Nefret Suçları Raporu – Türkiye (2019, 2020, 2021, 2022) / Sivil Toplum Tarafından Bildirilen Olaylar / Müslümanlara yönelik nefret suçları, bkz. <https://hatecrime.osce.org/turkey>.

⁶⁷ AGİT – ODIHR, *websitesi*, Nefret Suçları Raporu – Türkiye (2020) / Sivil Toplum Tarafından Bildirilen Olaylar / Müslümanlara yönelik nefret suçları, bkz.: <https://hatecrime.osce.org/turkey>.

⁶⁸ AGİT – ODIHR, *websitesi*, Nefret Suçları Raporu – Türkiye (2021) / Sivil Toplum Tarafından Bildirilen Olaylar / Müslümanlara yönelik nefret suçları, bkz.: <https://hatecrime.osce.org/turkey>.

tehditlerin yapıldığını bildirmiştir. En azından iki vakada tehditler bir cemevine (Alevi ibadethanesi)⁶⁹ yönelik yapılmıştır ve bu tehditler, ziyaret sırasında ECRI heyeti ile görüşen Alevi temsilcilere göre olağandışı bir durum değildir. Şubat 2022’de meydana gelen bir olayda Alevi bir dinî liderin, cemevine silahlarla gelen polis ve üst düzey bir ilçe yöneticisi tarafından tehdit edildiği iddia edilmiştir.⁷⁰ Aynı yılın Mayıs ayında Alevi bir öğretmenin çalıştığı okulda okul müdürü ve bir okul görevlisi tarafından dininden ötürü tehdit edildiği bildirilmiştir. Söz konusu öğretmen okul değiştirmeye zorlanmıştır.⁷¹ Yine 2022 yılında Alevilerin apartman ya da ev kapılarının kırmızı boya ile işaretlendiği vakalar bildirilmiştir. En az 18 Alevi aile bu yolla tehdit edilmiştir.⁷²

39. Yahudiler, İsrail hükümetinin icraatına duyulan öfkenin kendi kimliklerine atfedilmesi sonucunda sık sık “saldırgan” olarak yaftalanmaktadır.⁷³ HDV, ECRI’ye 7 Ekim 2023 tarihindeki Hamas terör saldırıları ve İsrail’in buna müteakiben Gazze’de başlattığı savaşın ardından ülkede, özellikle çevrimiçi olarak, antisemitik nefret söyleminin 2,5 kat arttığını bildirmiştir. Örneğin, 17 Ekim 2023’te, Samsun ilinin Atakum belediyesini temsil eden, iktidardaki AKP’ye mensup bir politikacı halka açık bir oturumda Hitler’i rahmetle andığını, dünyanın Yahudilerden temizlendikten sonra huzura kavuşacağını ve Holokost’un “tamamlanmamış” olduğunu söylemiştir.⁷⁴ Bundan birkaç gün sonra aşırı sağcı medya kuruluşu Yeni Akit, Türk Yahudilerinin hepsinin aynı zamanda İsrail vatandaşı olduğunu iddia ederek vatandaşlıktan çıkarılmaları çağrısını yapmıştır.⁷⁵ Bu bağlamda ECRI, Türk yetkilileri antisemitizmi önleme ve antisemitizm ile mücadele hakkındaki 9 No.lu (gözden geçirilmiş) Genel Politika Tavsiye Kararı’ndan⁷⁶ yararlanmaya ve özellikle Türkiye’deki Yahudi cemaati üyelerinin İsrail Devleti’nin icraatından toplu olarak sorumlu tutulmamalarını sağlamaya kuvvetle teşvik eder.⁷⁷
40. Protestan Hristiyan cemaatler de şiddet tehditleri dahil sürekli nefret söylemine maruz kalmaktadır. 2018’de kamuoyunu Protestanlara ve onların kiliselerine karşı kışkırtmak üzere tasarlanan nefret söyleminde önemli bir artış olmuştur.⁷⁸ FBI-NHC, 2021 yılında Protestan Hristiyan cemaati üyelerinin sosyal medyada taciz edildiğini ve mükerrer şiddet tehdidi aldığını bildirmiştir. Cemaatin önderi sokakta yürürken ölüm tehditlerine maruz kalmıştır. Aynı şekilde 2022’de Protestan kilisesinin yöneticilerinin dinleri nedeniyle ölümle tehdit edildiği bildirilmiştir.⁷⁹ Bu eğilim 2023 yılında da görülmüştür.⁸⁰ Örneğin 6 Mart’ta Adıyaman’da depremzedelere yemek dağıtan bir grup Hristiyan, İslâmî cüppe giyen bir grup insan tarafından taciz edilmiş ve Hristiyan grup sosyal medyada hedef gösterilmiştir. 29 Nisan’da kilise papazının arabasının ön camına bir taş ve “dininizi

⁶⁹ AGİT – ODIHR, *websitesi*, Nefret Suçları Raporu – Türkiye (2022) / Sivil Toplum Tarafından Bildirilen Olaylar / Müslümanlara yönelik nefret suçları, bkz.: <https://hatecrime.osce.org/turkey>.

⁷⁰ AGİT – ODIHR, *website*, Nefret Suçları Raporu – Türkiye (2022) / Sivil Toplum Tarafından Bildirilen Olaylar / Müslümanlara yönelik nefret suçları, bkz.: <https://hatecrime.osce.org/turkey>.

⁷¹ AGİT – ODIHR, *websitesi*, Nefret Suçları Raporu – Türkiye (2022) / Sivil Toplum Tarafından Bildirilen Olaylar / Müslümanlara yönelik nefret suçları, bkz.: <https://hatecrime.osce.org/turkey>.

⁷² AGİT – ODIHR, *websitesi*, Nefret Suçları Raporu – Türkiye (2022) / Sivil Toplum Tarafından Bildirilen Olaylar / Müslümanlara yönelik nefret suçları, bkz.: <https://hatecrime.osce.org/turkey>.

⁷³ A.g.e.

⁷⁴ The Times of Israel, ‘Jews not allowed’: As Erdogan praises Hamas, antisemitism rages in Turkey (30 Ekim 2023).

⁷⁵ A.g.e.

⁷⁶ Ayrıca bkz. EK I – ECRI’nin Uluslararası Holokost Anma İttifakı’nın yaptığı antisemitizm tanımı hakkındaki Görüşü (IHRA).

⁷⁷ ECRI, *Statement on the rise of Antisemitism in Europe as a result of the current conflict in the Middle East* (Aralık 2023).

⁷⁸ Dünya Evanjelik İttifakı/ Baptist Dünya İttifakı/Protestan Kiliseler Derneği (PKD, Türkiye), Türkiye: Din veya İnanç Özgürlüğü ve Protestan Hristiyan Azınlığın Durumu (Evrensel Periyodik İnceleme 35. Oturum – Paydaşlar Raporu), (2019): 3; ayrıca bkz. PKD, 2019 İnsan Hakları İhlalleri Raporu (2020).

⁷⁹ AGİT – ODIHR, *websitesi*, Nefret Suçları Raporu – Türkiye (2021, 2022) / Sivil Toplum Tarafından Bildirilen Olaylar / Hristiyanlara yönelik nefret suçları, bkz.: <https://hatecrime.osce.org/turkey>.

⁸⁰ PKD – Protestan Kiliseler Derneği, 2023 İnsan Hakları İhlalleri Raporu (2024): 4.

ve ırkınızı alıp gidin” yazılı bir not bırakılmıştır.⁸¹ ECRI heyetinin ziyaret sırasında çeşitli muhataplarından aldığı bilgilere göre, aktif din propagandası yapan geleneksel olmayan Hristiyan gruplar (örneğin büyük ölçüde etnik kökene dayalı Ermeni Apostolik veya Rum Ortodoks Hristiyan cemaatlerinin aksine) Türk Müslüman kimliğine özel bir tehdit olarak görülmekte ve genellikle “misyoner” teriminin “düşman” veya “terörist” terimiyle eş tutulduğu söylenmektedir. Bu bağlamda, 17 Kasım’da Konya ilinde yerel bir haber sitesi “Kilise Evleri ve Misyonerler” başlıklı provokatif bir makale yayınlayıp bu yazıda kilisenin açık adresini vererek kiliseyi bir hedef haline getirmeyi amaçlamıştır.⁸² Dinî hoşgörüsüzlükle ilgili konulara bu raporun IV. bölümünde yer verilmiştir.

41. Antisemitik ve Hristiyan karşıtı söylem ve tehditler tehlikeli bir şekilde birbirine karışmıştır. 25 Kasım 2023 tarihinde Eskişehir, Tepebaşı’nda iki kişi yerel Protestan kilisesine zorla girmeye kalkışmıştır. “Yahudi misin? İsraili misin? Eğer polisi ararsanız sizi ateşe veririz” diyerek papazı tehdit ettikleri iddia edilmiştir. 17 Aralık 2023 tarihinde Kayseri’de şehir merkezinde üzerinde “Yahudi ve Hristiyanlarla dost olmayın” yazılı bir pankart asılmıştır.⁸³
42. Nefret söyleminin özellikle seçim öncesi dönemlerde yaygın olduğu söylenmektedir. Türkiye’de Mayıs 2023’te yapılan son cumhurbaşkanlığı seçimi öncesinde iki büyük parti sık sık ülkede ikamet eden Suriyelileri hedef alan ayrımcı söylemler kullanmıştır.⁸⁴ Cumhurbaşkanlığı kampanyası boyunca mülteci karşıtı⁸⁵ dil politik söyleme hâkim olmuş ve caddeler “Suriyeliler dışarı” gibi pankartlarla dolmuştur.⁸⁶ Politikacılar ve siyasi partiler ülkede zaten var olan Suriyeli karşıtı duygulardan faydalanmaya çalışmıştır. Örneğin 14 Mart 2023’te ana muhalefet partisi başkanı ve cumhurbaşkanı adayı, muhalefet bloğunun seçimlerden galip çıkması halinde iki yıl içinde Türkiye’deki tüm Suriyelileri ülkeden gönderme taahhütünde bulunmuştur. Nisan 2023’te İyi Parti, mültecilere karşı yabancı düşmanlığı duygularını körüklemek üzere tasarlanmış *Davetsiz Misafir* isimli bir seçim videosu yayınlamıştır. CHP lideri, 28 Mayıs 2023 cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ikinci tur oylaması sırasında ülkeyi “terör”den kurtarma ve “kızlarımızı [Suriyelilerden] koruma” sözü vererek bu söylemi sertleştirmiştir.⁸⁷
43. Seçim öncesi dönemde sosyal medyada yürütülen çevrimiçi tartışmalar şu trendi izlemiştir: Alevi kelimesi (adaylardan biri seçim kampanyasında Alevi kökenlerine atıfta bulunduktan sonra çok sık gündeme gelmiştir) sık sık “Ermeni” kelimesiyle ilişkilendirilmiş ve bir hakaret olarak kullanılmıştır. Afgan ve Suriye kökenli göçmenler hakkında kullanılan söylem, şu ya da bu şekilde Türkiye için tehdit oluşturduğu söylenen erkekler üzerine yoğunlaşmıştır.⁸⁸
44. LGBTİ-fobik nefret söylemiyle ilgili olarak Türk Cumhurbaşkanı 29 Mayıs 2023 tarihli zafer konuşmasında LGBTİ topluluğunu aile ve topluma bir tehdit olarak tasvir etmiştir.⁸⁹ Dönemin İçişleri Bakanı da 2023 cumhurbaşkanlığı seçimi öncesinde şunları söylemiştir: “Hani LGBT+Q diyorlar ya onun içerisinde hayvanla

⁸¹ A.g.e.: 4.

⁸² A.g.e.: 5.

⁸³ A.g.e.

⁸⁴ Osservatorio Balcani Caucaso Transeuropa, Politics and hate speech in the Turkish media (13 Haziran 2023); HDV, Seçime Bir Kala: Siyasilerin Demeçlerindeki Ayrımcı Söylem Basına Nasıl Yansıdı? (Türkiye’nin basılı medyasında, 3 Nisan-9 Mayıs tarihleri arasında) (2023c).

⁸⁵ Bu paragrafta anlatılan olaylar sırasında kullanılan dilde, büyük çoğunluğu geçici korumadan yararlanan Suriyelilere genellikle yanlış bir şekilde mülteci olarak atıfta bulunulmuştur. Türkiye, 1951 Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme ve onun 1967 Protokolü’ne coğrafi sınırlama getirdiği için Suriyeliler ülkede mülteci statüsü edinmemektedir (Aşağıda bkz. § 77 ve 174 no’lu dipnotlar)

⁸⁶ Euronews, ‘Suriyeliler gidecek’ söylemi sığınmacıları nasıl etkiliyor? (26 Mayıs 2023).

⁸⁷ Hollanda Dışişleri Bakanlığı, Genel Menşe Ülke Bilgisi Raporu – Türkiye (2023): 81-82.

⁸⁸ Osservatorio Balcani Caucaso Transeuropa (13 Haziran 2023); ve HDV (2023c).

⁸⁹ Hollanda Dışişleri Bakanlığı 2023: 67-68.

insanın evlenmesi de var.”⁹⁰ Üst düzey kamu görevlilerinin kullandığı nefret söylemi, hükümetin LGBTİ bireylere yönelik sorunlu ve çoğunlukla aleni düşmanlık sergileyen tutumunu daha da bariz bir şekilde yansıtmaktadır.⁹¹ Örneğin hükümetin Diyanet İşleri Başkanı LGBTİ bireyleri “yaratılışa aykırı bir sapkınlık”⁹² olarak nitelmiş, pek çok kez “eşcinseller lanetlidir ve hastalık getirirler”⁹³ diye tekrarlamış ve “bu sapkın eylemler aileyi tahrip etmekte, insan ırkını yozlaştırmakta ve toplumu felakete sürüklemektedir” demiştir.⁹⁴ Bir medya izleme raporuna göre, yazılı medyada LGBTİ bireylere yönelik ayrımcılık, nefret söylemi ve önyargı 2022 yılında rekor seviyeye ulaşmıştır. Yazılı medyada izlenen haber ve köşe yazılarının %66’sında LGBTİ bireyler ya “ahlâksız”, “suçlu”, “sapkın” ya da “düşman” olarak tasvir edilmiştir.⁹⁵ Bu durum 2022 yılında Türkiye’de LGBTİ bireylere yönelik toplumsal iklimde yaşanan kötüleşmeyi göstermektedir. Türk hükümetinin LGBTİ topluluğuna yönelik giderek artan olumsuz tutumu genellikle bu duruma katkıda bulunan bir faktör olarak görülmüştür.⁹⁶ Örneğin Kasım 2022’de o sıradaki İçişleri Bakanı LGBTİ topluluğunu “kültürel terörizm” ile suçlamıştır.⁹⁷ Ardından 16 Ocak 2023 tarihinde Cumhurbaşkanı LGBTİ topluluğunu “sapık virüs” olarak tanımlamıştır.⁹⁸

45. Mayıs 2022’de, LGBTİ eylemcileri Eskişehir’de yerel mahkemeye bir suç duyurusunda bulunmuştur. Bu duyuru, Türkiye’nin kuzeybatısındaki bu şehirde insanlara LGBTİ topluluğunun üyelerini öldürme çağrısı yapan imzasız broşürler dağıtılmasına tepki olarak yapılmıştır. Bir üniversite şehri olan Eskişehir’in, LGBTİ topluluğuna karşı genellikle hoşgörülü bir tutum sergilemekle bilindiği düşünüldüğünde bu şaşırtıcı bir gelişme olmuştur. Broşür “eşcinselliğin” şeriat kanununa göre yasak olduğunu belirtmektedir. Metinde, LGBTİ bireyleri, örneğin taşlamak suretiyle infaz etme çağrısı yapan çeşitli İslâm alimlerinden alıntılar da yer almaktadır. Eskişehir’deki LGBTİ eylemcileri, Türk yetkilileri, bazı kişilere bu tür broşürler dağıtma cesareti veren LGBTİ karşıtı bir atmosfer yaratmakla suçlamıştır.⁹⁹

Tepkiler

46. Türk Anayasası’nın 10. Maddesi nefret söylemine karşı korumayı kapsamaktadır. Türk Ceza Kanunu’nun “Ayrımcı Davranış” başlıklı 122. Maddesi ve Türk Ceza Kanunu’nun “Halkı kin ve düşmanlığa tahrik etme” başlıklı 216. Maddesi de belirli nefret söylemi biçimlerini suç haline getirmektedir. Nefret söyleminin nedenleri geniş kapsamlı değildir ve etnisite, renk, dil, vatandaşlık, cinsel yönelim ve toplumsal cinsiyet kimliğini içermemektedir.¹⁰⁰
47. Çevrimiçi nefrete verilen tepkilerin bir örneği, Mart 2024’te Karabük Üniversitesi’nde Afrikalı öğrencilerle cinsel ilişkiye girenlerin cinsel yolla bulaşan enfeksiyon endişesiyle hastaneye gitmelerinin gerektiği iddiasıyla bu öğrencilere yönelik hakaret içeren bir dizi sosyal medya mesajı yayınlayan bir grup öğrenciye karşı alınan sert önlemdir. Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı on kişi hakkında yakalama kararı almıştır; bunların dokuzu halkı kin ve düşmanlığa tahrik etme

⁹⁰ Duvar.İngilizce, Turkish Interior Minister Soylu targets cream advertisement for ‘evoking lesbianism’, (2 Mayıs 2023).

⁹¹ Avrupa toplumsal cinsiyet eşitliği ve ayrımcılıkla mücadele hukuk uzmanları ağı: 2022: 7.

⁹² Euronews, Diyanet İşleri Başkanı Erbaş’tan LGBTİ açıklaması: Yaradılışa aykırı bir sapkınlık (2 Temmuz 2019); KAOS-GL, Türk Diyanet İşleri Başkanı Cuma hutbesinde LGBTİ+’yı hedef aldı. (5 Temmuz 2019).

⁹³ BBC News Türkçe, Diyanet İşleri Başkanı Ali Erbaş’ın eşcinsellikle ilgili hutbesi Hollanda’da tartışma yarattı (1 Mayıs 2020).

⁹⁴ Sözcü, Diyanet de LGBT dedi (12 Mayıs 2023).

⁹⁵ KAOS GL, 2022 Medya İzleme Raporu (2023): 9.

⁹⁶ Ayrıca bkz.: Hollanda Dışişleri Bakanlığı 2023: 67.

⁹⁷ Duvar.İngilizce, In new hate speech, Turkish Interior Minister Soylu deems LGBTI+ ‘cultural terrorism’, (13 Kasım 2022).

⁹⁸ Duvar.İngilizce, In new hate speech, Erdoğan deems LGBTI+ ‘virus of heresy’ (17 Ocak 2023).

⁹⁹ Hollanda Dışişleri Bakanlığı 2023: 71.

¹⁰⁰ Ayrıca bkz. ECRI 2016: §§ 4-5, 11 ve 100.

(Türk Ceza Kanunu'nun 216.1. Maddesi) ve halkı yanıltıcı bilgiyi alenen yayma (Türk Ceza Kanunu'nun 217. Maddesi) suçlamasıyla gözaltına alınmıştır.¹⁰¹

48. ECRI önceki raporunda, suç sayılan biçimleri dahil ülkedeki nefret söylemi sorununa zaten değinmiştir. Ancak ECRI heyetinin ziyaret sırasında görüştüğü pek çok sivil toplum muhatabı, devam eden veya hatta daha da kötüleşen soruna ek olarak yetkililerin verdiği tepkilerin yetersiz olduğunu tekrarlamıştır. Bu görüş, örneğin yetkililerin gayrimüslimleri ve LGBTİ bireyleri medyada, siyasi söylemde ve günlük hayatta yaygın olarak görülen nefret söylemi ve nefret suçlarına karşı koruma konusunda tamamen başarısız olduğu sonucuna varan Avrupa toplumsal cinsiyet eşitliği ve ayrımcılıkla mücadele hukuk uzmanları ağıının son raporunda da teyit edilmektedir.¹⁰² Ayrıca çok sayıda muhatap, yargının nefret söylemini yasaklayan mevzuatı uygulama konusunda pek etkili olmadığını düşündüklerini belirtmiştir.¹⁰³
49. ECRI beşinci raporunda, suç teşkil eden nefret söyleminin eksik bildirilmesi sorununa eğilmek için diğer hususların yanı sıra kolluk kuvveti yetkililerinin, bu tür nefret söylemi ve nefret suçlarından özellikle etkilenen hassas konumdaki gruplarla temas kurmak üzere özel irtibat personeli oluşturmasını tavsiye etmiştir.¹⁰⁴ Ancak yetkililer ECRI'ye bu tavsiyenin uygulanmadığını bildirmiştir. Bu konuya raporun II.B bölümünde atıfta bulunulmuştur.
50. ECRI beşinci raporunda,¹⁰⁵ her kademedeki kamu görevlisinin ve siyasi liderin nefret söylemine son vermesini ve nefret söyleminin kullanımını yasaklayan davranış kurallarını benimsemesini tavsiye etmiştir. Üst düzey yetkililer ve siyasiler tarafından kullanılmış sadece birkaç karşıt-söylem örneği ECRI'nin dikkatine sunulmuştur: Sivil toplum aktörleri, Türkiye Cumhurbaşkanı'nın zaman zaman Suriyelilerin ve Afganların dinî aidiyetlerine işaret etmek ve Türkleri bu Müslüman kardeşlerine yönelik olumlu ve misafirperver bir tutum sergilemeye çağırmak suretiyle, bu göçmenleri hedef alan nefret söylemine karşı çıktığını söylemiştir.
51. Önceki paragraflar ışığında, ziyaret sırasında ECRI heyetinin hükümet yetkilileriyle yaptığı görüşmelerde aktarılan, nefret söyleminin bir sorun teşkil etmediği, esas olarak münferit ve istisnai vakalardan oluştuğu yolundaki görüş oldukça sorunludur. Hassas konumdaki topluluklar arasında -özellikle de ECRI heyetinin görüştüğü muhatapların çoğu tarafından bildirildiği gibi LGBTİ bireyler, göçmenler ve bazı dinî azınlık üyeleri – polise duyulan güvensizliğin, tehdit gibi suç sayılan nefret söylemi biçimlerinin yeterince bildirilmemesi sorununa yol açtığı ve bunun da yetkililerin bu tür nefret suçlarının ülkede ciddi bir sorun olmadığına inanmasına neden olduğu bir kısır döngü gibi görünmektedir. Bu durum mevcut atmosferi sürdürmektedir ve bu sebeple de nefret söylemi ve nefret suçu mağdurları, genellikle kolluk kuvvetleri tarafından yeterince kabul görmedikleri ve desteklenmedikleri hissine kapıldıkları için ortaya çıkıp vakaları bildirmemektedir.¹⁰⁶ Bu döngüyü kırmak ve nefret söyleminin Türk toplumu için bir sorun olarak daha iyi anlaşılmasını ve bu soruna daha iyi bir tepki verilmesini teşvik etmek için acil bir paradigma değişikliği gerekmektedir. Yapıcı bir yaklaşım, söz konusu hassas konumdaki grupların yanı sıra diğer ilgili organlarla istişare ve

¹⁰¹ Bianet (İngilizce), Eight detained over online hatred against African students in Karabük (28 Mart 2024).

¹⁰² Avrupa toplumsal cinsiyet eşitliği ve ayrımcılıkla mücadele hukuk uzmanları ağı 2022: 112. – Bununla birlikte Baroların LGBTİ toplulukları aktif olarak desteklediği kaydedilmektedir. Örneğin İzmir ve Ankara Baroları, önde gelen bir din adamı ve Diyanet İşleri Başkanı olan kişinin Nisan 2020'de yaptığı ve LGBTİ bireyler hakkında olumsuz yorumlarda bulunan konuşmasını kınamıştır. Bunun üzerine bu Barolar Ceza Kanunu'nun 216. Maddesi (§ 3) ve 53. Maddesi uyarınca "dini değerleri alenen aşağılamak" ile suçlanmıştır. 24 Nisan 2023 tarihinde yapılan ilk yargılamada İzmir Barosu Yönetim Kurulu beraat etmiştir. Daha sonra 17 Mayıs 2023 tarihinde Ankara Barosu Yönetim Kurulu üyeleri de beraat etmiştir. (Bkz.: Hollanda Dışişleri Bakanlığı 2023: 68.)

¹⁰³ Ayrıca bkz. Avrupa toplumsal cinsiyet eşitliği ve ayrımcılıkla mücadele hukuk uzmanları ağı 2022: 11.

¹⁰⁴ ECRI 2016: § 42.

¹⁰⁵ ECRI 2016: § 38.

¹⁰⁶ Krş., ECRI 2016: § 39.

siyasi liderler ve kıdemli kamu görevlileri arasında nefret söyleminden uzak durmanın teşvik edilmesi¹⁰⁷ ve karşıt söylemin cesaretlendirilmesi¹⁰⁸ dahil kapsayıcı bir stratejik tepkiyi içermelidir.

52. ECRI, öncelikli bir konu olarak yetkililere çevrimiçi dahil, ırkçı ve LGBTİ karşıtı nefret söylemiyle etkili bir şekilde mücadele edecek kapsamlı bir strateji geliştirmek amacıyla kurumlararası bir çalışma grubu oluşturarak nefret söylemine karşı tepkilerini güçlendirmelerini tavsiye eder. Bu grupta ilgili yetkililer, İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, Kamu Denetçiliği Kurumu (Ombudsmanlık) ve ilgili sivil toplum kuruluşlarının yanı sıra mümkün olan en geniş yelpazeden dinî gruplar ve LGBTİ örgütleri yer almalıdır. Böyle bir strateji geliştirilirken ECRI'nin nefret söylemiyle mücadele hakkındaki 15 No.lu Genel Politika Tavsiye Kararı ve Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nin nefret söylemiyle mücadele hakkındaki CM/Rec (2022)16 sayılı Tavsiye Kararı'na gereken önem verilmelidir.

B. Nefret saikli şiddet¹⁰⁹

53. Türkiye nefret suçu verilerini düzenli olarak ODIHR'ye bildirmektedir.¹¹⁰ Ancak bildirilen sayılar sadece inanç, düşünce ve vicdan özgürlüğünün kullanılmasını tehdit eden/engelleyen suç fiilleri¹¹¹ ve ibadethane ve mezarlıklara zarar verme suçlarıyla (Ceza Kanunu'nun sırasıyla 115 ve 153. Maddeleri)¹¹² ilgili olduğu için gelen bilgiler kısıtlıdır. 2018 yılında yetkililer polis tarafından kaydedilmiş hiçbir nefret suçu bildirmemiştir ancak savcılık makamları tarafından kaydedilen 1.983 vaka olduğu belirtilmiştir. Daha sonraki yıllarda da önemli farklar olmuştur: 2019 yılında 79 vakaya karşılık 248 vaka; 2020 yılında 70 vakaya karşılık 213 vaka; 2021 yılında 87 vakaya karşılık 263 vaka ve 2022 yılında 175 vakaya karşılık 263 vaka bildirilmiştir.¹¹³ Polis tarafından bildirilen suç sayısı ile savcılık kayıtlarındaki suç sayısı arasındaki tutarsızlık çoğu suçun polis tarafından değil, savcılık tarafından kaydedilmesinden kaynaklanmaktadır.¹¹⁴
54. Ayrıca ODIHR, Türkiye'nin kolluk kuvvetlerinin nefret suçlarının önyargı motivasyonunu kayda geçirmediğini tespit etmiştir.¹¹⁵ Bu durum ECRI'nin yetkililerden aldığı bilgiyle -en azından birleştirilmiş veri düzeyinde- uyumludur,¹¹⁶ yani yargının veri tabanında ilgili nefret unsurlarına göre değil, sadece Ceza Kanunu maddelerine göre düzenlenmiş vaka sayılarına dair istatistikler mevcuttur. Bu boşluk spesifik grupların hassasiyetlerine ilişkin genel durumun değerlendirilmesinde çeşitli zorluklara yol açmaktadır. Bu nedenle ECRI, yetkilileri, nefret unsurlarına genel bir bakış sağlayabilen konsolide bir nefret suçu veri tabanı oluşturmaya ya da alternatif olarak böyle bir genel bakışın oluşturulması için veri tabanında düzenli olarak ikincil araştırma denilen araştırmalar yapmaya kuvvetle teşvik eder.

¹⁰⁷ ECRI'nin son raporunda zaten tavsiye edildiği gibi (2016: § 38).

¹⁰⁸ Bkz. ECRI'nin Nefret Söylemiyle Mücadele hakkındaki 15 No.lu Genel Politika Tavsiye Kararı ve Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nin nefret söylemiyle mücadeleye ilişkin CM/REC(2022)16 sayılı tavsiye kararı.

¹⁰⁹ Mevcut raporda nefret suçu gerçek veya varsayılan, "ırk" renk, dil, din, vatandaşlık, ulusal veya etnik köken, cinsel yönelim ya da toplumsal cinsiyet kimliği gibi nedenlerle nefret veya önyargı saikiyle işlenen her türlü suç olarak anlaşılmalıdır. Nefret suçu kavramı hakkında daha fazla bilgi için bkz. <http://hatecrime.osce.org/what-hate-crime>.

¹¹⁰ AGİT – ODIHR, *websitesi*, Nefret Suçları Raporu – Türkiye (2022): <https://hatecrime.osce.org/turkey>.

¹¹¹ Bunların hepsi ECRI'nin yetki alanına girmeyebilir.

¹¹² AGİT – ODIHR, *websitesi*, Nefret Suçları Raporu – Türkiye (2021): <https://hatecrime.osce.org/turkey>.

¹¹³ AGİT – ODIHR, *websitesi*, Nefret Suçları Raporu – Türkiye (2022): <https://hatecrime.osce.org/turkey>. – Yetkililer ECRI'ye 2022 yılında 240 dinî mekânlara yönelik saldırı vakasının, failerin kovuşturulması ve mahkûmiyeti ile sonuçlandığını bildirmiştir.

¹¹⁴ AGİT – ODIHR, *websitesi*, Nefret Suçları Raporu – Türkiye (2021): <https://hatecrime.osce.org/turkey>.

¹¹⁵ AGİT – ODIHR, *websitesi*, Nefret Suçları Raporu – Türkiye (2022): <https://hatecrime.osce.org/turkey>.

¹¹⁶ Yetkililer ECRI'ye nefret saikin normal olarak münferit vaka dosyalarına kaydedilmesi gerektiğini bildirmiştir.

55. Örneğin 2021’de, sivil toplum örgütleri, ODIHR’ye 64 nefret suçu vakası bildirmiştir.¹¹⁷ Bildirilen bu vakaların 27’si (%42), özellikle Suriyeliler ve Somalililere ve aynı zamanda Kürtlere karşı ırkçı ya da yabancı düşmanlığı saikli çeşitli öldürme/cinayet iddiasının da aralarında yer aldığı şiddet içeren saldırılarla ilgilidir. Raporlarda, diğer konuların yanı sıra, Kürtlere yönelik ölümcül saldırılarda Temmuz 2021 civarında görülen çarpıcı artışa dikkat çekilmektedir. Örneğin, bir sivil kuruluş olan İnsan Hakları Derneği (İHD), Kürt bir ailenin yedi ferdinin etnik kökenleri nedeniyle evlerinde vurularak öldürüldüğü bir vaka bildirmiştir. Faillerin olayı kaydettikleri ve peşi sıra evi ateşe verdikleri söylenmektedir. Rapora göre, aile daha önce de evlerinde bir nefret grubuna mensup kişilerin saldırısına uğramıştır. Üstelik, iddiaya göre, ölümcül saldırının ardından, erkek bir akraba, bir grup polis memuru tarafından sopalarla dövülmüştür.¹¹⁸ İHD’nin aynı ay içinde bildirdiği bir başka olayda, Kürt bir erkek vurularak öldürülmüş ve ailesi, yerel yönetim temsilcisi bir kişinin de dahil olduğu 60 küsur silahlı fail tarafından taş yağmuruna tutulup Kürt-karşıtı hakaret ve tehditlere maruz bırakılmıştır.¹¹⁹ Diğer yedi mağdur da çeşitli yaralar almıştır. Bir önceki yılda, 2020’de ODIHR, şöyle bir davayı ırkçı ve yabancı düşmanı nefret suçu kategorisinde kaydetmiştir: İddiaya göre, ergenlik çağında bir Kürt kızı, bir Türk askeri tarafından kaçırılıp tehdit edilmiş, kendisine 20 gün boyunca defalarca tecavüz edilmiş; tüm bunlar mağdurun intiharına yol açmıştır.¹²⁰ Olay, Kürt nüfusun çoğunlukta olduğu bir ilde gerçekleşmiştir.¹²¹
56. Temmuz 2024’te, bir Orta Anadolu şehri olan Kayseri’de Suriyeli bir erkeğin bir çocuğa cinsel tacizde bulunduğu suçlamasını takiben ülkede Suriyelilere yönelik şiddet içeren toplu saldırılar gerçekleşmiştir.¹²² Ardından, Türkiye’deki bazı şehirlerde Suriyeli karşıtı ayaklanmalar patlak vermiştir.¹²³ Suriyelilere ait onlarca dükkân kalabalıklar tarafından ateşe verilmiş veya yağmalanmış, ellerindeki sopa ve bıçakları sallayan ayaklanmacılar Suriyelilerin evlerini ve işyerlerini basmıştır.¹²⁴ İstanbul’da motorsikletli erkeklerden oluşan kalabalık gruplar Suriyeli nüfusun yoğun olduğu bilinen mahallelerde tur atmıştır.¹²⁵ Suriye sınırına yakın Gaziantep’te, Suriyeli bir erkek işinden evine giderken bacağından bıçaklanmıştır.¹²⁶ Türkiye’nin Güneyinde bir şehir olan Antalya’da, ergenlik çağında bir Suriyeli oğlan, üç çocuk tarafından bıçaklanarak öldürülmüş, saldırıdan sonra bu çocuklar tutuklanmıştır.¹²⁷ Suriyelilere yönelik bu ırkçı saldırıların ardından Türkiye genelinde toplam 1.000’den fazla kişi polis tarafından yakalanıp gözaltına alınmıştır.¹²⁸ Daha önce, 2022’de, farklı yabancı düşmanı saldırılarda en

¹¹⁷ Verilerde bunların yetkililer tarafından bildirilmiş davalara ek davalar olup olmadığı ya da davalar arasında çakışma bulunup bulunmadığı belirtilmemiştir.

¹¹⁸ AGİT – ODIHR, *websitesi*, Nefret Suçları Raporu – Türkiye (2021) / Sivil Toplum Tarafından Bildirilen Olaylar / ırkçı ve yabancı düşmanı nefret suçları, bkz: <https://hatecrime.osce.org/turkey>. – Polis memurlarının müdahil olma iddiasına ilişkin ayrıca bkz ECRI 2016: §§ 92-96; ECRI 2019: 7.

¹¹⁹ AGİT – ODIHR, *websitesi*, Nefret Suçları Raporu – Türkiye (2021) / Sivil Toplum Tarafından Bildirilen Olaylar / ırkçı ve yabancı düşmanı nefret suçları, bkz: <https://hatecrime.osce.org/turkey>.

¹²⁰ AGİT – ODIHR, *websitesi*, Nefret Suçları Raporu – Türkiye (2020) / Sivil Toplum Tarafından Bildirilen Olaylar / ırkçı ve yabancı düşmanı nefret suçları, bkz: <https://hatecrime.osce.org/turkey>.

¹²¹ Yukarıdaki örneklerle ilgili olarak, bir önceki Türkiye raporunda yer alan, fail gruplar tarafından yapılan, zaman zaman toplu saldırılara varan, nefret saikli şiddet ve ölümcül saldırılar meselesinde, bu saldırıların çoğunun Kürtleri hedef aldığını belirtmek gerekir. Bkz ECRI 2016: §§ 47ff.

¹²² Bianet.İngilizce, More than 1,000 individuals detained across Turkey over anti-refugee violence (5 Temmuz 2024).

¹²³ France24, Turkish police arrest hundreds after anti-Syrian riots in several cities (2 Temmuz 2024).

¹²⁴ The Times, Violent Turkish mobs attack Syrians who fled Assad’s atrocities (3 Temmuz 2024).

¹²⁵ A.g.e.

¹²⁶ A.g.e.

¹²⁷ Bianet.İngilizce, 15-year-old Syrian child fatally stabbed in Antalya amid anti-refugee violence (4 Temmuz 2024); Duvar.İngilizce Turkish court arrests three for murdering Syrian teen in wave of racist attacks (5 Temmuz 2024).

¹²⁸ Bianet. İngilizce (5 Temmuz 2024).

az üç Suriyeli öldürülmüş, birkaç kişi de ağır yaralanmıştır.¹²⁹ İHD raporuna göre, Ocak 2021'de, yaklaşık yirmi failden oluşan bir grup, bazı Suriyelilere saldırmıştır. Mağdurlardan üçü yaralanmıştır.¹³⁰ Bu, o dönem ülkede Suriyelileri hedef alan olaylardan birisi olmuştur.¹³¹

57. Nisan 2021'de, Somalili iki kişi parkta saldırıya uğramıştır. Ayrıca bir Somali restoranında çalışanlar restoranın camlarını kıran bir grup insanın saldırısına uğramıştır. Bu saldırılar, yerel basında göçmen karşıtı bir yazının yayınlanmasından sonra gerçekleşmiştir.¹³²
58. Dinî nefret saikli şiddetle ilgili olarak 28 Ocak 2024'te İstanbul'daki Santa Maria Kilisesi'ne, Pazar ayini esnasında binaya girip cemaate ateş eden iki silahlı kişi tarafından yapılan saldırı örnek verilebilir. Bir kişinin öldüğü saldırıda sorumluluğu İŞİD terör örgütü üstlenmiştir.¹³³ İçişleri Bakanı saldırıyı kınamış ve ülkenin Cumhurbaşkanı başsağlığı dilemek üzere yerel din görevlisini şahsen aramıştır.¹³⁴ ECRI bunu takdirle karşılamaktadır. Aynı gün içinde, kolluk kuvvetleri 30 kadar yere baskın düzenleyip resmi bilgilere göre aralarına iki saldırganın da bulunduğu 52 kişiyi gözaltına almıştır.¹³⁵ ECRI verilen bu hızlı tepkiyi önemli bulmaktadır. ECRI, yetkilileri, söz konusu kilisede ve diğer yerel kiliselerde, gerektiği zaman ve gerekli süre boyunca polis koruması dahil lüzumlu her tür güvenlik önleminin alınmasına yardımcı olmaya teşvik eder.
59. Geçmişte zaman zaman sinagoglara ve Yahudi mezarlıklarına yönelik antisemitik vandalizm vakaları da bildirilmiştir. FBI-NHC, 2021'de bir sinagogun kapısının ateşe verilmesi¹³⁶ ve ayrıca 2019'da bir sinagoga yapılan, failin nefret suçuyla yargılandığı kundaklama saldırısı¹³⁷ da dahil çeşitli olaylar kaydetmiştir. Bu bağlamda, ECRI'ye, farklı sivil toplum örgütlerinden ülkede Ekim 2023'ten beri artan antisemitik nefretten ötürü, yetkililerin Yahudi cemaat kurumlarını ve binalarını korumak için zaman zaman kimi yerlerde görünür bir polis mevcudiyeti sağladığına dair bilgiler ulaştırılmıştır. ECRI yapılanları takdirle karşılamakta ve yetkilileri, bu tür koruma tedbirlerini sürdürmeye ve bu tedbirleri gerektiğinde gereken şekilde ve zamanda genişletmeye teşvik eder.¹³⁸
60. Nefret saikli şiddet Alevi cemaatini de etkilemiştir. Örneğin 2020'de, FBI-NHC, Alevilerin ibadet yerlerine ve/veya ikametlerine yönelik çeşitli vandalizm vakaları bildirmiştir. Haziran 2021'de FBI-NHC, Alevi bir ailenin üç ferdinin, komşuları tarafından Alevi karşıtı sataşmalara maruz bırakıldığını ve taş yağmuruna tutulduğunu bildirmiştir. Bir erkek mağdur, diş kırılması, yüzde bere ve kesikler gibi çeşitli yaralar almıştır. İHD aynı ay içinde bir Alevi erkeğin dininden ötürü komşularının hakaretine uğrayıp dövüldüğünü bildirmiştir. İHD'ye göre, ülkede o dönemde Alevileri hedef alan benzer başka olaylar da yaşanmıştır. FBI-NHC'ye göre, Temmuz 2022'de, Alevilerin mübarek ayının ilk gününde bir Alevi kadın

¹²⁹ AGİT – ODIHR, *websitesi* Nefret Suçları Raporu – Türkiye (2022) / Sivil Toplum Tarafından Bildirilen Olaylar / Irkçı ve yabancı düşmanı nefret suçları, bkz: <https://hatecrime.osce.org/turkey>.

¹³⁰ AGİT – ODIHR, *websitesi*, Nefret Suçları Raporu – Türkiye (2021) / Sivil Toplum Tarafından Bildirilen Olaylar / Irkçı ve yabancı düşmanı nefret suçları, bkz: <https://hatecrime.osce.org/turkey>.

¹³¹ Örnekler için bkz., a.g.e.

¹³² A.g.e.

¹³³ BBC News, Istanbul church attack: Gunmen kill one person during Sunday morning mass (28 Ocak 2024); Le Monde, Istanbul Catholic church attacked by armed assailants (28 Ocak 2024).

¹³⁴ Balkan Insight, Turkey Detains 47 Alleged ISIS Members After 'Heinous' Church Attack (28 Ocak 2024).

¹³⁵ A.g.e.

¹³⁶ AGİT – ODIHR, *websitesi*, Nefret Suçları Raporu – Türkiye (2021) / Sivil Toplum Tarafından Bildirilen Olaylar / Antisemitik nefret suçları, bkz.: <https://hatecrime.osce.org/turkey>.

¹³⁷ AGİT – ODIHR, *websitesi*, Nefret Suçları Raporu – Türkiye (2019) / Sivil Toplum Tarafından Bildirilen Olaylar / Antisemitik nefret suçları, bkz.: <https://hatecrime.osce.org/turkey>.

¹³⁸ Ayrıca bkz., ECRI'nin Antisemitizmi Önleme ve Antisemitizm İle Mücadele Hakkında 9 No.lu (Gözden Geçirilmiş) Genel Politika Tavsiye Kararı (2021): III. Kısım. (Tavsiyeler), bölüm C. (Koruma), §§ 35 ff.

bıçaklanmış ve bir başka kişi de yaralanmıştır. Bu hadise, Alevi derneklerine ve ibadet mekânlarına yapılan eşgüdümlü beş saldırıdan birisidir.¹³⁹

61. Din ve/veya etnik nefret saikli diğer saldırılar arasında, farklı mezheplerden Hristiyan kiliselerine yönelik çeşitli vandal eylemler yer almaktadır.¹⁴⁰ Mayıs 2020’de, bir Ermeni Apostolik kilisesi kundaklanarak hedef alınmıştır ve anlaşıldığı kadarıyla fail, Covid-19 virüsünün yayılmasında Ermenilerin payı olduğu zannıyla kilisenin kapısını ateşe vermeye teşebbüs etmiştir.¹⁴¹ Mayıs 2019’da, Ermeni bir kadın, maskeli iki fail tarafından kendi evinde tehdit edilip bıçaklanmıştır. Mağdurun evi iki ay önce de çarpı ile işaretlenmiştir. Saldırıdan sonra mağdur ve ailesi ülkeyi terk etmiştir.¹⁴² Ayrıca FBI-NHC, Haziran 2022’de, üç erkeğin bir Süryani kilisesinden çıkarken silahla tehdit edildiğini¹⁴³ ve aynı yılın Mart ayında Yezidi bir erkeğin etnik kökeni ve dininden ötürü komşu köyün sakinleri tarafından defalarca tehdit edildiğini bildirmiştir. Failler daha sonra mağdurun evini yakmıştır.¹⁴⁴
62. LGBTİ topluluğu, Türk toplumunda bu grubun az kabul görmesi nedeniyle nefret saikli şiddete özellikle maruz kalmaktadır. Örneğin 2019’da, sivil toplum tarafından ODIHR’ye bildirilen 84 nefret suçundan 57’si LGBTİ’lere yönelik saldırılarla ilgilidir ve bunların tamamı şahıslara yönelik şiddet içermektedir.¹⁴⁵ Özellikle trans bireyler sıklıkla saldırıların mağduru olmuş ve çoğunun cinayet yoluyla öldürüldüğü bildirilmiştir. ODIHR’ye bildirilen STK raporlarına göre, sadece 2021’de, en az altı trans birey öldürülmüştür: Bir vakada mağdurun evinde kafası kesilmiştir.¹⁴⁶ Trans seks işçileri özellikle hassas konumdadır ve hedef alınmışlardır.¹⁴⁷ 2019’da, üç trans birey cinayeti bildirilmiştir.¹⁴⁸ Daha önce, Ağustos 2016’da, trans bir birey ve tanınmış bir LGBTİ hakları aktivisti olan 23 yaşındaki Hande Kader, İstanbul’da kaçırılmış, tecavüze uğramış, öldürülmüş ve bedeni yakılmıştır.¹⁴⁹ Ağustos 2022’de, bir trans kadın Ankara’da evinde öldürülmüş ve Ocak 2023’te bir trans kadın İzmir’de nefret saikiyle katledilmiştir.¹⁵⁰ Haziran 2024’te, LGBTİ toplulukları bir başka trans kadın cinayetini daha duyurmuştur.¹⁵¹ Yukarıda bahsi geçen vakalar, LGBTİ bireylere yönelik, aralarında dövülen ve ağır şekilde yaralanan gey

¹³⁹AGİT – ODIHR, *websitesi* Nefret Suçları Raporu – Türkiye (2020) / Sivil Toplum Tarafından Bildirilen Olaylar / Müslümanlara yönelik nefret suçları, bkz: <https://hatecrime.osce.org/turkey>; AGİT – ODIHR, *websitesi*, Nefret Suçları Raporu – Türkiye (2021) / Sivil Toplum Tarafından Bildirilen Olaylar / Müslümanlara yönelik nefret suçları, bkz: <https://hatecrime.osce.org/turkey>; AGİT – ODIHR, *websitesi*, Nefret Suçları Raporu – Türkiye (2022) / Sivil Toplum Tarafından Bildirilen Olaylar / Müslümanlara yönelik nefret suçları, bkz: <https://hatecrime.osce.org/turkey>.

¹⁴⁰ Örneğin bkz., AGİT – ODIHR, *websitesi*, Nefret Suçları Raporu – Türkiye (2019, 2020) / Sivil Toplum Tarafından Bildirilen Olaylar / Hristiyanlara yönelik nefret suçları, bkz.: <https://hatecrime.osce.org/turkey>.

¹⁴¹ AGİT – ODIHR, *websitesi*, Nefret Suçları Raporu – Türkiye (2020) / Sivil Toplum Tarafından Bildirilen Olaylar / Hristiyanlara yönelik nefret suçları, bkz.: <https://hatecrime.osce.org/turkey>.

¹⁴² AGİT – ODIHR, *websitesi*, Nefret Suçları Raporu – Türkiye (2019) / Sivil Toplum Tarafından Bildirilen Olaylar / İrkçi ve yabancı düşmanı nefret suçları, bkz.: <https://hatecrime.osce.org/turkey>.

¹⁴³ AGİT – ODIHR, *websitesi*, Nefret Suçları Raporu – Türkiye (2022) / Sivil Toplum Tarafından Bildirilen Olaylar / Hristiyanlara yönelik nefret suçları, bkz.: <https://hatecrime.osce.org/turkey>.

¹⁴⁴ AGİT – ODIHR, *websitesi*, Nefret Suçları Raporu – Türkiye (2022) / Sivil Toplum Tarafından Bildirilen Olaylar / Din veya inanç temelli diğer nefret suçları, bkz: <https://hatecrime.osce.org/turkey>.

¹⁴⁵ AGİT – ODIHR, *websitesi*, Nefret Suçları Raporu – Türkiye (2019) / Sivil Toplum Tarafından Bildirilen Olaylar, bkz: <https://hatecrime.osce.org/turkey>.

¹⁴⁶ AGİT – ODIHR, *websitesi*, Nefret Suçları Raporu – Türkiye (2021) / Sivil Toplum Tarafından Bildirilen Olaylar / LGBTİ’lere yönelik nefret suçları, bkz: <https://hatecrime.osce.org/turkey>.

¹⁴⁷ A.g.e.

¹⁴⁸ AGİT – ODIHR, *websitesi*, Nefret Suçları Raporu – Türkiye (2019) / Sivil Toplum Tarafından Bildirilen Olaylar / LGBTİ’lere yönelik nefret suçları, bkz: <https://hatecrime.osce.org/turkey>.

¹⁴⁹ Voice of America (5 Eylül 2016), Stricter Laws Demanded to Protect Turkish LGBT Community.

¹⁵⁰ ILGA Europe, Annual Review of the Human Rights Situation of Lesbian, Gay, Bisexual, Trans, And Intersex People – Ocak-Aralık 2023 (2024) dönemi: 2.

¹⁵¹ KAOS-GL (14 Haziran 2024), Trans kadın Gece Yanıker bir erkek tarafından öldürüldü.

erkeklerin bulunduğu çok daha uzun bir şiddet içeren saldırılar listesinden alınan en ağır ve ürkütücü örneklerdir.¹⁵²

Tepkiler

63. Yetkililer, ülke genelinde kolluk kuvvetlerine nefret suçları hakkında eğitim verilmesi için çaba göstermiştir. Türkiye, 2016 yılında ODIHR ile imzalanan mutabakat tutanağının ardından ODIHR'nin Kolluk Kuvvetleri için Nefret Suçları Eğitim programını (TAHCLE) uygulamaya koymuştur. Örneğin 2022'de, 113 yeni (ve yetkililere göre, 2016'dan bu yana toplam 997) nefret suçu eğitmeni, eğitmenlerin eğitimi faaliyetleri vasıtasıyla eğitim almıştır; 21.719 polis ve jandarma adayı hizmet öncesi kursların bir parçası olarak nefret suçu eğitimi almış ve il jandarma komutanlığında eğitim alanların sayısı 121.478'e ulaşmıştır.¹⁵³ Bunlara ek olarak, yetkililer, Türkiye'de Polis Akademisi'nin, 2016 ve 2024 yılları arasında 256.708 kolluk kuvveti görevlisi için "Nefret Suçları Üzerine Bilgilendirici Seminer" düzenlediğini bildirmiştir. 2022'de, Türkiye Adalet Akademisi, 280 savcı ve hâkim adayına mağdur hakları üzerine eğitim sunmuştur.¹⁵⁴ Yetkililerin ECRI'ye verdiği bilgiye göre, 2023'te 294 ve 2024'ün ilk beş ayında 388 aday daha nefret suçu konularında eğitilmiştir. Ayrıca 5 Nisan 2024'te Adalet Akademisi, 19 savcı ve 33 hakime "Nefret suçları ve bu suçlar bağlamında ceza mevzuatı" konulu çevrimiçi eğitim sunmuştur. Aynı 2023/24 döneminde yaklaşık 2.500 savcı ve hakim genel insan hakları konuları üzerine eğitilmiştir.
64. Yetkililer, ulusal İnsan Hakları Eylem Planı'nın 2021'de uygulamaya konulması kapsamında da tepkilerini güçlendirmeye çalışmaktadır. Eylem Planı nefret suçu meselesini halletmeye yönelik hedefler içermekte ve mağdurlara destek sağlanmasını da kapsamaktadır. 2022'de Adalet Bakanlığı, adliyelerde kurulan Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Müdürlükleri ağını genişletmeyi sürdürmüştür. Bakanlık, nefret suçu mağdurları dahil hassas konumdaki mağdurlara tahsis edilen özel adli görüşme odalarının sayısını da artırmıştır. Ayrıca, Ekim 2021'de, TİHEK "Nefret Söylemi ve Nefret Suçları" konulu bir sempozyum düzenlemiştir.¹⁵⁵
65. ECRI yukarıdaki tedbirlerin alınmasını olumlu bulmaktadır. Ancak, ziyaret esnasında ECRI heyeti ile görüşen sivil toplum temsilcileri henüz etkili sonuç alınamamış olmasından duyulan kaygıları dile getirmiştir. Ayrıca, ECRI, ODIHR'nin, mevcut yasal çerçevenin önyargı saiklerinin etkili biçimde ifade edilmesini ve faillere uygun cezaların verilmesini sağlayacak şekilde gözden geçirilmesinin Türkiye'ye yarar sağlayacağı yolundaki gözlemini de dikkate almaktadır.¹⁵⁶
66. ECRI, yetkililere, ırkçı ve LGBTİ'lere yönelik nefret suçlarına verdikleri tepkileri, ulusal İnsan Hakları Stratejisi'ni kullanarak, söz konusu gruplar ile yakın iş birliği içinde ve aşağıdaki yollar aracılığıyla güçlendirmelerini tavsiye eder: i) işlenen suçlardaki ilgili nefret unsurlarının tutarlı şekilde kaydedilmesini sağlamak; ii) işlenen suçlardaki ilgili nefret unsurlarının etkili şekilde ortaya çıkarılmasını ve adli yargılamalarda dikkate alınmasını sağlamak amacıyla yasal çerçeveyi güçlendirmek; ve iii) kolluk kuvveti görevlileri ve savcılar ve aynı zamanda hâkimler için düzenlenen nefret suçu eğitimi faaliyetlerini sürdürmek, değerlendirmek ve yaygınlaştırmak. Bu tür eğitim faaliyetleri aynı zamanda dinî ve etnik azınlıklar ve LGBTİ örgütleri gibi hassas konumdaki gruplar ile iş birliğine de dayanmalıdır.
67. ECRI, emniyet teşkilatında, nefret suçu karşısında hassas konumda olan topluluklar için bağlantı ve destek hizmet noktası görevi görecektir, yeterli eğitim

¹⁵² Bkz AGİT – ODIHR, *websitesi*, Nefret Suçları Raporu – Türkiye (örneğin 2019, 2020, 2021, 2022) / Sivil Toplum Tarafından Bildirilen Olaylar / LGBTİ'lere yönelik nefret suçları: <https://hatecrime.osce.org/turkey>.

¹⁵³ AGİT – ODIHR, *websitesi*, Nefret Suçları Raporu – Türkiye (2022): <https://hatecrime.osce.org/turkey>.

¹⁵⁴ AGİT – ODIHR, *websitesi*, Nefret Suçları Raporu – Türkiye (2022): <https://hatecrime.osce.org/turkey>.

¹⁵⁵ AGİT – ODIHR, *websitesi*, Nefret Suçları Raporu – Türkiye (2021): <https://hatecrime.osce.org/turkey>.

¹⁵⁶ AGİT – ODIHR, *websitesi*, Nefret Suçları Raporu – Türkiye (2022): <https://hatecrime.osce.org/turkey>.

almış personelin çalıştığı, nefret suçuna özel irtibat birimleri kurulmasını yetkililere tavsiye eder; böylelikle polise duyulan güven artacak ve nefret suçlarının eksik bildirilmesiyle mücadele edilebilecektir.

III. ENTEGRASYON VE KAPSAYICILIK

A. Romanlar

68. Yetkililer etnisiteye dayalı nüfus istatistiği toplamadığı için Türkiye'deki Romanların tam sayısı bilinmemektedir. 2012'de, Avrupa Konseyi, ülkede yaklaşık 2,75 milyon Romanın (ülke nüfusunun %3,78'i) yaşadığı tahmininde bulunmuştur¹⁵⁷; bu, Avrupa Konseyi üye devletlerinde yaşayan en büyük Roman nüfusedir. Roman topluluğu, aşırı yoksulluk ve kötü beslenme dahil sosyal ve ekonomik açıdan marjinalleştirilmiştir; bu, onları en dezavantajlı gruplardan biri yapmaktadır.¹⁵⁸ Ziyaret esnasında ECRI heyeti ile görüşen Roman muhatapların genel kanısı, Romanların sosyo-ekonomik durumunu iyileştirmek için hükümetin genel olarak ciddi çaba gösterdiği yönündedir.
69. 2016-2021 Roman Vatandaşlara Yönelik Strateji Belgesi, çeşitli temel politika başlıklarından oluşmuş (eğitim, istihdam, sağlık, barınma, sosyal yardım ve sosyal destek hizmetleri) ve yetkililere göre, Belge, sosyal katılımı sağlamak konusunda Roman STK'ları güçlendirmiştir. Ancak, alınan tedbirlerin arzu edilen sonuçlarına, yararlanan kişilerin sayısına, faaliyetlerin başarısını ölçen göstergelere veya fonların tutarı ve kaynağına dair veri bulunmayışı, uygulama döneminin en azından bazı aşamalarında yaşanan sorunlar arasında yer almaktadır.¹⁵⁹ Türkiye, Ocak 2023'te, 2023-2030 dönemini kapsayan ve bu alanlar üzerine odaklanmayı sürdüren yeni bir Roman Strateji Belgesi'ni ve 2023-2025 dönemini kapsayan bir Eylem Planı'nı benimsemiştir. Ayrıca, Roman STK'lara üye kişilerin dahil olduğu bir İzleme ve Değerlendirme Kurulu kurulmuştur. İlaveten, ECRI'nin daha önce yaptığı tavsiyeye uyularak, Roman topluluğunun il düzeyindeki izleme faaliyetlerine aktif katılımını sağlayacak çabalar gösterilmiştir.¹⁶⁰ Bu bağlamda, on belediye, toplumdaki arabulucular vasıtasıyla yerel yönetişime katılımı teşvik amacıyla düzenlenen bir AB programına katılmıştır.¹⁶¹ Ancak, Roman kadınları ve kız çocuklarının kesişimsel hassasiyetlerini ele alabilmek için spesifik politika tedbirlerine ihtiyaç vardır.¹⁶² Ayrıca, Türkiye'deki Romanların durumu ve yaşam koşulları üzerine halen resmi bir veri bulunmamaktadır.¹⁶³ Romanlarla ilgili yerel ve ulusal düzeyde veri eksikliği, sosyal politikalar tasarlamayı ve alınan tedbirlerin uygulanmasını izlemeyi çok zorlaştırmaktadır.¹⁶⁴
70. ECRI, yetkililere, özellikle eğitim, istihdam, barınma ve sağlık hizmetleri alanlarında eşitliğe ilişkin kapsamlı ve cinsiyete göre ayrıştırılmış veri toplamak için bir sistem kurmalarını tavsiye eder. Veri toplama işi, Romanlar için eşitliği teşvik etmek amacıyla, aydınlatılmış onam, kendini-tanımlama, gizlilik ve münhasır kullanım ilkelerine saygılı olmalıdır.
71. Eğitim alanında ise, veri eksikliği, Roman öğrenciler arasında okullaşma oranının düşük, okul terk oranlarının ise yüksek olması ve eğitimde kaydedilen başarıların

¹⁵⁷ Avrupa Konseyi (2012), Avrupa'daki tahmini ve resmi Roman sayıları – güncelleme Temmuz 2012.

¹⁵⁸ Sosyal Demokrasi Vakfı, İstanbul Planlama Ajansı ve Sıfır Ayrımcılık Derneği (2021), Türkiye'de Roman Toplulukları ve Yoksulluk Araştırması. Ayrıca bkz: Duvar. İngilizce (13 Ocak 2022), Roma in Turkey suffer from lack of work, hunger, and extreme poverty, study shows.

¹⁵⁹ Avrupa Komisyonu (2019), Komisyon İç Çalışma Dokümanı – NRIS, SWD için AB Çerçevesinde bildirilen Romanlara yönelik kapsayıcı tedbirler (2019) 320 nihai (kısım 2/2): 302.

¹⁶⁰ ECRI 2016: § 77.

¹⁶¹ Avrupa Komisyonu (2023), Komisyon İç Çalışma Dokümanı – Türkiye 2023 Raporu, SWD (2023) 696 nihai: 43.

¹⁶² Ayrıca bkz., Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nin, Roman ve Gezgin (*Traveller*) kadınların ve kız çocuklarının eşitliği hakkında CM/Rec (2024)1 sayılı Tavsiye Kararı.

¹⁶³ Avrupa Komisyonu (2023): 43.

¹⁶⁴ Avrupa Komisyonu (2019): 306.

düşük seviyede kalması sorununun tam anlamıyla değerlendirilmesi önünde engel oluşturmaktadır.¹⁶⁵ Olumlu bir gelişme olarak, yetkililer ECRI'ye, Roman öğrencilerin 400 kadar dezavantajlı mahallede yer alan okullarda yoğunlaşması hakkında, sosyo-ekonomik marjinalleştirilmenin dolaylı gösterge olarak kullanıldığı ikincil bir araştırmayı içeren bir haritalama çalışması yürütüldüğünü bildirmiştir. Bu tür bir yaklaşıma özgü metodolojik kısıtlamalar olsa da kimi okullarda gereğinden fazla yüksek olan Roman öğrenci yoğunluğu hakkında yararlı bilgiler edinilebilmektedir. Bu durum, fiili mekansal ayrışmanın yaygın olduğu düşünüldüğünde özellikle önem kazanmaktadır.¹⁶⁶ ECRI'nin görüşüne göre, bu tür bir ikincil araştırmanın yürütülmesi, diğer tematik alanlarda da kullanılması gereken **umut vaat eden bir uygulama** olarak değerlendirilebilir.

72. İstihdam alanında ise, Romanlar ağırlıklı olarak tehlikeli, vasıfsız ve düşük gelir getiren işlerde çalışmaktadır. Çoğu Roman kalıcı ya da geçici olarak işsizdir; istihdam edildikleri işlerin çoğu geçici ya da günlük işlerdir. 2021'de 600 Roman arasında yapılan bir araştırmaya göre, ortalama aylık gelirleri 1.426 TL (yaklaşık 40 €), yani o dönemde 2.825 TL olan asgari ücretin yaklaşık yarısıdır.¹⁶⁷ Romanlara yönelik spesifik istihdam programları bulunmamakla birlikte, yetkililer, Türkiye İş Kurumu'na (İŞKUR'a) göre, 2023'te, toplam 7.064 Roman vatandaşın, kurumun destek ve eğitim faaliyetlerinden (iş aramaya yönelik beceri kurslarından) faydalandığını ve Ocak ile Kasım 2024 arasında bu sayının 15.007 olduğunu ECRI'ye bildirmiştir. Öncesinde okul eğitimi almayı gerektirmeyen formel olmayan/yaşam boyu eğitim faaliyetlerine katılım mümkündür; yine de çoğu Romanın formel mesleki eğitim kurslarına katılım için gerekli nitelikte bir temel eğitim seviyesine sahip olmayabileceği gerçeği dikkate alınmalıdır.
73. ECRI, yetkililere, Romanların istihdamına yönelik yeni eğitim seçenekleri tasarlanabilmesi için bu topluluğun mesleki eğitime ve diğer formel iş kurslarına erişimleri önündeki engeller hakkında araştırma yapılmasını tavsiye eder.
74. Çoğu Roman, kalabalık ve altyapısı kötü¹⁶⁸ (örneğin temiz su, kanalizasyon, elektrik, toplu taşıma olmayan) mahallelerde standartın altında konutlarda yaşamaktadır. Bazı Romanlar derme çatma barakalarda yaşamaya çalışmaktadır. Roman mahalleleri, Roman olmayanların yaşadığı yerleşim alanlarından genellikle mekansal olarak ayrılmıştır; oysa yetkililerin bu yönde bir dayatması yoktur. Şubat 2023 depremi, Romanların söz konusu bölgelerdeki yaşam koşulları nedeniyle yaşadıkları zorlukları artırmıştır. Konut fiyatlarındaki sert artışlar, özellikle de sınırlı sayıda mülk sahibi olan Roman aileleri etkilemiştir. Depremden etkilenen Romanların durumu, acil durumlarda kullanılacak tasarruflarının bulunmaması ve çoğunlukla kayıt dışı işlere bağımlı olmaları nedeniyle daha da hassas hale gelmiştir.¹⁶⁹ Zorlu barınma koşullarına çözüm olarak, 2023-25 Eylem Planı'nda Romanlar için UNICEF desteğiyle 1.071 birim konut inşa edilmesi öngörülmektedir. Yetkililer, ileriki yıllarda daha çok şeyin yapılması gerektiğini ve tasarlandığını ifade etmektedir. ECRI, yetkilileri, söylediklerini yerine getirmeleri için kuvvetle teşvik eder.
75. Sağlık hizmetleri alanında, 2021'de yapılan bir araştırmada Romanların ortalama yaşam süresinin tahmini 68,5 olduğu tespit edilmiştir. Bu sayı 78,6 olan ulusal ortalamanın önemli ölçüde altındadır. Aradaki fark, besleyici gıdalara sınırlı erişim ve Roman nüfusun katlanmak zorunda kaldığı zorlu yaşam koşulları gibi etkenlere atfedilebilir.¹⁷⁰ Ayrıca, raporda, Roman topluluklarının %10-15'inin sağlık

¹⁶⁵ Bkz: Avrupa Komisyonu (2019): 304; Avrupa Komisyonu (2023): 44; ve Sivil Hak Savunucuları (2022), Türkiye'de Romanlar: Ayrımcılık, Dışlama, Derin Yoksulluk ve Mahrumiyet: 23.

¹⁶⁶ Sivil Hak Savunucuları (2022): 23.

¹⁶⁷ Sosyal Demokrasi Vakfı ve diğerleri. (2021); Roman Hafıza Çalışmaları Derneği (2023): 3.

¹⁶⁸ Avrupa Komisyonu (2019): 305; Sosyal Demokrasi Vakfı ve diğerleri. (2021); Avrupa Komisyonu (2023): 44.

¹⁶⁹ Avrupa Komisyonu (2023): 44.

¹⁷⁰ Sosyal Demokrasi Vakfı ve diğerleri. (2021); Duvar. İngilizce (13 Ocak 2022).

hizmetlerine hiçbir erişiminin olmadığı, %20-30 kadarının ise sadece kısmi erişimi olduğu belirtilmiştir.¹⁷¹ Bu bağlamda, ECRI, Sağlık Bakanlığı'ndan edindiği, Bakanlığın Roman mahallelerinde çalışan doktorlara (pratisyen hekimlere) özel eğitim verdiği bilgisini olumlu bir gelişme olarak kaydeder ve yetkilileri sağlık alanındaki mevcut eşitsizlikleri gidermek için daha çok eylemde bulunmaya davet eder.

76. ECRI, ayrıca, yerel Dayanışma Merkezleri (SODAM'lar) diye bilinen merkezler hakkında yetkililer tarafından bilgilendirilmiştir. Bu merkezler, özellikle Roman kadınlara, beceri kazandırma ve okuma-yazma kursları vermektedir, aynı zamanda üreme sağlığı konusunun da işlendiği sağlık bilgisi dersleri gibi hizmetler sunmaktadır. ECRI'nin bu merkezler hakkında kendisine ulaşan bilgilerden edindiği izlenim bunların **iyi bir uygulama** olduğudur.

B. Uluslararası korumadan yararlanan kişiler

77. ECRI, daha önceki raporlarında Türkiye'de uluslararası koruma talep eden kişi sayısının çok yüksek olması nedeniyle ülkenin karşı karşıya kaldığı olağanüstü zorluklara dikkat çekmiştir.¹⁷² Türk mevzuatında Uluslararası koruma sistemi, yani Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (2013 tarihli 6458 sayılı Kanun) ile Geçici Koruma Yönetmeliği (2014 tarihli 6883 sayılı Kanun) dört statü türünü kapsamaktadır: mülteci, şartlı mülteci, ikincil koruma ve geçici koruma. Türk geçici koruma sistemi özel olarak bir kitlesel akın durumuna karşı tasarlanmıştır ve sadece ülke içindeki Suriyeliler ve dolayısıyla genel olarak korumadan yararlananların büyük çoğunluğu için geçerlidir. ECRI, 2016 yılında 2,7 milyon Suriyeli ile 300.000 civarında Iraklının varlığından söz etmiş olsa da, Ağustos 2024 itibarıyla ülkede uluslararası koruma talep eden yaklaşık 3,3 milyon kişi bulunmaktadır ve bunların 3 milyondan fazlasını geçici koruma statüsü almış Suriyeliler oluşturmuştur.¹⁷³ Koruma talep eden diğer büyük gruplar Irak, Afganistan, İran ve Ukrayna menşelidir. Türkiye, Mültecilerin Statüsüne ilişkin 1951 tarihli Sözleşme'ye koyduğu özgün coğrafi kısıtlamasını uygulamaya devam ettiğinden,¹⁷⁴ yukarıda bahsedilen gruplar arasında Sözleşme uyarınca mülteci statüsü alabilecek olanlar sadece Rusya'nın Ukrayna'ya karşı başlattığı saldırı savaşıyla yerlerinden edilenlerdir.
78. ECRI'nin bir önceki raporundan bu yana, yetkililer, korumadan yararlanan kişiler dahil göçmenlerin daha iyi entegrasyonu ve kapsanması amacıyla Türkiye "Uyum Strateji Belgesi"ni (2018-2023) ve beraberinde "Ulusal Eylem Planı'nı" kabul etmiş ve yürürlüğe koymuştur.¹⁷⁵ Bu Strateji altı önemli alana (stratejik önceliğe) odaklanmaktadır: toplumsal uyum, bilgilendirme, eğitim, sağlık, işgücü piyasası, sosyal yardım ve sosyal hizmetler. Yetkililer ECRI'ye, belgede yer alan göstergeler doğrultusunda tüm hedeflerin karşılanmış olduğu bilgisini vermiştir. ECRI, bir takip

¹⁷¹ Sosyal Demokrasi Vakfı ve diğerleri. (2021).

¹⁷² ECRI 2016: § 60 ff.

¹⁷³ Türkiye Göç İdaresi Başkanlığı (GİB), IOM (2024) GMT Türkiye – Göçmen Mevcudiyeti Tespiti Raporu (Göçmen Durumuna Genel Bakış, Durum Raporu) Ağustos 2024: 1 içinde. – Şubat 2022 tarihinde, yetkililer, uluslararası korumadan yararlanan kişilerin, bu grubun zaten nüfusun %25'inden fazlasını oluşturduğu bölgelere yerleşmesine artık izin verilmediğini beyan etmiştir. Bu "Seyreltme Planı'nın" amacı çok sayıda Suriyelinin yerleşmiş olduğu kentsel alanlarda kamu hizmetlerinin kırılma noktasına ulaşmasının önlenmesidir. 1 Temmuz 2022 tarihinden itibaren bu eşik %20'ye indirilmiş ve GİB 1.169 mahalleyi korumadan yararlanan kişilerin ikamet kaydına kapatmıştır; hizmet almaak için (sağlık, eğitim, sosyal destek gibi) bu kaydın yapılması gereklidir. ECRI'ye, çok sayıda Suriyelinin ikamet ettiği güney bölgesini ağır şekilde etkileyen Şubat 2023 depreminden sonra ülke içinde yeniden yerleştirmeye dair bu tür kısıtlayıcı şartların kısmen hafifletildiği bilgisi verilmiştir.

¹⁷⁴ Türkiye, Mültecilerin Hukuki Durumuna ilişkin 1951 (Cenevre) Sözleşmesi'nin 1967 Protokolü'nün kabulünü takiben, Sözleşme'yi sadece Avrupa'da meydana gelen hadiseler nedeniyle mülteci durumuna düşen kişilere uygulamaya devam edeceğini belirten bir bildirimde bulunmuştur. (Bkz., Birleşmiş Milletler Antlaşmaları Serisi, Mülteciler ve Vatansız Kişiler hakkında V. Bölüm, 5. Madde. Mültecilerin Hukuki Statüsüne Dair Protokol)

¹⁷⁵ Uyum Strateji Belgesi'nde kullanılan göçmenler ifadesinin tanımı, Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK) içinde bahsi geçen yasal kalış imkânına sahip yabancı, uluslararası koruma başvurusu veya statüsü sahibi kişiler ile geçici korunan Suriyelileri kapsar.

stratejisi kaleme almanın planlandığını kaydeder ve yetkililerin bu tür bir stratejiyi kabul edip yürürlüğe geçirmesini kuvvetle teşvik eder.

79. Eğitimle ilgili olarak, Türkiye’de geçici korumadan yararlanan 3 milyon üzerindeki kişinin ekseriyetinin çocuk olduğu görülmektedir. Okul dışı kalmış Suriyeli çocuk yüzdesinin, 2014/15 yıllarında %69,9 iken 2019/20 yıllarında %36,7’ye düşmüş olması takdirle karşılanmıştır.¹⁷⁶ Yetkililer ECRI’ye 2024 yılında, geçici koruma altındaki okul çağı çocuklarının dörtte üçünden fazlasının okula kayıtlı olduğunu bildirmiştir. ECRI, okula kayıt ve devamı teşvik etmek üzere Suriyelilerin arabulucu olarak istihdam edildiği Suriyeli Yardımcı Personel Programı (SYPP) hakkında çok olumlu bildirimler almıştır. Bu arada, ECRI, Suriyeli çocukların %20’den fazlasının henüz okula kayıt yaptırmamış olduğunu da öğrenmiştir. Okulda eğitime erişimin önünde yoksulluk, sağlık sorunları, göç/ailenin yer değiştirmesi ve kültürel toplumsal cinsiyet normları gibi çok sayıda engel bulunmaktadır.¹⁷⁷ ECRI, yetkilileri SYPP’nin olumlu etkisini okullaştırma oranını artırmak amacıyla kullanmak üzere SSYP’yi yaygınlaştırmaya kuvvetle teşvik eder.
80. ECRI ayrıca, UNICEF desteğiyle sınıfında yabancı öğrenci olan öğretmenlerin eğitici eğitimine de başlandığını ve bildirildiği kadarıyla bu eğitimin Suriyeli ve diğer çocukların okul sistemine daha iyi entegre olmasına katkıda bulunduğunu da öğrenmiştir.
81. Yabancı uyruklu yetişkinler için 81 ildeki Halk Eğitim Merkezleri’nde B1 seviyesine kadar ücretsiz Türkçe kursu verilmektedir ve bu kurslar çeşitli kurumlar ya da STK’lar tarafından desteklenmekte veya finanse edilmektedir. ECRI heyetinin ziyareti sırasında görüştüğü birçok muhatabına göre, ekonomik ve sosyal hayata tam katılımın önündeki en büyük engel dil bariyeridir. Bu bakımdan, ECRI, yetkilileri Türkçe kurslarının kalitesini artırmaya ve B1 seviyesinin üzerinde de kurslar açmaya kuvvetle teşvik eder.
82. Yetkililer, 6.100’ün üzerinde Suriyelinin yaşam boyu eğitim etkinlikleri projesi kapsamında, işgücü piyasasında şanslarını artırabilecek mesleki beceri kazandıran sertifikalar dahil çeşitli sertifikalar aldığını da vurgulamıştır. BM Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tarafından yürütülen bir çalışmaya göre, Türkiye’de çalışma çağında bulunan 2,16 milyon Suriyeliden sadece 1 milyonun işgücü piyasasına katıldığı ve bunların çoğunun kayıt dışı, düşük vasıflı ve düşük ücretli işlerde çalıştığı tahmin edilmektedir.¹⁷⁸ Suriyeli kadınlar arasında istihdam oranlarının oldukça düşük olduğu tahmin edilmektedir.¹⁷⁹ Ancak, Suriyelilerin ve uluslararası korumadan yararlanan diğer kişilerin işgücü piyasasına katılımına ilişkin resmi istatistikler bulunmamaktadır. ECRI, yetkilileri, bu tür verileri toplumsal cinsiyete göre ayrıştırılmış şekilde toplamaya kuvvetle teşvik eder; burada amaç mevcut faaliyetlerin etkisinin değerlendirilebilmesi ve gelecekte mesleki eğitimden ve başka desteklerden yararlanabilecek belirli grupların daha iyi hedeflenebilmesidir.
83. ECRI’ye bildirilen özel bir sorun, geçici korumadan yararlanan ve ülkede çalışmasına izin verilmiş kişilerin asıl çalışma izni belgesini edinebilmeleri için işverenin onlar adına ayrıca başvuru yapmasının gerekli olmasıdır. ECRI heyetinin ziyareti sırasında görüştüğü, aralarında geçici korumadan yararlanan kişilerin bulunduğu birçok kişi, işverenlerin sıklıkla bu konuda isteksiz davrandıklarını ve hatta onları belgesiz çalıştırmayı tercih ettiklerini belirtmiştir. Bu durum söz konusu

¹⁷⁶ UNICEF (2024), Suriyeli Okul Dışı Kalmış Çocuklar ile İlgili Analiz Raporu. Türkiye Ülke Raporu: xix.

¹⁷⁷ UNICEF 2024: 71ff.

¹⁷⁸ ILO (2022), ILO Türkiye Mülteciler ve Ev Sahibi Topluluklar Destek Programı, (sayfa numarası yok) ve ILO (2020) Türk İşgücü Piyasasında Suriyeli Mülteciler: 1; ayrıca bkz., Murat Erdoğan, Suriyeliler Barometresi, 2022: 80 ff.

¹⁷⁹ ILO 2020: 6 ve 8. – Yetkililer, ECRI’ye Milli Eğitim Bakanlığı’nın yaygın eğitim etkinlikleri kapsamında Halk Eğitim Merkezleri’nde ücretsiz kurslar verdiği bilgisini iletmiştir. Halk Eğitim Merkezleri’nden yararlanmış geçici koruma altındaki Suriyeli sayısı 2014 ile 2024 yılları arasında 3.041.568’e ulaşmıştır. Bunların % 53,41’i kadın, %46,59’u ise erkektir. 2014 ile 2024 yılları arasında geçici koruma altındaki toplam 214.982 Suriyeli meslek edinme kurslarına katılmıştır.

kişilerin sosyal güvenlik koşullarını, çalışma şartlarını ve haklarını olumsuz etkilemektedir. ECRI heyetinin devlet görevlileriyle yaptığı görüşmelerde, çalışma izninin doğrudan geçici koruma statüsü kapsamında verilmesinin önünde teknik bir sorun bulunmadığı ancak hali hazırda bu yönde siyasi iradenin olmadığı anlaşılmıştır.

84. ECRI, işgücü piyasasındaki rekabet nedeniyle nüfusun belli kesimlerinde giderek artan hassasiyetlere dair kaygıları anlamaktadır,¹⁸⁰ ancak bu durum hükümetin mevcut bir yasal hakka erişimi gereksiz yere zorlaştırmasına – hatta bazı durumlarda fiilen imkânsız kılmasına – yol açmamalıdır. Bu bağlamda, ECRI'ye, 10 Ekim 2024 tarihli Resmi Gazete'de (32693 Sayılı) yayınlanmış Uluslararası İşgücü Kanunu Uygulama Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik ile birlikte yasal çerçevede, çalışma izni alma işlemlerini kolaylaştıracak ve yetkililere göre geçici koruma altındaki Suriyelilerin kayıtlı istihdamını teşvik edecek bazı değişikliklerin yapıldığı bilgisi verilmiştir. Bu güncellenmiş yönetmelik ile, 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'nun 91. Maddesi uyarınca kendilerine geçici koruma verilmiş ve ilgili sistem üzerinden İçişleri Bakanlığı tarafından Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'na haklarında bilgilendirme yapılmış olan yabancılara, çalışma izni muafiyeti getirilmiş ve bildirimde belirtili kapsam ve süre boyunca çalışma fırsatı tanınmıştır.¹⁸¹ ECRI, bunu cesaret veren bir gelişme ve ileri bir adım olarak görmektedir. Ancak, ECRI'nin elinde bu önlemin uygulamadaki kullanımına ve uluslararası korumadan yararlanan diğer kişiler için de geçerli olup olmadığına dair yeterli bilgi bulunmamaktadır.
85. ECRI yetkililere, geçici korumadan yararlanan kişilere ve uluslararası korumadan yararlanan diğerlerine geçici koruma statüsüyle birlikte otomatik olarak çalışma izni de vererek bu kişilerin işgücü piyasasına entegrasyonunu kolaylaştırmak, böylece işgücü piyasasında istismar edilmelerini önlemek için daha fazla gayret göstermelerini tavsiye eder.
86. Korumadan yararlanan, çoğunluğu Suriyeli olan 1 milyondan fazla kişi, sosyo-ekonomik açıdan zor durumda olmaları nedeniyle, belirli kriterleri karşılamaları kaydıyla aylık (AB tarafından finanse edilen) nakit para desteği almaktadır. ECRI heyetinin ziyareti sırasında görüşüldüğü korumadan yararlananlar, kuşkusuz bu desteğin yardımcı olduğunu ancak Türkiye'deki yüksek enflasyon oranları ve büyük şehirlerde hızla yükselen kiralar dikkate alındığında bunun tek başına yetmediğini bildirmiştir.
87. Geçici korumadan yararlanan kişiler genel sağlık sigortası sistemine dahildir. Ancak, genel sağlık hizmetlerinden sadece kayıtlı oldukları şehirde yararlanabilmektedirler. Şartlı mülteci statüsünden veya ikincil koruma statüsünden yararlanan kişilerin de genel sağlık hizmetlerinden yararlanma hakkı vardır, ancak bu hak bir yıllık bir sürenin ardından otomatik olarak sona ermektedir. Bu sürenin sonunda, İl Göç İdaresi Müdürlüğü (İGİM) bu kategoriye giren kişilerin sağlık sigortasının uzatılmasına ilişkin seçenekleri gözden geçirmektedir. Kişinin ciddi sağlık sorunları varsa sigortanın genellikle uzatıldığı bildirilmiştir.¹⁸² Bununla birlikte, ECRI, yetkilileri, bu denli temel bir hizmete erişimin, gerekirse uygulamaya yönelik mevzuat değiştirilerek otomatik olarak uzatılmasını sağlamaya davet eder.
88. Korumadan yararlanan kişilere verilen desteğin ve sunulan hizmetlerin büyük kısmı söz konusu kişilerin kayıtlı olduğu ve ikamet ettiği ilgili belediyelerin sorumluluğu altındadır. Ancak, belediyelerin çoğu yeterli desteği sağlayacak maddi imkânlardan yoksundur ve projelerin yürütülmesi genellikle uluslararası bağışçılara bağlıdır. ECRI heyeti, İstanbul'da yaptığı bir saha ziyareti sırasında bir STK tarafından

¹⁸⁰ Erdoğan 2022: 80.

¹⁸¹ Yetkililere göre, İçişleri Bakanlığı tarafından Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'na bildirilmiş geçici korumadan yararlanan kişilere bir çalışma izni muafiyeti bilgilendirme formu verilmektedir. Bu form, söz konusu kişilerin ilgili mevzuat uyarınca yükümlülüklerini yerine getirmeleri kaydıyla Türkiye'de çalışmasına olanak tanımaktadır.

¹⁸² Hollanda Dışişleri Bakanlığı (2023), Genel Menşe Ülke Bilgisi Raporu – Türkiye, Ağustos 2023: 85-86.

işletilen destek merkezinde verilen yardımın taşıdığı kritik öneme ve yardımın profesyonelliğine tanık olma fırsatını bulmuştur. Bu hususta, ECRI, belediye yetkililerinin, bölgelerinde ikâmet eden korumadan yararlanan kişi sayısı başına devletten ödenek almadıklarını üzüntüyle belirtir: Belediyeler ulusal bütçeden ikâmet eden kişi başına değil, vatandaş başına sabit bir tutar almaktadır. Bu durum sadece yerel bütçelere belli bir mali yükün gelmesi değil, belediyenin zenginliğine bağlı olarak sunulan hizmetler bakımından farklılıkların ortaya çıkması anlamına da gelmektedir. Ayrıca, İstanbul'daki yerel yönetim temsilcileri ECRI'ye, sadece finansmanın yetersiz olduğu bilgisini değil, merkezden yerele bilgi akışının da yetersiz olduğu bilgisini vermişlerdir: Ulusal makamlar, korumadan yararlanan kişilerle ilgili verileri ya da örneğin sağlık veya eğitim alanında verilen bazı hizmetlerin planlanabilmesine yardımcı olabilecek toplumsal cinsiyet veya yaş dağılımı gibi güncel eğilimleri her zaman vaktinde ve gerektiği gibi vermemektedir.

89. ECRI, öncelikli bir mesele olarak, yetkililerin, yerel yetkililerle iş birliğini ve onlara verdikleri desteği ve ayrıca korumadan yararlanan kişilerin entegrasyonuna ve kapsanmasına yönelik çabalarını önemli ölçüde artırmalarını tavsiye etmektedir.

IV. ÜLKEYE ÖZEL KONULAR

Dinî ayrımcılık ve hoşgörüsüzlük

90. ECRI, dördüncü ve beşinci izleme dönemi raporlarında Türk yetkililerin belirli dinî azınlık gruplarına yaptığı ayrımcı muameleyi eleştirmiştir.¹⁸³ ECRI, yetkililere dinî konularla ilgili düzenlemelerinde objektiflik ve tarafsızlık yükümlülüklerine çok sıkı bir şekilde uymalarını, ayrımcı düzenlemeleri ve uygulamaları yürürlükten kaldırmalarını ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin ilgili kararlarının uygulanmasını çabuklaştırmalarını tavsiye eder.¹⁸⁴

91. ECRI'nin son raporunda bahsedilen bir sorun Alevi dinî azınlığa yapılan ayrımcı muameledir.¹⁸⁵ ECRI, örneğin 2 Aralık 2014 tarihli bir kararda AİHM'nin *Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı v. Türkiye* davasında Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin ihlâl edildiğine hükmettiğini hatırlatır: Alevi cemaatine ait ibadet mekanlarının (cemevleri) elektrik faturası ödemekten muaf tutulmasını – ki bu diğer dinî toplulukların mekanlarına tanınan bir imtiyazdır – reddetmek neticede ayrımcı muamele olmuştur.¹⁸⁶ Bu ayrımcılığın arkasında yatan neden, yani yetkililerin, Alevi inancının farklı bir dinî karaktere sahip olduğunu kabul etmemesi kendi başına sorunludur.¹⁸⁷ Bu bağlamda, Ekim 2022 tarihinde, yetkililer, Kültür ve Turizm Bakanlığı bünyesinde Alevi cemaati ile ilişkilerden sorumlu bir başkanlık kurmuştur. Yeni kurulan Alevi işleri başkanlığının aynı zamanda bir danışma kurulu vardır ve kurulun sekiz üyesinin tamamı Cumhurbaşkanı tarafından atanmaktadır. Bu başkanlık kurulurken ya da danışma kurulu oluşturulurken Alevi cemaatinin kendisine danışılmamış veya Aleviler yetkililer tarafından sürece dahil edilmemiştir. Alevi cemaatinin bu başkanlığı kabullenmekte isteksiz olduğu görülmektedir çünkü Alevilere göre bu başkanlık Alevilerin dinî bir topluluk olarak kabûlünü inkâr etmeyi sürdürmektedir.¹⁸⁸ ECRI, ilk başta, yeni kurulan dairenin başkanlık tarafından onaylanan sekiz kadar cemevinin elektrik faturalarının karşılanması için mali destek sunduğu bilgisini almış¹⁸⁹ ancak daha sonra yetkililerden gelen taleplerin

¹⁸³ ECRI 2016: § 89 ff; ECRI 2011: § 82 ff.

¹⁸⁴ ECRI 2016: § 91.

¹⁸⁵ Türkiye'deki Alevilerin sayısına ilişkin kesin bilgi bulunmamaktadır ancak bazı tahminlere göre Aleviler nüfusun %15 ila %25'ini oluşturmaktadırlar, ki bu da Alevileri Sünni İslam çoğunluğun ardından ülkedeki ikinci en büyük dinî grup yapmaktadır. – Örneğin bkz., Azınlık Hakları Grubu, *websitesi* sitesi: Türkiye/Türkiye'deki Aleviler; ve Duvar.İngilizce (21 Nisan 2024), Turkey's Culture Ministry to cover lighting expenses of cemevis.

¹⁸⁶ AİHM, Cumhuriyetçi Eğitim Ve Kültür Merkezi Vakfı v. Türkiye (başvuru no. 32093/10), özellikle: § 52.

¹⁸⁷ A.g.e.: §§ 44-50.

¹⁸⁸ ADO Alevi Düşünce Ocağı, AİHM Kararlarının Uygulanmasını İzleme Raporu (6 Temmuz 2023): 5.

¹⁸⁹ İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü'ne göre, 20 Aralık 2018 tarihi itibarıyla 1.500'ün üzerinde cemevi mevcuttur.

alınıp işleme konulmasını takiben bu sayının 853 cemevine çıktığını öğrenmiştir. Yeni daireden gerekli onayı almaları durumunda diğer cemevleri de bundan faydalanabilecektir.¹⁹⁰ Ayrıca, yetkililer ECRI'ye, bakım, tamir ve tefrişat masrafları için de destek sunulabileceği ve 355 cemevinden bu bağlamda gelen talebin işleme konulmuş olduğu bilgisini vermiştir. Bununla birlikte, cemevleri hâlâ tam anlamıyla ibadethane olarak tanınmamaktadır.¹⁹¹ 2016 yılında, AİHM, "dinî mezhepleri düzenleyen hukuk rejiminin [...] diğer dinlere veya inançlara mensup kişilere yönelik hukuki ve fiili bir ayırım yapılmasına kaynak teşkil etmemesine dair hiçbir güvence sunmaması sebebiyle, nesnel ölçütlerden yoksun olduğu ve Alevilik inancı bakımından gerçekte erişilebilir nitelikte olmadığına" karar vermiştir.¹⁹² Bu tarihten itibaren Türk yetkililer uygulamada ortaya çıkan sorunların bir kısmına çözüm bulmuş olsalar da¹⁹³ meselenin altında yatan temel nedeni, yani Alevilerin başlı başına bir dinî cemaat olarak tanınmamasını sorun olarak kabul etmedikleri anlaşılmaktadır. ECRI, yetkilileri, Alevileri farklı bir dinî grup olarak tam anlamıyla kabul etmeye, böylelikle dinî hoşgörüyü teşvik etmeye ve kamuoyuna dinsel çeşitlilik hususunda olumlu bir mesaj vermeye davet eder.

92. Yetkililer ECRI'ye, 1923 Lozan Antlaşması kapsamına giren dinî azınlık gruplarına (Ortodoks Kilisesi/İstanbul Ekümenik Patrikhanesi, Ermeni Apostolik Kilisesi ve Yahudi cemaati) ilgili antlaşmanın hükümlerine ve antlaşmada güvence altına alınan haklara uygun davranıldığı bilgisini vermiştir. Söz konusu cemaatlerin temsilcileri, bu bakımdan içinde bulundukları durumdan genel anlamda memnun olduklarını ancak bazı sorunların devam ettiğini belirtmiştir. Örneğin, ECRI, Heybeliada Ruhban Okulu'nun (Ortodoks Kilisesi'nin 1971 yılında kapatılan ruhban okulu) yeniden açılması hususunda uzun zamandır devam eden tartışmaya işaret etmektedir. Türk yetkililer, yakın zamanda ruhban okulunun yeniden açılmasına izin vermeyi düşünmüştür,¹⁹⁴ ancak ECRI bu tür adımların ülke içinde dinsel çeşitlilik ve hoşgörüyü ilişkin bir değerlendirme yerine, dış politikadaki gelişmelerin (yani iyileşen Türk Yunan ilişkilerinin)¹⁹⁵ sonucunda atılmasını sorunlu bulmaktadır. Genel anlamda, ECRI, yetkililerin, söz konusu dinî cemaatlerin ayrımcılık ve hoşgörüsüzlükten korunması hususunda Lozan Antlaşması hükümlerini azami değil *asgari* ölçüt olarak ele almalarını kuvvetle teşvik eder.
93. Lozan Antlaşması kapsamına girmeyen dinî azınlık gruplarının karşılaştıkları bir sorun, dinî cemaat olarak tüzel kişiliğe sahip olma olasılıklarının bulunmamasıdır (sadece vakıf veya dernek olarak kaydolabilmektedirler). Bu durum, örneğin dinî kurumların mülkiyetinde olması gereken belirli ibadethanelerin yasal mülkiyeti ve tapu sicili konularında sorunlara ve belirsizliklere yol açmaktadır. Özellikle Protestan Kiliselerinin temsilcileri, ECRI heyetine ziyaret sırasında, kiliselerinin inşaatı için ruhsat başvurularının yerel yetkililer tarafından yaygın şekilde reddedildiğini ve bunun da ayrımcı bir tutum olduğu görüşünü taşıdıklarını

¹⁹⁰ Ayrıca muhtemelen doğalgaz, su ve temel bakım masrafları (ADO 2023: 5). Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı davasına yönelik incelemesini 2023 tarihinde sonlandırmıştır (bakınız: <https://hudoc.exec.coe.int/eng?i=004-37258>). Ayrıca bakınız, Duvar.İngilizce (21 Nisan 2024), Turkey's Culture Ministry to cover lighting expenses of cemevis.

¹⁹¹ ADO 2023: 5; cf. 16 Kasım 2022 tarihli 7421 sayılı kanun.

¹⁹² AİHM, İzzettin Doğan ve Diğerleri v. Türkiye (başvuru no. 62649/10), karar [BD] 2016: § 182.

¹⁹³ Buna ilişkin olarak, Türk yetkililerin aldığı önlemlerin ardından Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi 11 Haziran 2024 tarihinde *İzzettin Doğan ve Diğerleri* davasında kararın icrasıyla ilgili denetimini sonlandırma kararı almıştır (bkz.: Avrupa Konseyi, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarının İcrası Dairesi, (1 Temmuz 2024), Türkiye: Bakanlar Komitesi, yetkililerin aldığı önlemlerin Alevi cemaatinin yaşamı üzerindeki etkisini memnuniyetle karşılar).

¹⁹⁴ Daily Sabah (4 Haziran 2024), Türkiye signals reopening of Orthodox seminary amid thaw with Greece; Ekathimerini.com (3 Haziran 2024), Turkey moves towards reopening Halki seminary, report says.

¹⁹⁵ Türk Milli Eğitim Bakanı, sorunun dış siyaset boyutuna değinerek: "Kişisel olarak ben, hem Türkiye'nin sahip olduğu demokratik birikimi hem laiklik uygulamasıyla ilgili bakış açımızı yansıtmaya açısından Ruhban Okulu'nun açılmasını arzu ederim. Nihayetinde, bu konuda karar verecek kişi ben değilim." dedi (Bkz.: Daily Sabah, 4 Haziran 2024). Türk yetkililer, Ruhban Okulu'nun yeniden açılabilmesi için Yunanistan'ın da karşılık olarak Atina'daki kapalı bir caminin yeniden açılması gibi bir takım adımlar atmasını bekladıklarını belirttiler. Cumhurbaşkanı, daha önce Yunan yetkililerin Yunanistan'ın Batı Trakya bölgesinde yaşayan Müslüman azınlığın koşullarını iyileştirmesi durumunda, Ruhban Okulu'nun açılacağını ima etmişti. (a.g.e.)

bildirmiştir.¹⁹⁶ Ayrıca, ECRI'nin dikkatine sunulan bir diğer sorunlu uygulama, yasadışı herhangi bir faaliyette yer almış olmasalar dahi ulusal güvenlik kaygısı iddiasıyla (göçmenlik tahdit kodu G-87 veya N-82¹⁹⁷) sınır dışı edilmiş ve/veya ülkeye yeniden girişi yasaklanmış ya da oturma izni talebi reddedilmiş yabancı ülke vatandaşı Protestan papaz ya da vaizlere yönelik uygulamadır.¹⁹⁸ Yetkililerin iddia edilen güvenlik riskinin ayrıntılarını açıklamasının zorunlu olmaması, dolayısıyla etkili bir itirazın yapılamaması nedeniyle bu kararlara karşı yapılan yasal itirazlarda şimdiye kadar bir başarı kaydedilmemiştir. Bazı muhataplar, ziyaret sırasında ECRI heyetine, genellikle yetkililer "misyoner"liğin Türk halkına karşı bir tehdit oluşturduğunu düşündüklerini, bunun bir sebebinin de yeni din değiştiren kişilerin çoğunun İslâm inancından olması olduğunu bildirmiştir. Söz konusu sorunlu uygulama 2019 yılı civarında artmış gibi durmaktadır.¹⁹⁹ ECRI'ye sadece 2021 yılından bu yana bu tür 200'den fazla vaka kaydedildiği bilgisi verilmiştir.

94. Yehova Şahitleri, inançlarına temelden aykırı askerlik hizmetinin erkekler için zorunlu olması ve AİHM'nin yerleşik içtihadıyla uyumlu alternatif bir kamu hizmetinin olmaması sorunuyla karşı karşıyadır.²⁰⁰ Ayrıca, ECRI'nin ziyareti sırasında yaptığı tespitlerden, bu sorunun özellikle aşağılayıcı ve ayrımcılığa yol açıcı bir boyutunun daha olduğu, vicdani retçilerin yıllar sonra bile yetkililer tarafından taciz edildiği ortaya çıkmıştır. ECRI'nin gördüğü bir örnek, yetkililerin Yehova Şahidi bir vicdani retçinin işverenine gönderdiği ve içinde söz konusu kişinin işten atılması yönünde baskı yapan ifadelerin bulunduğu bir mektuptur. ECRI, AİHM'nin, yetkililerin Yehova Şahidi bir vicdani retçinin "sivil ölümü"²⁰¹ anlamına gelen önlemlerini kuvvetli bir şekilde eleştirdiği *Erçep v. Türkiye* (2011) davasında Mahkeme'nin verdiği karardan 10 yıl sonra bile hâlâ bu tür uygulamaların mevcut olduğunu kaydetmiştir. ECRI, yetkilileri, bu tür eylemleri derhal sonlandırmaya ve ilgili AİHM kararları doğrultusunda önleyici ve düzeltici önlemleri almaya kuvvetle teşvik eder.
95. Her ne kadar Türkiye Cumhurbaşkanı yılda bir ya da iki kez yapılan resmî davetler çerçevesinde bazı dinî önderleri kabul etse de dinî azınlık temsilcilerinin, karşılaşılan ya da karşılaşılabilecek çeşitli sorunları, örneğin yukarıda bahsedilen sorunları tartışmak üzere yetkililerle biraraya gelebilecekleri ve muhtemel çözümleri konuşabilecekleri çalışma grubu gibi resmi mekanizmalar mevcut değildir.
96. ECRI, yetkililere, dinsel çeşitliliği ve hoşgörüyü Türk toplumunun kültürel değeri olarak kabul eden ve bunu teşvik eden bir politik yaklaşımı benimsemelerini tavsiye eder. Bu hususta, yetkililer, tüm dinî cemaatleri kapsayan ve dinî azınlık temsilcilerinin karşılaştıkları sorunları yetkililere sunup tartışabilmeleri, bu şekilde yetkililerle birlikte sorunlara uygulanabilir çözümler bulabilmeleri amacıyla düzenli görüşmelerin yapıldığı bir çalışma grubu oluşturmalıdır.

¹⁹⁶ Türkiye Protestan Kiliseler Derneği (TEK), 2023 Protestan Cemaati Hak İhlalleri Raporu (2024): 3; Ayrıca bkz., Avrupa Komisyonu, Komisyon İç Çalışma Dokümanı, Türkiye 2023 Raporu, SWD(2023) 696 nihai: 33. – Ülkedeki geleneksel Hristiyan cemaatlerinden farklı olarak Protestan cemaatlerinin çoğunun tarihi kilise binaları yoktur ve bu nedenle yeni kiliseler inşa etmeleri gerekmektedir. – Bu sorun Yehova Şahitleri için de geçerlidir. Örneğin bkz.: İki küçük Yehova Şahitleri cemaatinin ibadet yeri edinmesini imkânsız hale getiren planlama yönetmeliklerinin uygulanması nedeniyle Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin ihlâl edildiği gerekçesiyle açılan AİHM Yehova Şahitleri ile Dayanışma Derneği ve Diğerleri v. Türkiye (Başvuru No. 36915/10) davası.

¹⁹⁷ G-87 genel güvenlik tehdidi oluşturan yabancılara ilişkindir. N-82 ülkeye giriş yasağı bulunan ve ülkeye (yeniden) girebilmek için bu yasağı açık ön izin alarak iptal ettirmeleri gereken yabancılara ilişkindir.

¹⁹⁸ Örneğin bkz., TEK 2024: 2-3; ve TEK, 2021 Protestan Cemaati Hak İhlalleri Raporu (2022): 2-3. – Bu durum, kendi dinî personelini Türk Milli Eğitim sistemi içinde yetiştirme imkânı bulunmayan ve dolayısıyla ruhani önderlik için büyük ölçüde yabancı papazlara ihtiyaç duyan Protestan cemaati için bazı sorunlara yol açmaktadır (TEK 2024: 2-3; TEK 2022: 2).

¹⁹⁹ TEK 2024: 2; TEK 2022: 2.

²⁰⁰ Özellikle bkz.: Ülke v. Türkiye; Bayatyan v. Ermenistan [BD]; Erçep v. Türkiye; Savda v. Türkiye; ve Teliatnikov v. Litvanya.

²⁰¹ AİHM, Erçep v. Türkiye, 2011: §§ 43, 58 ve 80.

ARA TAKİP TAVSİYELERİ

ECRI'nin, Türkiye'deki yetkililerin öncelikli olarak uygulamasını talep ettiği iki spesifik tavsiye şunlardır:

- (§ 52) ECRI, öncelikli bir konu olarak yetkililere çevrimiçi dahil, ırkçı ve LGBTİ karşıtı nefret söylemiyle etkili bir şekilde mücadele edecek kapsamlı bir strateji geliştirmek amacıyla kurumlararası bir çalışma grubu oluşturarak nefret söylemine karşı tepkilerini güçlendirmelerini tavsiye eder. Bu grupta ilgili yetkililer, İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, Kamu Denetçiliği Kurumu (Ombudsmanlık) ve ilgili sivil toplum kuruluşlarının yanı sıra mümkün olan en geniş yelpazeden dinî gruplar ve LGBTİ örgütleri yer almalıdır. Böyle bir strateji geliştirilirken ECRI'nin nefret söylemiyle mücadele hakkındaki 15 No.lu Genel Politika Tavsiye Kararı ve Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nin nefret söylemiyle mücadele hakkındaki CM/Rec (2022)16 sayılı Tavsiye Kararı'na gereken önem verilmelidir.
- (§ 89) ECRI, öncelikli bir mesele olarak, yetkililerin, yerel yetkililerle iş birliğini ve onlara verdikleri desteği ve ayrıca korumadan yararlanan kişilerin entegrasyonuna ve kapsanmasına yönelik çabalarını önemli ölçüde artırmalarını tavsiye etmektedir.

TAVSİYE LİSTESİ

Tavsiyelerin rapor metnindeki yerleri parantez içinde gösterilmektedir.

1. (§ 4) ECRI Türk yetkililere, mevzuatı ECRI'nin ırkçılık ve hoşgörüsüzlükle ulusal düzeyde mücadele eden eşitlik kurumları hakkındaki 2. No.lu Genel Politika Tavsiye Kararıyla uyumlu hale getirmek amacıyla, özellikle cinsel yönelim ve toplumsal kimlik konularını TİHEK'in yetki alanına dahil etmek, TİHEK'in tam bağımsızlığını sağlamak ve TİHEK'e kendi inisiyatifiyle dava açma ve davalara katılma yetkisi vermek suretiyle Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu'na ilişkin Kanun'da değişiklik yapmasını tavsiye eder.
2. (§ 11) ECRI yetkililere i) ebeveynlere kendi dinlerini açıklamak zorunda kalmadan çocuklarını din dersinden muaf tutabilme seçeneğini sağlamalarını ve ii) genel üniversite giriş sınavlarından din dersi eğitimine ilişkin konuları çıkarmalarını tavsiye eder.
3. (§ 13) ECRI yetkililere, hoşgörüyü teşvik ve yaygınlaştırmak amacıyla okulları, öğrencileri farklı dinî cemaatlerle buluşturacak ziyaretler düzenlemeye teşvik etmelerini ve bunu desteklemelerini tavsiye eder.
4. (§ 17) ECRI yetkililere, okullarda yaşanan ırkçı ve LGBTİ karşıtı ayrımcılık, zorbalık ve taciz hakkında, sorunun boyutunu iyice anlamak, önleyici etkinlikler tasarlamak ve bu tür olaylara maruz kalan mağdurlara destek sağlamak üzere veri toplamak amacıyla ülke çapında bir izleme mekanizması kurmalarını tavsiye eder.
5. (§ 27) ECRI yetkililere, ilgili Avrupa Konseyi standartlarını ve diğer uluslararası standartları göz önünde bulundurarak LGBTİ bireyler için bir eylem planı geliştirmek ve uygulamak için LGBTİ bireylere yönelik hoşgörüsüzlük ve ayrımcılığı önleme ve bunlarla mücadele etme üzerine çalışacak ve ilgili hükümet kurumları ve LGBTİ örgütlerinin temsilcilerinden oluşması gereken bir çalışma grubu kurmalarını tavsiye eder.
6. (§ 30) ECRI yetkililere Türkiye'de LGBTİ bireylerin toplantı yapma özgürlüğüne, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihadı ve ECRI'nin LGBTİ bireylere yönelik hoşgörüsüzlük ve ayrımcılığın önlenmesi ve bunlarla mücadele hakkındaki 17 No.lu Genel Politika Tavsiye Kararı doğrultusunda tam olarak saygılı olunmasını sağlamalarını tavsiye eder.
7. (§ 34) ECRI yetkililere, toplumsal cinsiyetin tam anlamıyla yasal olarak tanınması için gereken koşulları, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihadı ve ECRI'nin LGBTİ bireylere yönelik hoşgörüsüzlük ve ayrımcılığın önlenmesi ve bunlarla mücadele hakkındaki 17 No.lu Genel Politika Tavsiye Kararı doğrultusunda gözden geçirmelerini tavsiye eder.
8. (§ 52) ECRI, öncelikli bir konu olarak yetkililere çevrimiçi dahil, ırkçı ve LGBTİ karşıtı nefret söylemiyle etkili bir şekilde mücadele edecek kapsamlı bir strateji geliştirmek amacıyla kurumlararası bir çalışma grubu oluşturarak nefret söylemine karşı tepkilerini güçlendirmelerini tavsiye eder. Bu grupta ilgili yetkililer, İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, Kamu Denetçiliği Kurumu (Ombudsmanlık) ve ilgili sivil toplum kuruluşlarının yanı sıra mümkün olan en geniş yelpazeden dinî gruplar ve LGBTİ örgütleri yer almalıdır. Böyle bir strateji geliştirilirken ECRI'nin nefret söylemiyle mücadele hakkındaki 15 No.lu Genel Politika Tavsiye Kararı ve Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nin nefret söylemiyle mücadele hakkındaki CM/Rec (2022)16 sayılı Tavsiye Kararı'na gereken önem verilmelidir.
9. (§ 66) ECRI, yetkililere, ırkçı ve LGBTİ'lere yönelik nefret suçlarına verdikleri tepkileri, ulusal İnsan Hakları Stratejisi'ni kullanarak, söz konusu gruplar ile yakın iş birliği içinde ve aşağıdaki yollar aracılığıyla güçlendirmelerini tavsiye eder: i) işlenen suçlardaki ilgili nefret unsurlarının tutarlı şekilde kaydedilmesini sağlamak; ii) işlenen suçlardaki ilgili nefret unsurlarının etkili şekilde ortaya çıkarılmasını ve adli yargılamalarda dikkate alınmasını sağlamak amacıyla yasal çerçeveyi

güçlendirmek; ve iii) kolluk kuvveti görevlileri ve savcılar ve aynı zamanda hâkimler için düzenlenen nefret suçu eğitimi faaliyetlerini sürdürmek, değerlendirmek ve yaygınlaştırmak. Bu tür eğitim faaliyetleri aynı zamanda dinî ve etnik azınlıklar ve LGBTİ örgütleri gibi hassas konumdaki gruplar ile iş birliğine de dayanmalıdır.

10. (§ 67) ECRI, emniyet teşkilatında, nefret suçu karşısında hassas konumda olan topluluklar için bağlantı ve destek hizmet noktası görevi görecek, yeterli eğitim almış personelin çalıştığı, nefret suçuna özel irtibat birimleri kurulmasını yetkililere tavsiye eder; böylelikle polise duyulan güven artacak ve nefret suçlarının eksik bildirilmesiyle mücadele edilebilecektir.
11. (§ 70) ECRI, yetkililere, özellikle eğitim, istihdam, barınma ve sağlık hizmetleri alanlarında eşitliğe ilişkin kapsamlı ve cinsiyete göre ayrıştırılmış veri toplamak için bir sistem kurmalarını tavsiye eder. Veri toplama işi, Romanlar için eşitliği teşvik etmek amacıyla, aydınlatılmış onam, kendini-tanımlama, gizlilik ve münhasır kullanım ilkelerine saygılı olmalıdır.
12. (§ 73) ECRI, yetkililere, Romanların istihdamına yönelik yeni eğitim seçenekleri tasarlanabilmesi için bu topluluğun mesleki eğitime ve diğer formel iş kurslarına erişimleri önündeki engeller hakkında araştırma yapılmasını tavsiye eder.
13. (§ 85) ECRI yetkililere, geçici korumadan yararlanan kişilere ve uluslararası korumadan yararlanan diğerlerine geçici koruma statüsüyle birlikte otomatik olarak çalışma izni de vererek bu kişilerin işgücü piyasasına entegrasyonunu kolaylaştırmak, böylece işgücü piyasasında istismar edilmelerini önlemek için daha fazla gayret göstermelerini tavsiye eder.
14. (§ 89) ECRI, öncelikli bir mesele olarak, yetkililerin, yerel yetkililerle iş birliğini ve onlara verdikleri desteği ve ayrıca korumadan yararlanan kişilerin entegrasyonuna ve kapsanmasına yönelik çabalarını önemli ölçüde artırmalarını tavsiye etmektedir.
15. (§ 96) ECRI, yetkililere, dinsel çeşitliliği ve hoşgörüyü Türk toplumunun kültürel değeri olarak kabul eden ve bunu teşvik eden bir politik yaklaşımı benimsemelerini tavsiye eder. Bu hususta, yetkililer, tüm dinî cemaatleri kapsayan ve dinî azınlık temsilcilerinin karşılaştıkları sorunları yetkililere sunup tartışabilmeleri, bu şekilde yetkililerle birlikte sorunlara uygulanabilir çözümler bulabilmeleri amacıyla düzenli görüşmelerin yapıldığı bir çalışma grubu oluşturmalıdır.

Bu kaynakçada Türkiye'deki durum hakkında yapılan incelemede kullanılan yayınlanmış temel kaynaklar sıralanmaktadır. Bunların, ECRI'nin raporun hazırlanması sırasında yararlandığı bilgi kaynaklarının tamamına ait eksiksiz bir liste olduğu düşünülmelidir.

İrkçiliğe ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu (ECRI)

1. ECRI (2019), Conclusions on the implementation of the recommendations in respect of Türkiye subject to interim follow-up, CRI(2019)27.
2. ECRI (2016), Fifth report on Türkiye, CRI(2016)37.
3. ECRI (2014), Conclusions on the implementation of the recommendations in respect of Türkiye subject to interim follow-up, CRI(2014)6.
4. ECRI (2011), Fourth report on Türkiye, CRI(2011)5.
5. ECRI (2005), Third report on Türkiye, CRI(2005)5.
6. ECRI (2001a), Second report on Türkiye, CRI(2001)37.
7. ECRI (1999), Report on Türkiye, CRI(99)52.
8. ECRI (1996), [General Policy Recommendation No. 1: Combating racism, xenophobia, antisemitism and intolerance](#), CRI(96)43.
9. ECRI (2018), [General Policy Recommendation No. 2 \(revised\): Equality bodies to combat racism and intolerance at national level](#), CRI(2018)06.
10. ECRI (1998a), [General Policy Recommendation No. 3: Combating racism and intolerance against Roma/Gypsies](#), CRI(98)29.
11. ECRI (1998b), [General Policy Recommendation No. 4: National surveys on the experience and perception of discrimination and racism from the point of view of potential victims](#), CRI(98)30.
12. ECRI (2022a), [General Policy Recommendation No. 5 \(revised\): Preventing and combating anti-Muslim racism and discrimination](#), CRI(2022)6.
13. ECRI (2001b), [General Policy Recommendation No. 6: Combating the dissemination of racist, xenophobic and antisemitic material via the Internet](#), CRI(2001)1.
14. ECRI (2003), [General Policy Recommendation No. 7: National legislation to combat racism and racial discrimination](#), CRI(2003)8rev, as amended in 2017.
15. ECRI (2004), [General Policy Recommendation No.8: Combating racism while fighting terrorism](#), CRI(2004)26.
16. ECRI (2021), [General Policy Recommendation No. 9 \(revised\): Preventing and combating antisemitism](#), CRI(2021)28.
17. ECRI (2007a), [General Policy Recommendation No.10: Combating racism and racial discrimination in and through school education](#), CRI(2007)6.
18. ECRI (2007b), [General Policy Recommendation No.11: Combating racism and racial discrimination in policing](#), CRI(2007)39.
19. ECRI (2009), [General Policy Recommendation No. 12: Combating racism and racial discrimination in the field of sport](#), CRI(2009)5.
20. ECRI (2011), [General Policy Recommendation No.13: Combating antigypsyism and discrimination against Roma](#), CRI(2011)37rev, as amended in 2020.
21. ECRI (2012), [General Policy Recommendation No. 14: Combating racism and racial discrimination in employment](#), 2012, CRI(2012)48.
22. ECRI (2016a), [General Policy Recommendation No. 15: Combating Hate Speech](#), CRI(2016)15.
23. ECRI (2016b), [General Policy Recommendation No. 16: Safeguarding irregularly present migrants from discrimination](#), CRI(2016)16.
24. ECRI (2023a) General Policy Recommendation No. 17: Preventing and combating intolerance and discrimination against LGBTI persons.
25. ECRI (2023b, December), [Statement on the rise of Antisemitism in Europe as a result of the current conflict in the Middle East](#).
26. ECRI (2022b), [ECRI Glossary](#).

Other sources (listed in alphabetical order)

27. ADO Alevi Philosophy Centre (2023, July 6), Implementation of ECtHR Judgements Monitoring Report.

28. AFP/France24 (2021, February 23), Targeted by Erdogan, Turkey's LGBT+ community face 'tsunami of hate'.
29. Balkan Insight (2023, September 12), Turkey Introduces 'Family' Course in Schools to 'Fight' Homosexuality.
30. Balkan Insight (2024, February 19), Turkish Hatred of 'Balkan Migrants' Feeds on Ancient Roots.
31. Balkan Insight (2024, January 28), Turkey Detains 47 Alleged ISIS Members After 'Heinous' Church Attack.
32. BBC News Türkçe (2020, May 1), Diyanet İşleri Başkanı Ali Erbaş'ın eşcinsellikle ilgili hutbesi Hollanda'da tartışma yarattı (*President of Religious Affairs Ali Erbaş's sermon on homosexuality created controversy in the Netherlands*).
33. BBC News (2024, January 28), Istanbul church attack: Gunmen kill one person during Sunday morning mass.
34. Bianet (English) (2024, March 28), Eight detained over online hatred against African students in Karabük.
35. Bianet.English (2024, July 4), 15-year-old Syrian child fatally stabbed in Antalya amid anti-refugee violence.
36. Bianet.English (2024, July 5), More than 1,000 individuals detained across Turkey over anti-refugee violence.
37. BiaNet (2024, July 9), Trans people in Turkey face housing crisis more intensely amid discrimination, phobia.
38. BiaNet (2024, July 9), Pride month marked by event bans in Turkey.
39. BiaNet (2024, July 12), Exhibition on trans movement's history in Turkey banned in İstanbul.
40. Çayır, K. (2014), Who are we? – Identity, citizenship and rights in Turkey's textbooks (Promoting human rights in textbooks III: Research results; project carried out by the History Foundation and the Centre for Sociology and Education Studies, İstanbul Bilgi University).
41. Civil Rights Defenders (2022), Roma in Turkey: Discrimination, Exclusion, Deep Poverty and Deprivation.
42. Council of Europe, Commissioner for Human Rights (2011), Discrimination on grounds of sexual orientation and gender identity in Europe, 2nd edition.
43. Council of Europe, Committee of Ministers (2022), Recommendation CM/Rec(2022)16 on combating hate speech.
44. Council of Europe, Committee of Ministers (2024), Recommendation CM/Rec(2024)1 on equality of Roma and Traveller women and girls.
45. Council of Europe, Department for the Execution of Judgements of the European Court of Human Rights (2024, July 1), Türkiye: the Committee of Ministers welcomes practical impact on the Alevi community of the authorities' measures.
46. Council of Europe, Parliamentary Assembly, Resolution 2048 (2015), Discrimination against transgender people in Europe.
47. Council of Europe, Support Team of the Special Representative of the Council of Europe for Roma Issues (2012), Estimates and official numbers of Roma in Europe – update July 2012.
48. Daily Sabah (2024, June 4), Türkiye signals reopening of Orthodox seminary amid thaw with Greece
49. Duvar.English (2024, July 5), Turkish court arrests three for murdering Syrian teen in wave of racist attacks.
50. Duvar.English (2024, June 23), Turkish gov't blockades Istanbul in fear of trans pride march.
51. Duvar.English (2024, April 21), Turkey's Culture Ministry to cover lighting expenses of cemevis.
52. Duvar.English (2024, April 29), Turkey's new curriculum centers religious 'values, morals,' criticize education unions.
53. Duvar.English (2024, February 4), Turkey's Education Ministry to introduce new curriculum based on 'national values'. See also: European Parliament resolution of 19 May 2021 on the 2019-2020 Commission Reports on Turkey (2019/2176(INI)).
54. Duvar.English (2024, February 2), Turkey's Education Ministry does not want 'pagan symbols' in private schools.
55. Duvar.English (2023, November 25), Turkish Religious Affairs Directorate's 2024 budget increases by 151 pct.
56. Duvar.English (2023, May 2), Turkish Interior Minister Soylu targets cream advertisement for 'evoking lesbianism'.
57. Duvar.English (2023, January 17), In new hate speech, Erdoğan deems LGBTI+ 'virus of heresy'.
58. Duvar.English (2022, November 13), In new hate speech, Turkish Interior Minister Soylu deems LGBTI+ 'cultural terrorism'.
59. Duvar.English (2022, January 13), Roma in Turkey suffer from lack of work, hunger, and extreme poverty, study shows.
60. Duvar.English (2019, December 7), Alevis: "Turkish history X".
61. Ekathimerini.com (2024, June 3), Turkey moves towards reopening Halki seminary, report says.

62. Erdoğan, M. (2022), Syrians barometer.
63. European network of legal experts in gender equality and non-discrimination (2022), Country Report non-discrimination Turkey 2022.
64. European Commission (2018), Commission Staff Working Document, Turkey 2018 Report, SWD(2018) 153 final.
65. European Commission (2019), Commission Staff Working Document – Roma inclusion measures reported under the EU Framework for NRIS, SWD(2019) 320 final (part 2/2): 302.
66. European Commission (2020), Commission Staff Working Document, Turkey 2020 Report, SWD(2020) 355 final.
67. European Commission (2023), Commission Staff Working Document, Türkiye 2023 Report, SWD(2023) 696 final.
68. European Commission (2023), European Neighbourhood Policy and Enlargement Negotiations (DG NEAR), Türkiye Report 2023.
69. Euronews (2019, July 2), Diyanet İşleri Başkanı Erbaş'tan LGBTİ açıklaması: Yaradılışa aykırı bir sapkınlık [LGBTI statement from President of Religious Affairs Erbaş: A perversion against creation].
70. Euronews (2023, May 26), 'Suriyeliler gidecek' söylemi sığınmacıları nasıl etkiliyor? (How does the 'Syrians will go' discourse affect refugees?)
71. France24 (2024, July 2), Turkish police arrest hundreds after anti-Syrian riots in several cities.
72. Global Alliance of National Human Rights Institutions (GANHRI) Sub-Committee on Accreditation (SCA) (2022, October), Report.
73. Göçmen, İ. and Yılmaz, V. (2016), Exploring Perceived Discrimination Among LGBT Individuals in Turkey in Education, Employment, and Health Care: Results of an Online Survey, Journal of Homosexuality, 64(8).
74. The Guardian (2023, May 12), 'We're against LGBT': Erdoğan targets gay and trans people ahead of critical Turkish election.
75. Gürkaynak, G. and Yıldız, C. (2021, December 1), A Comparative Analysis of Non-Discrimination Law in Europe and Turkey.
76. Hrant Dink Foundation (HDF) (2023a), Media Watch on Hate Speech – April, May and June.
77. HDF (2023b), Hate Speech in the Press: Our Selections from September.
78. HDF (2023c), On the Edge of Elections: How was the Discriminatory Discourse in Politicians' Statements Reflected in the Press?
79. HDF (2019), Hate Speech and discriminatory discourse in media – 2019 Report.
80. Human Rights Association (HRA) (2020), Special Report on hate crimes and recent racist attacks in Turkey.
81. International Lesbian, Gay, Bisexual, Trans and Intersex Association (ILGA)-Europe (2024), Annual Review of the Human Rights Situation of Lesbian, Gay, Bisexual, Trans, And Intersex People - Covering the Period of January to December 2023.
82. ILGA-Europe and LGBTI rights association for the Western Balkans and Türkiye (ERA) (2024), LGBTI Enlargement Review 2023.
83. ILGA-Europe (2024), Rainbow Map 2024.
84. International Labour Organization (ILO) (2022), ILO's support to refugees and host communities in Turkey.
85. ILO (2020), Syrian Refugees in Turkish Labor Market.
86. International Organisation for Migration (IOM) (2020), Turkey Overview of the Situation with Migrants - Migration Presence Monitoring Quarterly Report Q1 2020.
87. IOM (2023), Türkiye - Migrants' Presence Monitoring, Situation Report March 2023.
88. IOM (2024) MPM Türkiye - Migrant's Presence Monitoring (Overview of Migrant Situation, Situation Report) August 2024.
89. KAOS-GL (2024, June 14), Trans woman Gece Yaniker was murdered by a man.
90. KAOS-GL (2024, June 11), LGBTI+ activists detained in Eskişehir Pride March released.
91. KAOS GL (2023), 2022 Medya İzleme Raporu.
92. KAOS-GL (2019, July 5), Turkish Religious Affairs targeted LGBTI+'s in Friday khutbah.
93. Ministry of Foreign Affairs of the Netherlands (2023), General Country of Origin Information Report – Türkiye.
94. Minority Rights Group, Türkiye/Alevis in Türkiye.
95. Le Monde (2024, February 16), An aggressive anti-LGBTQ+ campaign mounts in Turkey.
96. Le Monde (2024, January 28), Istanbul Catholic church attacked by armed assailants.

97. The New York Times (2023, May 31), After Erdogan's Attacks, Fear Spreads Among L.G.B.T.Q. People in Turkey.
98. Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE)– Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR), Hate Crime Report – Turkey (2022, 2021, 2020, 2019): <https://hatecrime.osce.org/turkey>.
99. OSCE – ODIHR, website, Hate Crime Report – Turkey (2022) / Incidents Reported by Civil Society / Racist and xenophobic hate crime, see: <https://hatecrime.osce.org/turkey>.
100. OSCE – ODIHR, website, Hate Crime Report – Turkey (2021) / Incidents Reported by Civil Society / Anti-Semitic hate crime, see: <https://hatecrime.osce.org/turkey>.
101. Osservatorio Balcani Caucaso Transeuropa (2023, June 13), Politics and hate speech in the Turkish media.
102. PEW Research Centre (2020, June 25), The Global Divide on Homosexuality Persists.
103. Protestan Kiliseler Derneği (PKD), *Association of Protestant Churches - Turkey* (2020), 2019 Human Rights Violations Report.
104. Protestan Kiliseler Derneği (PKD), *Association of Protestant Churches – Turkey* (2024), 2023 Human Rights Violation Report.
105. Reuters (2023, October 7), Turkey's Erdogan tells supporters he does not 'recognise' LGBT.
106. Roma Memory Studies Association – Romani Godi / Office of the High Commissioner for Human Rights (2023), Promoting and protecting economic, social and cultural rights within the context of addressing inequalities in the recovery from the COVID-19 pandemic.
107. Social Democracy Foundation, Istanbul Planning Agency, and Zero Discrimination Association (2021), Türkiye'de Roman Toplulukları ve Yoksulluk Araştırması [*Research on Romani Communities and Poverty in Turkey*].
108. Sözcü (2023, May 12), Diyanet de LGBT dedi (*Diyanet also said LGBT*).
109. TEK (2022), 2021 Protestant Community Rights Violation Report.
110. The Times (2024, July 3), Violent Turkish mobs attack Syrians who fled Assad's atrocities (3 July 2024).
111. The Times of Israel (2023 October 30), 'Jews not allowed': As Erdogan praises Hamas, antisemitism rages in Turkey.
112. UNICEF (2024), Report on Analysis for Out-Of-School Syrian Children. Türkiye Country Report.
113. Women and Families Studies Research Centre (Kadir Has University) (2020), Survey: Public Perceptions of Gender Roles and the Status of Women in Turkey.
114. World Evangelical Alliance/ Baptist World Alliance/Protestan Kiliseler Derneği (PKD), *Association of Protestant Churches - Turkey* (2019), Turkey: Freedom of Religion or Belief and the Situation of the Protestant Christian Minority (Universal Periodic Review 35th session – Stakeholders Report).

EK: HÜKÜMETİN GÖRÜŞÜ

Aşağıdaki ek ECRI'nin Türkiye'deki duruma dair yaptığı analiz ve önerilerin bir parçası değildir

ECRI, raporun ilk taslağında ülke izleme prosedürüyle uyumlu olarak Türk yetkililerle gizlilik esasına dayalı bir diyaloga girmiştir. Yetkililerin yorumları dikkate alınmış ve raporun nihai versiyonuna dahil edilmiştir (bu versiyon sadece ilk taslağın inceleme tarihi olan 21 Kasım 2024'e kadar olan gelişmeleri dikkate alır).

Yetkililer aşağıdaki görüşün de ek olarak raporda yer almasını talep ettiler.

1. The Government of the Republic of Türkiye reiterates its appreciation and support for the work that the European Commission against Racism and Intolerance (ECRI) has been undertaking.

Today, the international community witnesses unprecedented violence and conflicts with serious and possibly long-lasting global repercussions. In parallel to these developments, racism, xenophobia, anti-Islam hatred and antisemitism have increased to alarming levels, coupled with divisive political rhetoric, violent attacks, discrimination and intolerance. This trend carries with it the potential to threaten peace and harmony within any society and to risk global harmony, if not properly addressed. Physical and other forms of attacks against people, places of worship, holy books and other religious symbols, and cemeteries have become a cause of great concern, as expressed in the calls and statements issued by international organisations, as well as those made by governments and civil society. At such a critical period of time, Türkiye believes that ECRI and the mission it has been mandated with have become all the more relevant and important.

With this understanding, Türkiye will continue its constructive dialogue with ECRI showing due consideration to its work and recommendations.

2. However, not all findings, assessments and recommendations of ECRI in the Report approved at its 96th plenary (hereinafter referred to as “the Report”) are in line with how Türkiye evaluates the situation and they do not always concur with Türkiye’s longstanding principles and policies. The Report contains also allegations which are not sufficiently supported by objective and concrete facts, as well as comments portraying isolated incidents as violations of non-discrimination through far-fetched accusations. Türkiye thus has the honour to present the following observations and explanations on the Report.

3. The constitutional system of Türkiye is based on the equality of all individuals without discrimination before the law, irrespective of “language, race, colour, sex, political opinion, philosophical belief, religion and sect, or any such consideration”.

Türkiye has an extensive legal framework against discrimination. In addition to the Constitution, variety of laws, including the Turkish Criminal Code (TCC), Civil Servants Law, Law on Political Parties, Labour Code and the Basic Law of National Education, specifically recognize the equality of all persons before the law and prohibit discrimination on all grounds. It is important to underline that Article 122 of TCC entitled “hatred and discrimination” provides a penalty for hate crime.

Since the adoption of ECRI’s fifth report on Türkiye in 2016, further progress has been made in combating discrimination and promoting equality. Human Rights Action Plan (HRAP)¹ covering 2021-2023, announced on 2 March 2021 with “*Free Individual, Strong Society; More Democratic Türkiye*” vision, outlined specific measures to improve the effectiveness of the fight against all forms of discrimination and hate speech, such as developing investigative guidelines for hate crimes, conducting public awareness campaigns and improving data collection on discrimination and hate-related offenses. Further information on combating discrimination is provided in the following related sections as titled by ECRI.

FOREWORD

4. In the **foreword section of the Report**, ECRI uses the phrase “*fight against racism, discrimination (on grounds of “race”, ethnic/national origin, colour, citizenship, religion, language, sexual orientation and gender identity), xenophobia, antisemitism and intolerance*”. Türkiye believes that hatred against Islam, which is a widely witnessed form of discrimination in Europe, should have been added in this enumeration.

¹ See HRAP and its implementation reports at <https://insanhaklarieylemplani.adalet.gov.tr>

I. EFFECTIVE EQUALITY AND ACCESS TO RIGHTS

A. Equality bodies

5. The works carried out by the Human Rights and Equality Institution of Türkiye (HREIT), as the national anti-discrimination and equality institution, and the Ombudsman Institution (OI) make significant contributions to the efforts in combating discrimination and promoting equality.

6. Regarding **paragraph 3 of the Report**, according to Article (8/1) of the Law No. 6701 “*The Human Rights and Equality Institution of Türkiye, affiliated to the Minister and nominated by the President of the Republic of Türkiye, with public legal entity status and administrative and financial autonomy, has been established in order to fulfil the duties and execute the powers conferred on it by this Law and other relevant legislation.*”

The HREIT has been associated with the Ministry of Justice (MoJ) through the Presidential Circular No. 2018/1. The expression “*Associated Institution*” in Türkiye does not imply any hierarchical commitment. According to Article 123 of the Constitution, “*The administration is a whole with its organisation and duties.*” For this reason, all public institutions, including the autonomous ones, have been connected to the central administration in some way. The fact that the HREIT is associated with the MoJ does not mean that the institution is under an obligation to be accountable to the MoJ.

7. As to **paragraph 6 of the Report**, the Law No. 6701 prohibits discrimination based on fifteen grounds which are: sex, race, colour, language, religion, belief, sect, philosophical or political opinion, ethnical origin, wealth, birth, marital status, health status, disability and age. Many applications are received by the HREIT on discrimination grounds remaining within the scope of ECRI's work.

B. Inclusive education

8. Turkish national education system stipulates 12 years of compulsory education for all children and aims to enhance students' abilities such as problem-solving, critical thinking and innovation while emphasizing inclusivity, pluralism, equality and impartiality. The recently introduced “*Türkiye Century Maarif Education Model*” (shortly known as “*Maarif Model*”) integrates updated policies and strategies into the curricula, reflecting contemporary needs and universal values such as justice, democracy and human rights.

9. Inclusion of all children in education continues to be a priority. The 12th National Development Plan (2024-2028) stipulates goals and policies aiming to strengthen equality of opportunity in access to quality education.

Türkiye continues to provide all necessary support to children who have difficulty in pursuing education due to financial or geographic constraints. Free school materials, transportation and meal services are provided to children in economically disadvantaged situations. Programmes such as “*Social and Economic Support Service*” ensure that children who had dropped out of school due to financial difficulties continue their compulsory education. In rural areas, the Ministry of National Education (MoNE) has expanded “*Mobile Teacher's Class*” programmes whereby a pre-school teacher travels with a driver and auxiliary staff in a vehicle assigned for this purpose to remote areas where there are no kindergartens due to inadequate number of pre-school-aged children and offers pre-school education with flexible times. Recent amendments to school regulations allow for the establishment of pre-schools and primary schools even in sparsely populated areas, ensuring no child is left behind due to geographic constraints.

Other programmes such as “*Conditional Cash Transfer for Education*” (CCTE) have also been instrumental in promoting access to education for children in vulnerable situations, including foreign children under protection and girls in rural areas. Conducted in collaboration between the Ministry of Family and Social Services (MoFSS) and Turkish Red Crescent (TRC), CCTE includes financial assistance to cover educational expenses, raises awareness on the rights of the child and social aid services, and encourages families to continue their children's education, reducing absenteeism and early school dropouts.

There are also several projects and programmes aimed at promoting the access of foreign children under temporary protection to education and to support their social cohesion, such as the “*Project*

for Supporting Inclusive Education for Kids in the Turkish Education System” (PIKTES) which is being carried out by the MoNE and the European Union. PIKTES started its third phase in January 2023 and will continue until November 2025.

Vocational training programmes such as “*Project on Social and Economic Cohesion through Vocational and Technical Education*” and “*Vocational Education and Training Programme for Employment*” focus on improving social and economic cohesion, employability and qualifications of foreign persons under temporary protection as well as local communities through vocational education.

10. To prevent all forms of discrimination, including hate speech, while promoting awareness of freedom of thought, religion and conscience, textbooks and educational tools are evaluated based on specific criteria such as:

Equality and Inclusivity: Textbooks and tools must be designed inclusively, without infringing on individual rights or freedoms. Content must uphold universal human rights without discrimination based on race, colour, language, religion, political preference, ethnicity or other factors.

Freedom and Justice: Materials must respect freedom of religion, conscience, thought and expression, as well as promote justice, social harmony, and human rights.

Neutrality: Content must avoid derogatory, exclusionary or excessively laudatory language and must not include general statements based on cultural, ethnic or religious characteristics.

11. Türkiye adheres to its historical legacy of multi-faith tolerance and cultural pluralism. Based on this legacy and its secular system, freedom of religious belief, conscience and conviction in Türkiye is firmly guaranteed by the Constitution and relevant legislation in order to ensure that all citizens are able to freely manifest and practice their religion or belief without any impediments.

The primary goal of making religious culture and moral education courses compulsory in formal education institutions is the fostering of tolerance, unity and cohesion among students, ultimately enabling them to contribute to societal harmony, moral renewal, social reform and world peace. As explicitly stated in the Constitution, “*other religious education and instruction shall be subject to the individual’s own desire, and in the case of minors, to the request of their legal representatives.*” Non-Muslims are exempt from the compulsory religious education.

In the Religious Culture and Moral Education (DKAB) curriculum, careful attention is given not only to contemporary world religions, but also to diverse interpretations, ideas and traditions that have emerged within Islamic culture over time. This approach aims to familiarize students with different religious understandings present in Türkiye. Furthermore, each of these religious perspectives is recognized as a valuable component within Islam. The curriculum encourages students to accept these various religious understandings as enriching, fostering empathy and enabling them to live in peace and harmony within the framework of fundamental rights and freedoms without exclusion of anyone.

The MoNE applies “*Toledo guiding principles on teaching about religions and beliefs in public schools*” developed by the Advisory Council of Experts at the Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR) of the Organisation for Security and Cooperation in Europe (OSCE), to ensure objectivity and inclusivity for all beliefs and worldviews in DKAB course content. These principles can be summarized as follows:

- Compulsory religion and belief courses in public schools align with freedom of religion and belief if taught objectively.
- Where religious education is provided, more emphasis can be placed on the majority religion.
- There is no issue with compulsory or elective status provided that religion and belief instruction is delivered objectively.
- Learning solely about one's own beliefs is insufficient; the programmes should adhere to academic and professional standards based on truth and impartiality.

In line with these principles, *DKAB* curriculum aims to help students understand religious and moral concepts, recognize the influence of religion on social life, culture and civilization, respect diverse beliefs and interpretations, become aware of various religious behaviours and experiences, and internalize moral values. Moreover, *DKAB* course is structured as a cultural course. Its curriculum does not teach any specific religion or interpretation; rather, it focuses on Islam, embraced by the majority of Türkiye's population, and other religions. The curriculum includes general information about all prevalent religions and belief systems worldwide. Throughout the course, students are introduced to major world religions and religious diversity, promoting tolerance and preventing religious biases to support and maintain social peace. It employs a phenomenological approach in presenting the beliefs, traditions and rituals of religions, excluding any content that is inconsistent with their doctrines or core texts.

DKAB curriculum has undergone restructuring since 2005, expanding to incorporate diverse cultures and religious values in response to current developments and needs. This has led to a “*supra-religious*” approach, not prioritizing any single religion and adopting a “*religion-inclusive*” model that seeks to understand world religions by examining each within its own conceptual and doctrinal framework through an “*empirical*” approach.

DKAB curriculum for grades 4 through 12 was updated under *Maarif Model* and was approved by the Board of Education on 23 May 2024. These revised programmes will be implemented progressively across all grade levels beginning with Grade 1, 5, and 9 in the 2024-2025 academic year. Input from the Presidency of Alevi-Bektashi Culture and Cemevi was taken into account in this update. Furthermore, elective courses were introduced in the 2023-2024 academic year, such as “*Contributors to Our Culture and Civilisation*”, “*Morality and Citizenship Education*”, “*History of Turkish Thought*” and “*Classical Moral Texts*”, all of which include content related directly or indirectly to Alevi-Bektashi topics.

As with previous curricula, the renewed *DKAB* course programmes are based on the principle that no specific religion or sect is taught and that they follow a “*supra-religious*” approach².

The *DKAB* curriculum is based on two core approaches: “*scientific education*”³ and “*religious studies*”⁴. Principles for implementing the *DKAB* course curriculum are as follows:

- An empirical approach is adopted for teaching both various religions and interpretations that have emerged in Islamic thought. Religions, beliefs and Islamic interpretations are taught based on their own texts, source and principles.
- In teaching religious practices within Islam (such as ablution, ritual washing and prayer), explanation of different interpretations and practices by sects are provided by the teachers, if necessary.

² “*Within the education system, religious and moral education serves an essential role in the cultivating healthy, independent, inquisitive, wise, courageous, compassionate, patriotic, ethically sensitive, and morally upright individuals. Additionally, religious and moral education, which is enriched by values grounded in social, cultural, moral and legal principles, contributes to societal harmony. Only an objective religious and moral education allows the individual to develop a constructive understanding of the beliefs, cultures and values of the societies in which they live and interact. In this regard, the DKAB curriculum supports the development of societal consciousness that respects individual freedom and autonomy. This approach, which regards the right to education and freedom of belief as fundamental human and legal rights, considers moral action indispensable to the exercise of this right. Compliance with principles of applying nationally and internationally recognized rights and education is priority of the course curriculum.*” - <https://tymm.meb.gov.tr/upload/program/2024programdin45678Onayli.pdf>

³ “*The DKAB curriculum emphasizes that, for meaningful learning to occur, information must be presented in a way that takes into account real-life context and the associative world of the student. To this end, the curriculum provides opportunities for students to question, discuss, plan and apply knowledge, and encourages them to construct knowledge mentally and transfer it to new situations. The DKAB curriculum enables an understanding of religion and morality education that considers the individual's beliefs, values and religious life experiences. This type of experiential teaching fosters meaningful learning and contributes to the holistic development of personality.*” - <https://tymm.meb.gov.tr/upload/program/2024programdin45678Onayli.pdf>

⁴ “*The DKAB curriculum was developed based on principles of learning from religion and learning about religion. This approach aims to enable students to objectively understand interpretive diversity within their own religion, as well as other religions, beliefs and worldviews, through descriptive and analytical perspectives. One of the curriculum's goals is to encourage students to reflect on and discuss religious and moral issues, thereby fostering a deeper understanding of their society and the world.*” - <https://tymm.meb.gov.tr/upload/program/2024programdin45678Onayli.pdf>

- Approaches, attitudes and behaviours that undermine freedom of religion, conscience and thoughts are avoided. Students are not compelled to express their religious beliefs or thought, nor are they required to perform religious practices referred to in the programme.
- Students are encouraged to act respectfully toward human dignity, thought, rights, moral principles and cultural heritage.

In summary, Turkish education system upholds principles of pluralism and objectivity. DKAB course curriculum is consistent with the said principles and aligns with the general and specific objectives of Turkish National Education as well as with the European Convention on Human Rights and Toledo guiding principles. The duty to remain impartial towards religions, sects and beliefs is fulfilled. The neutral and objective delivery of DKAB course promotes social integration and solidarity for all members of the society. It fosters tolerance and dismantles prejudice among people of different faiths and cultures, and thus, plays a positive role in the building of a democratic society.

In that regard, the allegations made in the Report about the inclusion of some Sunni sects and exclusion of Alevi students from the religious education course do not reflect the reality. The curriculum of religious education has been developed with the “*supra-religious*” approach by aiming to include all students from different religious backgrounds.

12. Regarding **paragraph 9 of the Report**, the project of “*I am sensitive to my environment, I claim my values*” (ÇEDES Project) is a corporate, transparent and auditable initiative jointly conducted by the MoNE, the Ministry of Youth and Sports (MoYS), and the Presidency of Religious Affairs (PRA). It is entirely based on voluntary participation and includes students who join the “*values club*” with a parental consent form. The project is not a religious education programme but rather a values education initiative that focuses on experiential learning outside the classroom. There is no requirement for the “*values club*” teacher to be a DKAB teacher; teachers from all branches can lead the “*values club*”.

The project’s underlying goals stem from the Constitution and the National Education Basic Law. It aligns with the Regulation on Social Activities in Educational Institutions and the Directive on Permits for Social Activities issued by the MoNE. It aims to instil in students values such as justice, family unity, diligence, friendship, sensitivity, honesty, ethics, privacy, compassion, modesty, freedom, patience, healthy living, respect, love, responsibility, thrift, cleanliness, patriotism and benevolence through activities outlined in the educational programme.

Project stakeholders, including staff from the MoYS and the PRA, can support the “*values club*” teacher during activities conducted outside school. The MoNE is the project's executive body, with the “*values club*” teacher serving as the leader in coordination. Religious officials are not permitted to conduct activities within the classroom as part of the project. An educator's guide outlining activities for each month was published for the academic year 2023-2024.

Some activities not included in the project were later on reported as if they were part of the project. These incidents are mentioned in the Report as if they were formally part of the project, whereas this was not the case. Necessary warnings were issued to those responsible regarding these isolated incidents. In the incident mentioned in the Report, the teacher invited a religious official with a doctoral degree to attend a class. The project does not permit such activities. In other words, religious officials are not allowed to participate in classes within the framework of the project. To prevent similar incidents from taking place in the 2024-2025 academic year, project rules and procedures have been revised. A “*Compass Educator's Guide*” which outlines monthly activities related to the value of the month is now being published. Activities are strictly limited to those included in the guide.

13. 2024 Higher Education Institution Examination Guide, provided by the Student Selection and Placement Centre, states that students exempt from the DKAB course during their education have the possibility to answer questions from the philosophy group course instead of questions related to the DKAB course. Therefore, the allegations in **paragraphs 10 and 11 of the Report** suggesting the removal of religious education from the general university entrance exams are irrelevant.

Moreover, the Imam Hatip schools provides more detailed religious courses for their students willing to receive these courses. Therefore, removal of religious education questions from the general university entrance exams would be unfair for students graduating from these schools.

14. As to **paragraphs 16 and 17 of the Report**, according to the data entered into the e-investigation module of the MoNE, sixteen inspections/investigations, which can be considered as discrimination cases experienced in schools, were initiated during the last year, and in this context, the penalty of “*suspension of promotion*” was used against acts of two teachers in accordance with Article 125/D-1 of the Public Servants Law No. 657, prohibiting “*discrimination based on language, religion, race, sex, political opinion, sect or philosophical belief in the performance of duties*”.

On the other hand, disciplinary proceedings against students are carried out by school administrations and provincial directorates of national education in accordance with the relevant legislation.

Moreover, as a human rights institution having the competence to examine applications from children under the age of 18 through a web page specially prepared for children⁵ without requiring any parent/guardian approval or permission, the OI receives numerous applications regarding cases of discrimination, bullying or harassment of children on different grounds including race, religion, language, sexual orientation or sex characteristics. In such “*applications related to children*”, Ombudsman experts and social service specialists working in the OI Child Unit conduct a telephone interview with the child in question. Following the “*Professional Opinion and Assessment Report*” prepared by the social service specialist, a decision proposal report is prepared by Ombudsman experts and the Ombudsperson, and final decision is issued by the Chief Ombudsperson.

Besides, according to the OI’s Institutional Strategy on Children's Rights adopted in 2020, the OI’s Strategic Priorities are:

- Implementing rights of the child in accordance with the Convention on the Rights of the Child,
- Increasing awareness of rights of the child in Türkiye,
- Making progress in the field of rights of the child in Türkiye,
- Maintaining the capacity of the OI to protect rights of the child,
- Increasing trust in the OI.

C. Irregularly present migrants

15. Türkiye, one of the countries that have been at the centre of migration flows throughout history, is highly affected by the current migration flows resulting from the crises in its region. In recent years, there has been a significant increase in the number of foreigners migrating to Türkiye due to its geographical location and policies. Türkiye currently hosts a large number of Syrians who have been granted with “*temporary protection*” status as well as foreigners who are “*international protection applicants or status holders*” from various countries. At the same time, Türkiye continues its fight against irregular migration both at its borders, within the country as well as in cooperation with countries of source of migration.

Türkiye currently hosts more than 4 million foreigners, including around 3 million migrants under international protection and more than 1 million with residence permit. In addition, around 200,000 irregular migrants (454,000 in 2019) are apprehended every year. Türkiye works devotedly to ensure basic human rights to every individual regardless of whether the person is a migrant or a citizen. At the same time, due consideration should be given to the fact that Türkiye has been hosting foreigners of this magnitude for many years.

16. In October 2021, the Ministry of Interior’s (MoI) Directorate General on Migration Management, responsible for coordinating national action on migration, was transformed into Presidency of Migration Management (PMM). The Directorate General for Harmonisation and

⁵ <https://kdkcocuk.gov.tr/>

Communication was established within the PMM to ensure the harmonious coexistence of foreigners within the Turkish society. The responsibilities of the PMM are set out in the Law on Foreigners and International Protection (LFIP) No. 6458⁶. In line with the strategy documents prepared, action plans are being implemented to ensure harmonisation and to combat irregular migration as well as human trafficking.

17. The entry, stay and exit of foreigners in Türkiye are regulated by the LFIP. This Law also outlines the scope of protection provided to foreigners and the procedures and principles of its implementation.

Article 96 of the LFIP titled ‘*Harmonisation*’ states that “..., in order to facilitate the mutual harmonisation of the foreigner and the applicant or international protection status holders with the society in our country and to provide them with knowledge and skills that will facilitate their independent movement in all areas of social life in our country, in the country of resettlement or in their country of return without mediation of third parties, public institutions and organisations can plan harmonisation activities by taking the suggestions and contributions of local governments, non-governmental organisations, universities and international organisations.”

The use of the concept of ‘*harmonisation*’ instead of ‘*integration*’ in the law is aimed at an understanding that foreigners should be included in the society where they live in from several different perspectives. The harmonisation process aims at mutual active interaction and voluntarism. Harmonisation denotes a multidimensional characteristic. Harmonisation aims to enable foreigners to realise their talents not only in the economic field but all areas of life, including social and cultural fields.

By its very nature, harmonisation is a concept that requires inter-sectoral coordination and the involvement of different institutions and organisations. Accordingly, all stakeholders, particularly public institutions and organisations, play a role in harmonisation. In accordance with its mandate, the PMM carries out various activities to inform foreigners, conduct field research and analyses, and raise awareness of Turkish citizens. In this context, the activities carried out until October 2024 are as follows:

- 2,472,782 people were contacted within the scope of information-based harmonisation activities by the PMM.
- 4,082,916 people were contacted regarding adult education activities of relevant institutions, especially the MoNE.
- 1,254,982 people were contacted regarding social cohesion activities of stakeholder organisations.

Measuring adaptation is a difficult issue due to its nature as it concerns different sectoral areas and as it is directly affected by the socio-economic and political agenda of the country and the region. However, as a result of the implemented policies and activities, the level of social acceptance of foreigners under various statuses by the Turkish society remains stable and foreigners enjoy similar access to fundamental rights and services, particularly education and health, as with Turkish citizens.

The success of the recent practices is also recognised by independent international institutions. In this context, Migrant Integration Policy Index (MIPEX) score of Türkiye increased to 43 in 2019 while it was 22 in 2010 and 24 in 2014. Efforts for developing and improving activities in this field continue.

18. Türkiye, with all its institutions and organisations, endeavours to meet the essential needs of forced migrants. In this context, health services provided under the coordination of the Ministry of Health (MoH) and in cooperation with relevant national and international institutions and organisations constitute one of the most important aspects of this effort.

While different nationalities and statuses, modes of arrival, lengths of stay, language and cultural differences, and the mobility of the migrant population within the national borders of the host country negatively affect the planning and delivery of health services, the MoH strives to

⁶ See LFIP at <https://en.goc.gov.tr/lfip>

overcome these problems and provide the essential health services with the service models it has developed. The health services provided to forced migrants in Türkiye stand out as an example in terms of their scope and model.

19. Regarding **paragraph 19 of the Report**, Türkiye has a significant removal centre capacity of 18,780. Thanks to the effective and functioning repatriation mechanisms, the vast majority of irregular migrants who do not have any obstacle for deportation⁷, such as health status, etc., can be sent back to their countries.

All irregular migrants apprehended in Türkiye and hosted in removal centres are provided with health services such as examination and immunization by health personnel assigned by the MoH. A cooperation protocol was signed in 2023 between the MoH and the MoI to ensure the sustainability and institutionalisation of health services in removal centres. Primary health care services for foreigners in the centres, and referral and transfer procedures to hospitals according to the needs are carried out within the scope of this protocol. Doctors and health personnel are assigned by the Governorates to the health units established within the removal centres. Irregular migrants can be referred to the nearest health institution for treatment either with the guidance of the health personnel in charge at the centre or in case of emergency. Medication and treatment expenses of these persons are covered by the PMM.

During the COVID-19 pandemic, in addition to legislative arrangements adopted in order to increase the health services provided, such as the inclusion of the COVID-19 diagnoses and treatments within the scope of “*emergency cases*” and the provision of personal protective equipment, diagnosis tests and medicines for all persons regardless of whether they have any social security coverage or not, trainings were provided to the personnel working in the migrant health centres of the MoH on raising awareness regarding the fight against COVID-19. Interpreter support services were provided to the filiation teams. Brochures on disease prevention and treatment were distributed. A publication on disease prevention and quarantine was posted on the MoH’s website in Arabic and English. All medicines, necessary medical equipment and vaccination used in the treatment (outpatient/inpatient) of COVID-19 were provided free of charge.

Health and psychosocial support services were provided indiscriminately following the earthquake disaster in February 2023.

20. Regarding **paragraph 20 of the Report**, psychologists and social workers are employed in the psychosocial support units of the removal centres. In addition to their work within the units, the relevant personnel also carry out activities in various fields such as education, training, handicraft courses, painting, art therapy, cultural, artistic and sports activities for both accompanied children and adults in order to minimize the negative factors that may come with keeping people in a closed environment.

Following the publication of the Regulation on Alternative Methods to Administrative Detention in 2022, such alternative methods were implemented widely. Necessary efforts are underway to ensure that children of foreigners subject to alternative to administrative detention have access to education.

⁷ See Article 55 of the LFIP.

D. LGBTI equality

21. Türkiye's constitutional system is based on the equality of all individuals without discrimination. This implies that all individuals enjoy the same rights and have the same obligations without discrimination.

Article 10 of the Constitution guarantees equality before the law irrespective of language, race, colour, sex, political opinion, philosophical belief, religion and sect or any such considerations. The phrase "*any such considerations*" ensures that the grounds for the prohibition of discrimination are not limited to those listed. In addition to the Constitution, variety of laws specifically recognize the equality of all persons before the law and prohibit discrimination on all grounds. Furthermore, Article 122 of the Turkish Criminal Code entitled "*hatred and discrimination*" provides a penalty for hate crime. In addition to this legal framework, Türkiye has achieved significant progress with regard to institutionalisation in the field of combating discrimination. Persons claiming to have faced discrimination can lodge an application before the OI and the HREIT, in addition to seeking remedies before the judiciary.

All allegations and reports of any human rights violations based on discrimination, including acts of hate crimes against LGBTI persons, are promptly investigated and the perpetrators of such acts are brought to justice.

22. Although the States are legally obliged to protect the family, the natural and fundamental group unit of society (Article 23 of the International Covenant on Civil and Political Rights and Article 10 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights), there is no legal obligation upon States nor longstanding consensus within States, including the Members of the Council of Europe, as the recognition of same-sex relations as "*family life*" or the recognition of same-sex unions or "*collective rights*" of LGBTI persons. It is also a fact that there is no consensus on the definitions included in ECRI's glossary or the indicators used in the index of ILGA to which the Report refers, especially those referring to "*gender identity*".

It should be emphasized that the doctrine of margin of appreciation allows a wide margin of appreciation to States where the cases raise sensitive moral or ethical issues and that the State is required to strike a balance between competing private and public interests or rights, including women's rights and the rights and best interests of the child.

The denial of the binary and biological nature of sex while arguing the gender recognition on the basis of the individual's self-declaration or the existence of various identities beyond two sexes may be used to undermine or disregard the biological attributes and needs specific to the two sexes.

Cases of discrimination and violence exercised against women and girls are increasingly taking place in a number of countries on the basis of their female sex or the needs related to their female sex. Women have been increasingly attacked for articulating the defence of their rights to equality and freedom from discrimination based on their sex. This includes their specific needs that emanate from this characteristic, such as the right to single-sex spaces. As highlighted by the United Nations Special Rapporteur on violence against women and girls, a deliberate conflation of sex and gender leads to erroneous conclusions, mischaracterisation of problems in society, and therefore also to misinformed responses.

23. As regards education, the overarching goal of the Turkish education system is to develop individuals who embrace democratic, secular and social values, exhibit a balanced development of intellectual, moral and emotional characteristics, respect human rights and contribute positively to society. The current system and curriculum cannot be considered as promoting intolerance towards LGBTI persons. On the contrary, they aim to protect the best interests of the child and to promote tolerance and neutrality in order for children to have an environment that is suitable for ensuring their physical, intellectual and moral development.

24. Regarding **paragraphs 24 and 25 of the Report**, any person facing physical and/or psychological harassment may file complaints through an individual petition to the Ministry of Labour and Social Security's (MoLSS) "*Working Life Communication Centre*".

25. Regarding **paragraph 29 of the Report**, freedom of assembly and association is safeguarded by the Constitution. Everyone has the right to hold peaceful demonstrations without any prior permission. In line with the case law of the European Court of Human Rights, restrictions on these rights can be introduced by law. These restrictions are only implemented to the extent necessary to protect national security, public safety, public order, public health or morals or the rights of others.

The formalities, conditions, and procedures to be applied in the exercise of the right to hold meetings and demonstration marches are set forth by law. According to the relevant legislation, 48 hours prior to a meeting, the relevant authorities shall be notified of the place of the planned meeting. The prior notification obligation should not be considered as a permission. Its purpose is to allow the authorities to take appropriate measures to guarantee the smooth conduct of the meeting, prevent potential provocative actions and ensure the security and safety of demonstrators. It serves not only the aim of preventing disorder or crime, but also the aim of reconciling the right of assembly with the rights and lawful interests of others.

Organisers of public gatherings should respect the rules governing that process by complying with the regulations in force. If the notification is not submitted prior to the meeting, the meeting shall be considered unlawful.

According to the Law, the participants of such illegal meetings shall firstly be notified of their meeting's illegal status and, if the meeting is not ended upon such notification, a warning shall be made, stating that proportionate force will be used in case the participants do not disperse after the warning. The principles regarding the law enforcement's authority to use force are stipulated in detail in the relevant Law. According to the Law, if the police encounters resistance while exercising its duty, they are authorised to use force in a proportionate and gradual manner. Depending on the nature and degree of the resistance, the police may use physical and material force in a gradually increasing proportion to render the resisters ineffective. Pursuant to the Code of Criminal Procedure, notifications or complaints concerning crimes allegedly committed by law enforcement officials may be filed before the Chief Public Prosecutor's Office. As soon as the public prosecutor is informed, either through a notification or any other way, of a fact that creates an impression that an offence has been committed he/she shall *ex officio* conduct an investigation and examination.

II. HATE SPEECH AND HATE-MOTIVATED VIOLENCE

26. Quotations in **paragraph 44 of the Report** from the statements by high-level Turkish officials are considered to have been taken out of their context. The Report's wording distorts the content of these statements which were made with the aim of protecting the values, rights, freedoms of the society and the family. The Friday sermon and meetings referred to in the Report did not contain any references to the term LGBTI.

27. The allegation of "*lack of trust in the police*" in the second sentence of **paragraph 51 of the Report** runs the risk of misleading victims of hate crimes not to report their cases and thus cannot be accepted. The Turkish legislation on combating discrimination and hate crimes is in line with international norms. Investigations and inquiries into all reports and complaints of alleged cases of discrimination and hate crimes submitted to law enforcement units are fully carried out by judicial law enforcement units in line with the orders and instructions of the competent public prosecutors' offices. Law enforcement officials do not have the authority to act arbitrarily upon these reports and complaints or to refuse to receive the reports and complaints. Law enforcement officials who act otherwise would face administrative and judicial investigations.

The "*process of investigation and prosecution*" of law enforcement officials in Türkiye complies with the principles of independence, participation, competence, timeliness and civilian oversight. All reports and complaints against law enforcement officials are meticulously investigated.

Sub-article 6/a of Article 8 of the Law No. 7068 on the adoption of the Decree Law on General Disciplinary Provisions of Law Enforcement Officials states that "*Discriminating against any language, race, sex, political opinion, philosophical belief, religion and sect during the performance of duty or discriminating attitude and behaviour among the personnel in such manner*" is defined as an act that stipulates the penalty of "*dismissal from the profession*". In this

respect, law enforcement officials who are found to have been involved in discriminatory behaviour are dismissed from the profession. In addition, the aforementioned act also constitutes a crime in terms of the TCC, and investigations are carried out by competent judicial authorities.

In order to create a database on “*discrimination, hate crimes and misdemeanours*” and to collect statistics credibly, a tab was added to the “*E-Module of the Monitoring, Complaint and Reporting System of Law Enforcement of the Ministry of Interior*” by the MoI’s Civil Inspection Board on 10 May 2021 and since then, data on discrimination, hate crimes and misdemeanours have been monitored under a separate section in the Central Registration Module.

28. **Paragraph 63 of the Report** states that 294 judge and prosecutor candidates in 2023, and 388 in the first five months of 2024, received training on “*hate crimes*”. However, the mentioned number of judge and prosecutor candidates actually received training on “*victims’ rights*.” Furthermore, while the same paragraph refers to an online training held on 5 April 2024, it fails to mention the remote training titled “*International Standards and Relevant Legislation on Hate Crimes*,” conducted for 63 judges on 10 July 2024. Additionally, the final sentence of the paragraph states that approximately 2,500 judges and prosecutors received general human rights training in the period 2023-2024. However, these trainings were in fact part of pre-service education programmes targeting judge and prosecutor candidates.

Within the framework of the “*Memorandum of Understanding on the Implementation of the Training against Hate Crimes for Law Enforcement Officials*” signed on 22 January 2016 between the Turkish National Police Academy and the OSCE’s ODIHR, the trainings delivered to date by the Turkish National Police Academy are presented in Annex-I.

On the other hand, within the scope of Basic Trainings for Law Enforcement Officials, trainings on human rights and hate crimes are provided within the General Directorate of Security:

- During the training at Police Chiefs Training Centres, 2 hours of “*Hate Crimes*” training is provided in the “*Police Superior Officer Practices*” lesson.
- In the second-grade fall semester of Police Vocational Schools (PVSs), “*Human Rights*” training is provided for 2 hours a week during 14 weeks (in total 28 hours); and “*Crime of Torture*” training is provided for 2 hours a week in the “*Criminal Law (Private)*” lesson.
- In the second-grade spring semester of PVSs, “*Hate Crimes*” training is provided for 2 hours a week in the “*Vocational Practices-2*” lesson.
- In the first semester of Police Vocational Training Centres (PVTCs), “*Human Rights*” training is provided for 2 hours a week during 15 weeks (in total 30 hours).
- In the second semester of PVTCs, “*Hate Crimes*” training is provided for 2 hours a week in the “*Applied Policing*” lesson and “*Democratic Policing and Human Rights*” training is given for 2 hours a week in the “*Democratic Policing*” lesson.
- For Neighbourhood Watchmen, “*Democracy and Human Rights*” training is provided for 2 hours a week for during 12 weeks (in total 24 hours); and “*Hate Crimes*” training is provided for 3 hours a week in the “*Applied Training for Neighbourhood Watchmen*” lesson.
- A textbook on “*Human Rights-Oriented Police Training*”, published by Police Academy Publications, is used in “*Human Rights*” lessons given at PVSs and PVTCs.
- Conferences are held on “*Human Rights and Hate Crimes*” to increase knowledge in trainings at PVSs and PVTCs.

Within the scope of the trainings provided to law enforcement officials working at the Gendarmerie General Command, 85,091 personnel (Officer, Non-commissioned Officer, Specialist Gendarmerie and Gendarmerie Specialist Sergeant) were trained on hate crimes in 2024.

29. Work carried out by the HREIT and the OI makes significant contributions to the efforts in combating hate acts. The HREIT’s administrative and financial autonomy ensures that it operates

independently and enables it to investigate hate cases, impose fines and oversee compliance with legislation in public and private sectors. The OI is able to monitor whether public institutions comply with the principle of non-discrimination in all complaints, even in the absence of an explicitly raised allegation. In doing so, it *ex officio* upholds the principle of non-discrimination and provides recommendations to administrations in cases of hate acts. The HREIT and the OI carry out also trainings and other activities to raise the level of awareness particularly on remedies to be applied against discrimination and hate acts.

30. As of 1 July 2020, Türkiye has become party to the Council of Europe's Convention on an Integrated Safety, Security and Service Approach at Football Matches and Other Sports Events. The meetings of the "*Committee on Safety and Security at Sports Competitions*" (T-S4), which was established for implementing and monitoring the provisions of the Convention and which holds meetings twice a year, are attended by a Turkish delegation led by the MoYS and consisting of representatives from also the MoI and the Turkish Football Federation. Türkiye was elected as the chair of the "*Advisory Group on Standard Setting and Legal Issues*" at the fourth meeting of the Committee held in October 2023 and continues to serve on the Committee.

III. INTEGRATION AND INCLUSION

A. Roma

31. The Roma Strategy Document (2023-2030) and the Phase I Action Plan (2023-2025), which were prepared under the coordination of the MoFSS and with the contributions of relevant institutions and organisations, entered into force on 21 January 2023.

The Strategy Document and the Action Plan, in line with the achievements of the previous period, are composed of 6 policy areas (education, employment, housing, health, social services-social assistance and general policies) with more comprehensive and measurable targets.

In order for Roma citizens to benefit from the Strategy Document and the Action Plan to the maximum extent, basic principles such as inclusiveness, increasing cooperation and coordination among stakeholders, ensuring more effective and intensive use of public services, and paying attention to equality between women and men in implementation have been determined. Additionally, the measures and practices under the heading of "*localisation*" aim to plan and monitor the activities at the provincial level. This will both contribute to evidence-based reporting and pave the way for planning in line with changing local needs.

The Action Plan consists of 34 actions in line with the current needs and budget limits. These actions mainly envisage the planning of activities that directly target Roma citizens by the public institutions and organisations as well as the facilitation of Roma citizens' access to existing services.

For instance, under the title of "*education*" in the Strategy Document and the Action Plan, goals have been set in line with the strategic objective of increasing the access to educational services for the Roma children, and ensuring that the Roma youth successfully complete compulsory education as the minimum threshold. The provinces are monitored to this end.

As regards to access to health services, the main strategy is to improve the health of Roma citizens, increasing their health literacy and ensuring they benefit from health services more effectively/efficiently. The Action Plan includes activities such as raising awareness of Roma citizens on diseases and risk factors, maternal and infant health, women's and reproductive health, vaccines and infectious diseases, and other public health issues, providing them assistance to adopt healthy lifestyles and ensuring that they utilize health services more efficiently and effectively.

Within the scope of the Strategy Document and the Action Plan, efforts have been undertaken through the Turkish Employment Agency (İŞKUR) to facilitate the participation of Roma citizens in the labour market.

The Action Plan also includes activities such as Roma Day celebrations and cultural events which aim to foster a climate of cohesion and solidarity between Roma and non-Roma citizens.

One of the activities planned under the Action Plan is stated as “*Thematic monitoring and evaluation will be conducted in order to disseminate the examples of best practices in the densely Roma-populated areas.*”

In addition to the Strategy Document and the Action Plan, local action plans have been prepared in order to ensure localisation of the work and policies for Roma citizens. In the densely Roma-populated areas, micro-level activities will be carried out under the scope and coordination of the governorates, and the involvement of Roma citizens will be maximized.

With the “*Roma Action Plan Monitoring Platform*”, it is aimed to more effectively monitor and evaluate the Strategy Document, the Action Plan as well as the “*local action plans*”. The platform was launched in 2024 and the registration of the institutions and personnel who are tasked to enter data has been completed. Implementation data on the Action Plan until 2025 are being added to the system.

32. The Establishment of a Strong Monitoring, Evaluation and Coordination Mechanism for National Roma Integration Strategy Project (ROMSID), carried out by the MoFSS, aimed to make tangible progress in assessing the services regarding the Roma. The Project was launched on 8 July 2020 and completed on 8 April 2023. The project included three main fields:

- Establishment of a monitoring and evaluation framework for the implementation of the Roma Strategy Paper and related practices
- Enhancing the monitoring and evaluation capacity of the respective personnel of the MoFSS and institutions responsible for the Strategy Document and the Action Plan,
- Strengthening cooperation, coordination and communication between different partner institutions regarding the monitoring and evaluation of the Strategy Document at both central and provincial levels.

33. Moreover, the Roma Coordination Centre has been established within the MoI in order to coordinate activities aimed at improving the efficiency of Roma citizens’ access to education, health, employment, housing, social services, assistance as well as similar public services, and at increasing their socio-economic welfare.

An Advisory Board for the Roma Coordination has been established within the MoI in order to determine policy and priority proposals for enhancing the efficiency of Roma people’s access to public services, and raising their standard of socio-economic welfare.

A Roma coordinator at the MoI and Roma field coordinators have been appointed to actively participate in efforts to increase the efficiency of Roma citizens’ access to public services, to identify their demands and needs, and to propose solutions at the national and local levels. A total of 165 Roma Field Coordinators have been assigned, including the MoI Roma Coordinator, Provincial Roma Field Coordinators in 40 Provinces and District Roma Field Coordinators in 124 Districts of 20 Provinces.

34. The Social Inclusion Education Programme, conducted since 2022 under the MoFSS, aims to eliminate barriers to equal access to resources for persons in disadvantaged situations, including Roma. This programme is applied to strengthen inclusive approaches in public policies. Through the training of public servants and other stakeholders, awareness has been raised, contributing to social inclusion processes.

35. In order to support families and women, Social Solidarity Centres (SODAMs) operate to ensure that women who live in densely Roma-populated areas where socio-economic development is at low level, where disadvantaged groups live in large numbers, and where participation in social life is difficult with persons unable to access to social, cultural, vocational and sportive courses through their own means, become more productive. SODAMs also support children’s development. Activities related to raising awareness among Roma women, legal advice, family counselling, prevention of early marriages and protection of children in disadvantaged families are also included in this framework. SODAMs are innovative, resilient and effective tools for supporting their social inclusion and developing sustainable infrastructure for them.

36. The MoYS has established youth offices in schools, universities, dormitories, sports halls and neighbourhoods, within youth centres to organise activities and extend services where young people are located. Activities are carried out to encourage all young people, including Roma youth, to enjoy sports and use their free time in an effective and useful way and to contribute to their social and cultural development by protecting them from harmful habits. In addition, trainings are provided in the fields of football, basketball, volleyball, folk dances and chess in order to prevent social exclusion and facilitate the adaptation of young people with limited opportunities to the society.

37. Technical Assistance for Promoting Social Inclusion in Densely Roma-Populated Areas Project (SIROMA), conducted between 2015 and 2017 in the coordination of the MoFSS, the MoNE and the MoH, aimed to support the integration efforts within the framework of the “*Roma Initiative*”. Various activities were carried out in 12 provinces in order to increase institutional capacity, to raise awareness, to facilitate access to quality education, increase access to health services, and to increase social inclusion, especially by facilitating the entry of Roma into labour market under social security in densely Roma-populated areas, and to create a transformative movement towards social welfare by supporting the social inclusion of the Roma.

38. One of the two sections/groups under the project “*Improving the Social Integration and Employability of Disadvantaged Persons*” implemented by the MoLSS between 2016 and 2017 was entirely dedicated to increasing the employment and social integration of Roma citizens. Furthermore, within the scope of the “*Project on Supporting the Employment of Roma*” implemented in 2019, a survey was conducted on the situation and expectations of Roma citizens in the labour market in order to determine employment policies for them and to strengthen national and local capacity.

39. Under the Roma Action Plan, 20,924 people participated in on-the-job training programmes. Within the SODAMs, 794 vocational training courses were opened and 15,514 people participated in these courses.

Within the scope of the Roma Integration Project - Phase III, which is a joint project of the European Union and the Council of Europe, and of which the MoFSS is the main beneficiary, activities are being carried out, under the heading of socio-economic inclusion, on Roma participation in employment and reduction of unregistered employment. In this respect, an “*Employment Roadmap for Roma Living in Türkiye*” has been prepared and shared with the relevant public institutions. The project also organised stakeholder meetings to strengthen the fight against the problems experienced by Roma in the field of employment, reviewed the activities in the field of employment in the current action plan, and consulted on the issues to be considered in the preparation of the new action plan for the upcoming period.

B. Beneficiaries of international protection

40. In Türkiye, persons under international protection enjoy their fundamental rights, including access to social services such as education and health. Vulnerable people, especially unaccompanied minors, have priority in benefiting from healthcare services, psycho-social support and rehabilitation.

41. As to **paragraph 77 of the Report** regarding the information related to Ukrainians and the data on Ukrainian asylum-seekers in Türkiye, 34,440 Ukrainian nationals reside in Türkiye with residence permit as of 17 October 2024.

Under the current visa regime, Ukrainian nationals can travel to and from Türkiye with their identity cards without a visa for the purposes of tourism and business, provided that they do not stay more than 90 days in 180 days. However, after the outbreak of the Russian-Ukrainian war in 2022, various facilities were granted to Ukrainian nationals in terms of their entry into the country, their stay and departure. They have also the opportunity to stay in the country legally if they apply for international protection. In addition, they can benefit from the rights (health, education, access to labour market, subscription, legal assistance, consultancy, etc.) provided by the LFIP free of charge. Those without a place to stay can be accommodated in Temporary Accommodation Centres and benefit from the services provided there such as food, security, cleaning, interpretation, basic health services, psychological assistance, social, cultural and educational

activities etc. In these centres, trainings are also provided in various fields such as social adaptation and life, mother-child communication and rules, structured psychosocial support, privacy, Turkish language, preschool, wood design, awareness on combating human trafficking, etc.

The number of Ukrainian students in public schools is 2,446 whereas the number of those in private institutions is 1,015.

42. The main objectives of the Law No. 6735 on International Labour Force include ensuring access to the labour market for foreigners within the scope of regular migration and attracting qualified labour to Türkiye, as well as adopting policies for access and adaptation to the labour market for foreigners who come to Türkiye under forced migration. In order to determine the procedures and principles related to the implementation of this Law, the “*Regulation on the implementation of the International Labour Force Law*” entered into force on 2 February 2022.

With the aforementioned legislation, access to the labour market for foreigners who have come to Türkiye for various reasons or who want to come to Türkiye to work is legally regulated, and foreigners with different legal statuses are ensured access to the labour market.

Data on work permits are published regularly every year on the website of the MoLSS. According to the latest data, 329,066 work permits or work permit exemptions were issued in 2023⁸.

The integration of foreigners into the labour market is also included in the national policy documents. Within the framework of the new National Employment Strategy, which is in force for the period of 2024-2028, improving the employment of women, youth, persons who are non-student or unemployed, persons with disabilities, the elderly and persons who are involved in international migration movements, and combating discrimination in working life will be included, and measures will be taken to assign responsibility for the action plan to be prepared to the institutions and organisations working in the relevant fields.

Various projects are implemented to increase the access of persons under international protection to employment:

- “*Supporting Transition to Labour Market Project (ISDEP 2)*”: The project covering 2022-November 2025 has been planned as the second phase of the “*Employment Support for Syrians under Temporary Protection and Turkish Citizens Project*” (ISDEP 1). Within the scope of the Project, Turkish Red Crescent (TRC) is envisaged to provide basic supportive guidance services, Turkish language programmes, and integration and social skills needed to support the transition of Syrians under temporary protection out of social assistance into the labour market. The project aims to increase the employability of Syrians under temporary protection, foreigners under international protection, applicants for international protection and Turkish citizens, and to support their access to the labour market; to facilitate the transition of beneficiaries of the Emergency Social Safety Net Programme (SUY-ESSN) to the labour market, as well as to improve the institutional capacities of the General Directorate for International Labour Force at the MoLSS, İŞKUR and TRC. The project is implemented in the provinces of Gaziantep, Adana, Istanbul, Şanlıurfa, Bursa, Konya, Kocaeli and İzmir.

- “*Social and Economic Cohesion through Vocational and Technical Education Project (SEUP I and II)*”: The project covering December 2020- November 2025 aims to provide quality and accessible vocational and technical education and training to the children of the Syrians under temporary protection and host communities in 15 pilot provinces (İstanbul, Gaziantep, Hatay, Şanlıurfa, Adana, Mersin, Bursa, İzmir, Kilis, Konya, Ankara, Kahramanmaraş, Kayseri, Kocaeli and Mardin).

- *The SEUP-III Project* was signed in October 2024 and started to be implemented in January 2025. It is expected to last for 48 months. Its purpose and content are in line with the previous SEUP-I and SEUP-II projects, and will be expanded with the addition of new schools.

⁸ See detailed information such as age, nationality, sex and sector at <https://www.csgeb.gov.tr/uigm/yayin-ve-istatistik/istatistikler/>

- *“Facilitating Access to Employment for Syrians and Host Communities through Quality Apprenticeships and Vocational Training in Türkiye (IMEP-I)”*: The project covering January 2020 – October 2024 aimed to facilitate access to sustainable livelihoods and employment for Syrians and host communities by supporting skill-development through apprenticeships and vocational training in line with the labour market needs. By the end of June 2024, within the project:

- 39,284 Syrians were reached through family and workplace visits and social cohesion activities.
- 14,665 new Syrian apprentice students were registered in 36 pilot institutions. As part of improving the educational environment of these institutions, minor renovation/maintenance/repair and educational materials were provided.
- 13,904 Syrian students benefited from food and stationery support.
- 3,201 Syrian child workers were directed to formal education or apprenticeship training.
- 7,013 Syrians received certificates in adult vocational training courses organized under IMEP.
- 4,165 Syrians were provided with vocational counselling services and 2,222 Syrians with career guidance services.
- 5,456 Syrians participated in the Turkish speaking support programme.
- Work permits were given to 987 Syrians and 1,455 Syrians were registered with İŞKUR.

- *“Facilitating Access to Employment for Refugees and Host Communities through Quality Apprenticeships and Vocational Training in Türkiye (IMEP-II)”*: The project covering March 2024-December 2028 aims to improve sustainable livelihoods and employment opportunities for refugees and host communities in Türkiye by supporting their skill-development through high-quality vocational education, training and apprenticeships in line with the labour market needs. Specific objectives of the programme are to enhance the resilience and economic integration of refugees and host communities through high quality apprenticeships and vocational training, to improve social cohesion among refugees and host communities, and to amplify efforts to eliminate child labour by improving the capacity, potential and inclusiveness of the apprenticeships and vocational training.

In addition, a project entitled *“Harmonisation of the Foreigners into Türkiye's Society, Social and Work Life”* has been programmed. The project aims to increase the employment of Syrians under temporary protection in Türkiye.

43. Syrians under temporary protection in Türkiye are offered health services in accordance with the Directive No. 2875 titled *“Principles on Health Services to be Provided to Those under Temporary Protection”* published on 25 March 2015 by the MoH. Accordingly;

- Syrians who are registered in Türkiye and who have been given a temporary identification number can directly apply to health facilities affiliated with the MoH in the provinces of their (official) residence and benefit free of charge from emergency health services, primary diagnosis-treatment services, preventive health services and therapeutic health services included in the Health Implementation Communiqué, like Turkish citizens.
- Intensive care, burn and cancer patients are referred to university or private hospitals when necessary, and no fee is charged for services rendered in the event of a proper transfer.
- In the case of outpatient treatment, they can obtain prescribed medication free of charge from the nearest pharmacies. Expenses for medicines and medical equipment (orthotics, prostheses, etc.) are financed by the PMM.
- People under temporary protection are vaccinated, like the citizens, in line with the National Vaccination Calendar.

Data on health services provided to persons under temporary protection are presented in Annex-II.

44. Regarding **paragraph 87 of the Report**, holders of or applicants for international protection status without a health insurance or the financial means to pay for one are subject to the provisions of the Social Insurance and General Health Insurance Law for one year starting from the date of their application for international protection. The one-year limitation does not apply to persons with special needs or to those whose insurance coverage may be extended by the MoI. The premiums of individuals benefiting from the general health insurance are covered by the PMM.

45. Violence Prevention and Monitoring Centres (ŞÖNİM), where support and monitoring services are provided for the prevention of violence and the effective implementation of protective and preventive measures within the scope of the Law No. 6284 on the Protection of the Family and the Prevention of Violence against Women, continue their services through 84 centres in 81 provinces. ŞÖNİMs provide support and monitoring services for prevention of violence and effective implementation of protective and preventive measures, as well as necessary guidance and orientation services to victims in fields such as psycho-social, legal, economic and educational support. Syrian women under temporary protection in Türkiye who are exposed to violence or at risk can also benefit from the protection and services provided by the Law No.6284 without discrimination on any ground. Necessary coordination is carried out by the Provincial Directorates of the PMM and the Provincial Directorates of the MoFSS in the provision of services, ensuring that people benefit from appropriate service models, and in case of need, interpreters are provided. From the beginning of 2020 until the end of March 2025, 19,574 Syrian women under temporary protection benefited from ŞÖNİM services.

46. Within the framework of the bilateral cooperation between the Justice Academy of Türkiye and the United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), regional trainings were delivered under the title “*Access to Justice for Asylum Seekers and Refugees*” for judges and public prosecutors as well as judge and prosecutor candidates serving in the criminal and administrative judiciary. One of the training topics in the criminal law group during the regional sessions was the offence of hate and discrimination. In addition, a round table meeting was organised focusing on the case law of the European Court of Human Rights concerning asylum seekers and refugees. These activities, which addressed the challenges encountered in accessing justice by asylum seekers and refugees who have been forced to leave their countries and are currently residing in Türkiye, and which proposed solutions, aimed to support an effective and efficient justice system. Detailed information about these trainings are presented in Annex-III.

47. The activities carried out by the MoYS for asylum seekers and persons under temporary protection are as follows:

- Programmes are carried out within the scope of social cohesion activities for improving the skills and participation of youth. This work includes all kinds of activities carried out within the youth centres and on site. A total of 697,583 individuals benefitted from the skill and participation activities in 2024.
- *Social Cohesion Camps* are organized every year during the summer and winter periods in order to ensure that young people under temporary protection status integrate with Turkish young people and adapt to social life.
- *Turkish Educational Activities* in which young people who are in the age group of 8-18 and under temporary protection, and who cannot go to school or continue their education despite having a school registration, are given education in Turkish at the elementary level and referred to schools. The number of such young people reached in the first 6 months of 2024 is 3,467.
- Exercises are carried out in mathematics, science, social sciences and language education for disadvantaged youth receiving primary and secondary education in the provinces where the project is implemented, in order to ensure equal opportunities in education and to contribute to the school education of these young people. In this regard, a total of 65,760 textbooks were provided to youth centres in 81 provinces for students preparing for High School Entrance Exam (LGS), Higher Education Institutions Exam (YKS) or Public Personnel Selection Exam (KPSS). 19,942 individuals were reached in 2024 within the scope of these exercises.

- *Protection Programme for People with a History of Trauma* covers work conducted to provide people under temporary protection with a history of trauma with the purpose of reducing the stress they experience and furnishing them with the skills to cope with negative situations that arise after traumas.
- *Focused Group Sessions for Asylum Seekers as well as Turkish Children and Adolescents*; within the scope of skill acquisition and strengthening of mental well-being, 4-week sessions and structured group studies are conducted for asylum seekers as well as Turkish children and adolescents who visit the youth centres. These structured group studies are “*Psychological Resilience*”, “*Anger Control*”, “*Communication Skills*”, “*Exam Anxiety*”, “*Ability to Express Emotions*”, “*Crisis Management*”, “*Conflict Resolution and Mediation Skills*”, “*Peer Bullying*” and “*Coping with Stress*”. 32,050 individuals were reached in 2024 within the scope of the Child Protection Programme.

Moreover, the Sports for Solidarity Project, carried out in cooperation with the Olympic Refugee Foundation (ORF) affiliated to the International Olympic Committee and the MoYS, was planned for a 2-year term and started to be implemented in 5 cities in 2019. In view of the significant achievements of the project, it was decided to expand its scope and budget in 2022 upon the request of ORF and to continue its implementation for 3 more years. The project aims to strengthen the social integration between foreigners under temporary protection and host communities on the basis of the importance of sports, encourage young people to perform sportive activities, discover talented athletes and organize sports festivals. Furthermore, trainings are provided for young people to enable them to acquire a sports culture and integrate with olympic values. Within the scope of the project, 19,999 young people have been reached since 2019.

IV. COUNTRY-SPECIFIC TOPICS

Religious discrimination and intolerance

48. Turkish Constitution guarantees equality before the law without discrimination on any ground including religion or sect. Freedom of religion and conscience is safeguarded by the Constitution, which also states that no one shall be compelled to worship and that no one shall be allowed to exploit or abuse religion or religious feelings.

49. Under the Turkish constitutional system, the term “*minorities*” encompasses only groups of persons defined and recognized as such under the multilateral or bilateral agreements to which Türkiye is party. In this context, according to the Lausanne Peace Treaty, only Turkish citizens belonging to non-Muslim communities fall within the scope of the term “*minority*”.

50. All Turkish citizens, whether or not they are recognized as a minority, enjoy the same fundamental rights and freedoms in accordance with the constitutional principle of “*equality before the law*”. In addition, minorities benefit from various additional liberties such as establishing, managing and overseeing their own schools, places of worship, foundations, hospitals and media organisations, in accordance with their minority status.

Türkiye has further strengthened the rights of minorities since the adoption of ECRI’s fifth report on Türkiye in 2016. Political leadership has been diligent to ensure that the problems of these communities are handled with priority. In this respect, many high-level contacts have been made with representatives from civil society organizations, associations and with the spiritual leaders of religious communities where problems and solution proposals have been heard and discussed directly.

HRAP of 2021 has stipulated goals and activities aimed at protecting freedom of religion and conscience, solving the problems of minorities and securing the activities of minority representatives and foundations. Various steps and measures have been taken in the past several years to implement these goals and activities. Accordingly;

- The term “*mosque*” in the Annex-II of the Law No.3194 has been replaced by “*place of worship*”, allowing the opening of new places of worship of different religions.
- Regulation on the elections for the minority foundations was prepared in consultation with the relevant communities and published on 18 June 2022.

- Concerning the issues arising from immovable properties of the minority foundations, necessary amendments have been made in the relevant legislation and most of the property issues have been solved in favour of the minorities.

- Students belonging to minorities are able to attend minority schools where they can learn about their culture and language while taking classes that are part of the national curricula. Minority schools, ranging from kindergartens to high schools, currently serve 3,312 students in Türkiye.

- Minority schools continue to receive financial support from the MNE without quota limitations.

- Non-Muslim communities, including those not mentioned in the Lausanne Peace Treaty, publish a total of 17 newspapers and magazines in Türkiye.

- In addition to the regulations with regard to citizens belonging to minorities as stipulated in the Lausanne Peace Treaty, legislative and administrative revision has been carried out to strengthen freedom of religion of all citizens and foreigners residing in Türkiye.

51. Places of worship for non-Muslims are administered by the relevant communities' foundations. The property rights on places of worship rest with the real or legal persons that have founded them. There are currently more than 450 places of worship belonging to non-Muslim communities, 205 of which belong to religious groups or denominations not explicitly mentioned in the Lausanne Peace Treaty, such as Protestants, Catholics, Syrians and Jehovah's Witnesses.

Mor Efreem Syriac Ancient Orthodox Church in Istanbul, the first church built in the history of the Republic of Türkiye, was opened to service on 8 October 2023 with a ceremony attended by President Erdoğan. Besides, numerous places of worship that had been closed to service for many years have been reopened following restoration works. Accordingly;

- The Mar Petyun Chaldean Church in Diyarbakır, whose restoration works began in 2019, was reopened on 14 October 2023 with a ceremony that was attended by high-level representatives of the Chaldean Catholic community in Türkiye.

- In October 2022, Mor Efreem Church in Tur Abdin near the city of Mardin was restored and reopened for worship after 90 years with a ceremony that was attended by Syriac Catholic Patriarch Mor Ignatius Youssef III Younan.

- Restoration work on the 500-year-old Surp Sarkis Armenian Church in Diyarbakır began in June 2024.

- On 7 January 2018, 120-year-old Sveti Stefan Bulgarian Church (known as the Iron Church) in Istanbul was re-opened for worship after a 7-year-long renovation process.

In 2024, visitors and tourists from 31 different countries, belonging to various religions or denominations, submitted applications to hold religious ceremonies in locations that are classified as museums or archaeological sites rather than places of worship. Approximately 7,000 individuals were granted permission to conduct such ceremonies in 14 different provinces.

52. The PRA continues its efforts to engage with various religious communities and strengthen cooperation. In this context, the PRA organizes meetings with clergy members of different religious communities such as Catholic, Orthodox, Armenian and Assyrian communities. These meetings address topics such as contributing to global peace and enhancing mutual understanding and tolerance. The PRA undertakes also comprehensive supportive efforts and projects for migrants, asylum seekers and refugees at the level of muftis.

53. Measures have continued to be taken in favour of different faith groups in the area of education and culture. The MoNE reviews course materials to remove connotations that might be perceived as discriminatory by particular faith groups.

54. Regarding paragraph 91 of the Report, the definition of Alevism as a separate religious group outside of Islam is wrong as Alevism is a way and an interpretation of belief shaped within Islam.

While monitoring the execution of the relevant judgements of the European Court of Human Rights, the Committee of Ministers of the Council of Europe in its 1501st session held on 11-13 June 2024, stated that it “welcomed” the measures taken by Türkiye, and decided to close the

monitoring of all issues within the scope of the Alevi-Bektashi Culture and Cemevi Presidency that was established under the Ministry of Culture and Tourism in November 2022 as a result of the comprehensive study prepared by visiting Anatolian Cemevis and relevant non-governmental organisations, and collecting the demands, expectations and opinions of Alevi-Bektashi citizens. The duties and authorities of the Alevi-Bektashi Culture and Cemevi Presidency are as follows: (i) to identify the needs of cemevis, (ii) to ensure the effectiveness and efficiency of cemevi services; (iii) to conduct and support social and human sciences researches, studies and activities on Alevism-Bektashism. Legislative amendments have also been made to address issues such as covering the lighting, utility water, construction, repair and maintenance expenses of cemevis and resolving their zoning-related problems.

An Advisory Board, chaired by the President of the Alevi-Bektashi Culture and Cemevi Presidency, has been established to evaluate the activities of the Presidency and provide recommendations. The Board consists of eleven members appointed by the President Alevi-Bektashi Culture and Cemevi Presidency for three-year terms, based on their expertise in Alevi-Bektashism.

The Presidency supports the maintenance, repair and furnishing needs of cemevis, having processed 364 such requests to date. It also covers the electricity expenses of cemevis and is currently paying the electricity bills of 901 cemevis, in line with their requests.

In addition, the Alevi-Bektashi Culture and Cemevi Presidency cooperates with universities, Alevi-Bektashi groups and civil society organizations to strengthen the social and cultural ties of Alevism-Bektashism both domestically and internationally. It works to preserve the Alevi-Bektashi faith and culture, and to pass on the knowledge accumulated in this field to future generations.

55. As to **paragraph 92 of the Report**, Halki Seminary was closed as a result of the decision of the Constitutional Court in 1971 which stipulated the closure of all private education institutions at undergraduate level (*yüksekokul*) in Türkiye. Therefore, the decision did not specifically target Halki Seminary. Since the legal basis was not in place anymore and there was no tertiary education institution available for the transfer of the Theological School, the school could not operate. In Türkiye, the relevant legislation requires all higher education institutions to be under the auspices of the Council of Higher Education (YÖK) without exception. It should also be noted that the proposals of the Turkish authorities in the past, such as the opening of Halki Seminary as part of a university in Türkiye, were not welcomed by the Greek Orthodox Patriarchate.

ANNEX – I

NUMBER OF PERSONNEL WHO PARTICIPATED IN “ <i>INFORMATIVE SEMINAR ON HATE CRIMES FOR LAW ENFORCEMENT OFFICIALS</i> ”											
NAME OF TRAINING	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025	TOTAL
INFORMATIVE SEMINAR ON HATE CRIMES FOR LAW ENFORCEMENT OFFICERS	1,369	-	6,974	35,661	29,834	58,094	42,718	56,792	50,362	55	281,859

NUMBER OF PERSONNEL WHO RECEIVED “ <i>TRAINING ON HATE CRIMES FOR LAW ENFORCEMENT OFFICIALS</i> ”											
NAME OF TRAINING	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025	TOTAL
TRAINING ON HATE CRIMES FOR LAW ENFORCEMENT OFFICERS	55	-	315	300	195	142	113	72	76	-	1,268

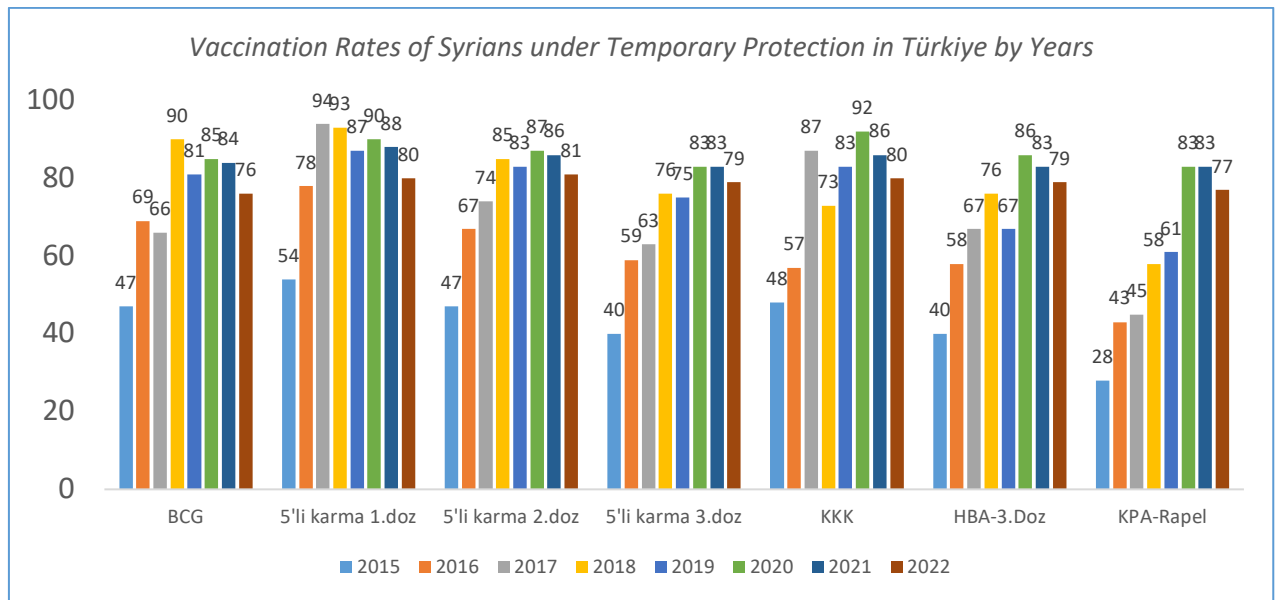
ANNEX – II

Data on health services provided to persons under temporary protection are given in the table below:

HEALTH SERVICES DATA OF 81 PROVINCES	2023	2011 – 2023 TOTAL NUMBER
NUMBER OF POLYCLINICS	19,868,317	135,917,263
NUMBER OF INPATIENTS	356,266	3,870,885
NUMBER OF OPERATIONS	271,519	3,118,291
NUMBER OF BIRTH	100,966	963,568
INTERVENTION NUMBER OF 112	210,856	1,408,009

**Services data presented in the table is as of 31.12.2023*

Vaccination rates between 2016-2022 are given in the table below:

Data on foreigners transported by land, air or sea ambulances are given in the table below:

TOTAL NUMBER OF FOREIGN NATIONALS TRANSPORTED BY LAND-AIR-SEA AMBULANCE			
Year	Syrian Nationals	Other Nationals	TOTAL
2012	4	407	411
2013	68	1,684	1,752
2014	26,843	9,344	36,187
2015	109,363	32,819	142,182
2016	130,441	30,642	161,083
2017	127,797	38,461	166,258
2018	112,184	56,198	168,382
2019	112,514	66,896	179,410
2020	103,602	45,922	149,524
2021	203,237	111,509	314,746
2022	208,472	131,154	339,624
2023	207,623	119,551	327,174
GRAND TOTAL	1,342,148	644,587	1,986,733

ANNEX – III

Within the framework of the bilateral cooperation between the Justice Academy of Türkiye and the United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR);

The trainings delivered within this framework are as follows:

- Training of trainers in İzmir on 12-15 May 2022 with the participation of 38 judges;
- First regional training in Ankara on 23-24 September 2022 with the participation of 51 judges/public prosecutors and judge/prosecutor candidates serving in the Central Anatolia Region;
- Second regional training in İstanbul on 4-5 November 2022 with the participation of 52 judges/public prosecutors and judge/prosecutor candidates serving in the Marmara Region;
- Third regional training in İzmir on 23-24 December 2022 with the participation of 53 judges/public prosecutors and judge /prosecutor candidates serving in the Aegean Region;
- Fourth regional training in Van on 8-9 May 2023 with the participation of 42 judges/public prosecutors and judge/prosecutor candidates serving in the Eastern Anatolia Region;
- Fifth regional training in Trabzon on 2-3 June 2023 with the participation of 49 judges/public prosecutors and judge/prosecutor candidates serving in the Black Sea Region;
- Sixth regional training in Mersin on 28-29 September 2023 with the participation of 51 judges/public prosecutors and judge/prosecutor candidates serving in the Mediterranean Region;
- Seventh regional training in Diyarbakır on 19-20 October 2023 with the participation of 53 judges/public prosecutors and judge/prosecutor candidates serving in the South-eastern Anatolia Region;
- Training of trainers in İstanbul on 17-20 April 2024 with the participation of 49 judges, including 20 judges in the field of administrative law and 29 judges in the field of criminal law;
- First dissemination training in Çanakkale on 23-25 September 2024 with the participation of 32 judges/public prosecutors serving in the Aegean Region;
- Second dissemination training was held in Şanlıurfa on 14-16 October 2024 with the participation of 34 judges/public prosecutors serving in the South-eastern Anatolia Region;
- Third dissemination training in Eskişehir on 4-6 November 2024 with the participation of 32 judges/public prosecutors serving in the Central Anatolia Region;
- Fourth dissemination training in Antalya on 29 November–1 December 2024 with the participation of 42 judges/public prosecutors serving in the Mediterranean Region;
- Fifth dissemination training for the Aegean Region in İzmir on 10–12 January 2025 with the participation of 42 judges and public prosecutors serving in the fields of administrative and criminal law;
- Sixth dissemination training for the Eastern Anatolia Region in Van on 14–16 February 2025 with the participation of 35 judges and public prosecutors serving in the fields of administrative and criminal law;
- Seventh dissemination training for the Black Sea Region in Trabzon on 21–23 February 2025 with the participation of 33 judges and public prosecutors serving in the fields of administrative and criminal law;

The round table meetings organised within this framework are as follows:

- A round table meeting in Ankara on 3-4 November 2023 with the participation of 51 judges/public prosecutors and judge/prosecutor candidates. At the meeting, the difficulties encountered in accessing justice for asylum seekers and refugees who have been forced to leave their countries and live in Türkiye, as well as solution offers and issues regarding legal guarantees as regards deportation and repatriation were discussed in the context of the case law of the European Court of Human Rights.
- A round table meeting in İstanbul on 22–23 November 2024 with the participation of 30 representatives, including presidents and members of the First Instance Administrative Courts, the Council of State, and the Regional Administrative Courts. The meeting aimed to ensure consistency in decisions within the administrative judiciary concerning asylum seekers and refugees under international and temporary protection, and to evaluate possible challenges and solution proposals.
- A round table meeting in İstanbul on 31 January–1 February 2025 with the participation of 30 stakeholders, including family court judges, civil court of peace judges, rapporteurs of the Court of Cassation and the Constitutional Court, presidents and members of Regional Courts of Appeal, representatives of Provincial Directorates of Migration Management, lawyers, and an academic from the Faculty of Law at Ankara University. The meeting focused on discussing the challenges refugees face in the field of private law.

Moreover, a seminar titled “*Procedures at State Borders in Line with the European Convention on Human Rights and International Refugee Law*” was attended at the European Court of Human Rights on 25 October 2024.

ECRI Secretariat
Directorate General of Democracy and Human Dignity
Council of Europe
Tel.: +33 (0) 3 90 21 46 62
E-mail: ecri@coe.int

www.coe.int/ecri

 @ECRI_CoE

www.coe.int

The European Commission against Racism and Intolerance (ECRI) is a unique human rights monitoring body which specialises in questions relating to the fight against racism, discrimination (on grounds of “race”, ethnic/national origin, colour, citizenship, religion, language, sexual orientation and gender identity), xenophobia, antisemitism and intolerance in Europe; it prepares reports and issues recommendations to member States.